

Szántó Katalin

FENNTARTHATÓ
VÁROSIAS KISTÉRSÉGEK

PhD értekezés

2003. január

doktori iskola: Szent István Egyetem
Tájépítészet és Döntéstámogató Rendszerek

tudományága: Növénytermesztési és Kertészeti Tudomány

vezetője: Dr. Harnos Zsolt, akadémikus, egyetemi tanár

alprogram: A fenntartható fejlődés területfejlesztési stratégiái

témavezető: Prof.dr.habil. Csemez Attila
egyetemi tanár
SZIE, Tájépítészeti –védelmi és –fejlesztési Kar
Tájrendezési és Területfejlesztési Tanszék

Prof.dr.habil. Kőszegfalvi György
egyetemi tanár
Magyar Tudományos Akadémia doktora

TARTALOMJEGYZÉK

<u>Tartalomjegyzék</u>	3
<u>Bevezetés</u>	5
Problémafelvetés	5
Az értekezés célja, várható eredményei	8
A témaválasztás aktualitása	10
A mintaterület: Esztergom–Dorog térsége	13
Felépítés és módszertani szempontok	15
<u>ELMÉLET</u>	18
<u>1. Hazai és külföldi modellek, kísérletek</u>	19
1.1. Radikális modellek	19
1.1.1. Bioregionalizmus	19
1.1.2. Ökoregionalizmus	20
1.2. Vidéki kistérségek	21
1.2.1. Autonóm kistérség: Dörögdi-medence, Veszprém megye	21
1.2.2. Fenntartható kistérség: Gömör-vidék, Borsod–Abaúj–Zemplén megye	22
1.2.3. Tisza-tó térségének fejlesztési koncepciója	23
1.2.4. Ökológiai alapú integrált fejlesztési programok, Alföld Program	24
1.3. A fenntartható régió koncepció városias térségekben	24
1.3.1. Howard kertváros-gyűrűje	24
1.3.2. Ráckeve-Soroksári Duna-ág Ökorégió: a stratégiai tervezés hazai bevezetése	26
1.3.3. Európa legnagyobb fenntartható régió programja: az Emscher-régió	26
1.4. A fenntartható régió alappillére: a fenntartható település	28
1.5. A modellek, kísérletek tanulságai	29
<u>2. A fenntartható fejlődés</u>	34
2.1. Az ökológiai egyensúly megőrzése, helyreállítása	34
2.1.1. A Brundtland-elv és kritikája	34
2.1.2. Az ökológiai lábnyom elmélet	35
2.1.3. A fenntartható természetierőforrás-gazdálkodás	37
2.2. Szükségletek, életminőség	38
2.2.1. A szükségletek fogalma	38
2.2.2. Kísérletek a szükségletek számbavételére és rendszerezésére	39
2.3. Az autonómia	43
2.3.1. Zárt körfolyamatok elve	44
2.3.2. Az önszerveződés és önszabályozás elve	44
2.3.3. A helyi/térségi önrendelkezés: a szubszidiaritás és a reciprocitás elve	45
<u>3. Fenntartható városias kistérség</u>	48
3.1. A városias kistérség	48
3.1.1. A kistérség fogalma	48
3.1.2. A városias kistérség	49
3.2. A fenntartható városias kistérség	50
3.2.1. A városias kistérség, mint optimális területi egység	50
3.2.2. A térfelosztás optimalizálásának kísérletei	52
3.3. Az autonóm erőforrás-gazdálkodás kistérségi feltételei	55
3.3.1. A térség népességeltartó-képessége	55
3.3.2. Az autonómia megvalósításának térfelosztási feltételei	57
<u>Következtetések</u>	59
A fenntartható városias kistérség ismérvei	59
A fenntartható fejlődés erőforrásai városias kistérségekben	62

<u>ESETTANULMÁNY</u>	61
<u>1. Kelet-Gerecse, A fenntartható városias kistérség</u>	61
1.1. A táj – egység és változatosság	63
1.2. Vízyűjtő területek	65
1.3. A térség népességeltartó-képessége – elegendő termékeny földterület	66
1.4. Hálózatok sűrűsödése, ritkulása – együtt élő települések	67
1.5. Nem anyagi jellegű szükségletek kielégíthetősége – szolgáltatások elérhetősége	69
1.5.1. Alapfokú szolgáltatások „20 perces” elérhetősége	69
1.5.2. Középfokú szolgáltatások „40 perces” elérhetősége	71
1.5.3. A regionális hatáskörű szolgáltatások „60 perces” elérhetősége	74
1.6. Az autonómia térszervezési feltételei	75
1.6.1. Az élet viszonylagos teljessége	75
1.6.2. A döntési-felelősségi szintek kevés száma	75
1.6.3. A térség döntési szintjeinek autonómiáját befolyásoló külső tényezők	77
<u>Következtetések</u>	80
<u>2. A fenntartható fejlődést megalapozó erőforrások</u>	84
2.1. Társadalmi erőforrások	85
2.1.1a. Szervezeti erőforrások – önszerveződés képessége	85
2.1.1b. Szervezeti erőforrások – kommunikációs képesség	86
2.2. Térszerkezeti és tájhasználati erőforrások	88
2.2.1a. Térszerkezeti erőforrások – ökológiai hálózat	88
2.2.1b. Térszerkezeti erőforrások – területfelhasználás	90
2.2.1c. Térszerkezeti erőforrások – településrendszer	92
2.2.2. Tájhasználat, termelő funkciójú területek – az erdő- és a mezőgazdálkodás területei	95
2.3. Gazdasági erőforrások	102
2.3.1a. Humánszolgáltatások	102
2.3.1b. Informatikai szolgáltatások	103
2.3.1c. Üzleti szolgáltatások	103
2.3.2a. Anyagi javak termelése, forgalmazása – mezőgazdaság	104
2.3.2b. Anyagi javak termelése, forgalmazása – ipar	105
2.3.2c. Anyagi javak termelése, forgalmazása – vízgazdálkodás	106
2.3.2d. Anyagi javak termelése, forgalmazása – hulladékgazdálkodás	109
<u>Következtetések</u>	113
<u>Javaslatok szintézise, a riói elvek gyakorlati megvalósulásának javasolt foratókönyve</u>	118
<u>EREDMÉNYEK</u>	122
<u>ÖSSZEFOGLALÁS</u>	123
Problémafelvetés, felépítés, módszerek	123
Fogalmak, alapelvek	124
<u>TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK</u>	127
Elméleti megállapítások	127
A mintatérségre vonatkozó megállapítások	130
<u>Javaslatok további kutatásra</u>	135

BEVEZETÉS

Problémafelvetés

A fenntartható fejlődés, éppúgy, mint a gazdasági növekedés, a hazai területfejlesztési tervdokumentumok rendre visszatérő vezérmotívuma. A két cél közötti tagadhatatlan konfliktus látszólagos feloldása – a *Brundtland Bizottság* 1987-ben közzé tett elveivel viszonylag könnyedén összeegyeztethető – fenntartható növekedés fogalma. Az 1992-ben rendezett *Környezet és Fejlődés Világkonferencia* és az utána következő évek válságjelenségei azonban megkérdőjelezzik a fenntartható fejlődés és a fenntartható növekedés közé tett egyenlőségjel létjogosultságát.

Az ellentmondásra közgazdászok is folyamatosan felhívják a figyelmet. A GDP-hez, GNP-hez hasonló, de a gazdasági növekedés költségeit is integráló gazdasági mutatókat alkalmazva próbálják pénzben kifejezni a növekedés jelenlegi trendjének *környezeti és szociális költségeit*. A mutatók szerint a költségek olyan magasak, hogy az emberi életminőség szempontjából még a gazdaságilag legfejlettebb országokban is visszafejlődésről lehet csak beszélni (Kerekes, 1996. pp. 21-35, Samu, 2000. pp. 74-87).

A *fenntartható fejlődés*, ha szigorúan a riói elvek szerint értelmezzük, *folyamat*, amelynek során az emberiség képessé válik a bioszféra szabta keretek között méltányos életminőséget biztosítani a jelen és a jövő generációk minden tagja számára. Ez a folyamat soha nem állhat meg, hiszen mind a bioszféra nyújtotta keretek, mind az emberiség nagyságrendje, mind pedig az emberi tudás folytonos változásban vannak. Amennyiben egy térség a fenntartható fejlődés folyamatának aktív részese akar lenni, akkor – *William Rees ökológiai lábnyom elmélete* szerint – bármilyen fejlesztési tervet adott térségben meg kell előznie egy komoly önvizsgálatnak (Rees, 2000.).

Az önvizsgálat tárgya az, hogy a térség milyen mértékben veszi igénybe a bioszféra különféle termékeit és szolgáltatásait, arányban van-e az igénybevétel mértéke azzal a nagyságrenddel, amit, a Föld egészének ökológiai teljesítőképességéhez és teljes népességéhez viszonyítva, a térség népessége arányosan igénybe vehet. Amennyiben az igénybevétel mértéke a lehetőségeket meghaladja, márpedig Magyarországa a WWF számításai szerint a lehetségesnek átlagosan körülbelül két és félszerese (Radó, 2001. pp. 12-13) akkor a következő kérdés az, hogy a térségben elért életminőség szinten tartása vagy növelése mellett csökkenthető-e az igénybevétel. Az igénybevétel csökkentésének lehetőségei a bioszféra bizonyos szolgáltatásai vonatkozásában korlátozottak vagy lehetetlenek, mások vonatkozásában esetleg a térség többletpotenciállal rendelkezik. Az önvizsgálat tárgya tehát azon lehetőségek feltárása is, amelyek révén a térség népessége által máshol okozott többletterhelés – ami nyilvánvalóan egyes embercsoportok lehetőségeit korlátozza – kompenzálható.

Magyarország természeti adottságai kedvező feltételeket kínálnak ahhoz, hogy a fenntartható fejlődés riói elveit érvényesítsük, ezen adottságok legnagyobb része a legkorszerűbb tudományos módszerekkel feltárt és rendszerezett. Jóval kevesebb ugyanakkor az ismeretünk arról, hogy a területi, gazdasági és társadalmi feltételekkel milyen mértékben rendelkezünk. Ez a hiány nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy a területi tervezésben a fenntartható fejlődés elve gyakran megalapozás nélkül, csak szándékkifejezés szintjén jelenik meg.

A probléma másik összetevője az a jól kitapintható tendencia, hogy a városok, városiasodott térségek hajlamosak a „fejlődéssel” kapcsolatos célokat inkább magukra értelmezni, míg a „fenntartható” részt a vidéki térségekre osztani. Ugyanez a szemlélet érvényesül a védett területekkel kapcsolatban, amelyek a bioszféra megőrzésében játszott kétségtelen jelentős

szerepük mellett számos település lakóinak nyújtják a megélhetés alapvető forrásait. A „közös teherviselés” hiányának problémája tehát országos, regionális, sőt kistérségi szinten is érzékelhető. A kérdés itt is az, hogyan tudná a városok, városiasodott térségek népessége szükségleteit a lehető legnagyobb mértékben a rendelkezésére álló ökológiai teljesítmény illetve földrajzi tér keretein belül kielégíteni, vagy az esetlegesen máshol megjelenő terhelést valahogy kiegyenlíteni.

A jelenlegi trendek: a szabad területek beépülése, a közlekedési-szállítási távolságok növekedése, a jóléti társadalmak ma már számos kritikával illetett fogyasztási szokásainak terjedése a fenntartható fejlődés megvalósulásának még meglévő erőforrásait a hazai városokban, városias térségekben jól láthatóan tovább pusztítják. A gazdaságilag sikeresebb nagy- és középvárosok vonzáskörzetében lévő vidéki térségben párhuzamosan jelennek meg a városból kiáramló, a vidék nyugalalmát kereső új lakosok, valamint az ország hátrányos helyzetű, munkanélküliséggel erősen sújtott térségeiből érkező, a nagyvárosokban munkát vállaló, de az olcsóbb ingatlan és a jövedelemkiegészítő gazdálkodás lehetősége miatt vidéken letelepedni vágyó bevándorlók. A szuburbanizációval és a vidék urbanizálódásával párhuzamosan csökken a mezőgazdaság szerepe és tovább nő a térségekre már korábban is jellemző ingázás (Szabó, 1998. pp. 69-89, Beluszky, 2000. p.116). „A jelenlegi hazai elővárosi fejlődés talán legkritikusabb pontja – amely számos konfliktus veszélyét rejt magában, s a jövő generációi számára halmozott problémát okozhat – az ellenőrizetlen nagyvárosi terjeszkedés, ezáltal a szabad illetve zöldterületek csökkenése, az ökoszisztéma sérülése, a forgalom és a környezetszennyezés növekedése.” (Tímár, 2000. p.168).

A városok korlátlan növekedését az teszi lehetővé, hogy a városi népesség – beleértve a vidék városiasodó népességét is – hagyományos értelemben vett jóléte függetlenné vált közvetlen térségének szolgáltatásaitól. A növekedni akaró város a közvetlen térség erőforrásai közül gyakorlatilag csak a potenciálisan elfoglalható földterületre tart igényt, amelyet hasznosításának jelenlegi módja kimerüléssel fenyeget. Egyéb szükségleteit, tekintet nélkül a saját térség potenciális kínálatára, a társadalom mind nagyobb arányban távolabbi térségekből elégíti ki, amit a szállítás-közlekedés relatív alacsony költsége, a javak és szolgáltatások piaci értéke és valós társadalmi költsége közötti eltérés tesz lehetővé, sőt ösztönöz.

Az Európai Unió területfejlesztési stratégiája, a város-vidék kapcsolat új alapokra helyezése szükségességének deklarálásával (ESDP, 1997, SPESP, 2001)¹ e konfliktus elméleti felismeréséről tesz tanúbizonyságot. Túllépést ösztönöz a szuburbanizáció mérséklésének eddigi eszközein, amelyek aktívan csupán a város vonzerejének növelésére koncentráltak (Green Paper, 1990), míg a városkörnyék vonatkozásában alapvetően passzív védelemre korlátozódtak.

A város-vidék kapcsolat rehabilitációjának legkisebb léptékű földrajzi-társadalmi terei potenciálisan a városias kistérségek. A hazai városias kistérségek sajátossága, hogy, bár különböző arányban és megoszlásban, egyszerre szembesülnek a vidék és az agrárium valamint az urbanizáció és esetenként még az ipari szerkezetváltás jellegzetes társadalmi, környezeti és gazdasági tüneteivel, amelyek részben erősíthetik, részben kiegyenlíthetik egymást.

Értekezésem második hipotézise, hogy a városok és a térségük közötti kölcsönös, tehát kétoldali egymásrautaltsága komplexitásának helyreállítása, a város és vidéke egyfajta autonóm egységgé válása – amely így, mint egység vesz részt a globális társadalom kapcsolatrendszerében – a szabad területek megőrzésének, a mobilitás csökkentésének és a fenntartható fogyasztási szokások kialakulásának egyik hatékony eszköze lehet.

---

¹ ESDP: Európai Területfejlesztési Perspektíva, SPESP: Európai Területi Tervezés Programtanulmánya. Az európai dokumentumok elemzésével az 1.4. alfejezetben foglalkozom

A jelenlegi statisztikai-tervezési kistérségi beosztás elvileg ugyan törekedett a város és vidéke összetartozását kiindulási alapnak tekinteni, döntő kritériumnak – túl a statisztikai mérésekhez szükséges arányos térfelosztáson – a városok elvi vonzáskörzetét tekintették, ami nem mindig eshet egybe a valós vonzáskörzetekkel, már csak e vonzáskörzetek komplexitása, többértelműsége miatt is (Valér, 2001. p. 28). Kevésbé érvényesülhetett a községek egymáshoz való viszonya, és, szempontrendszer híján, egyáltalán nem érvényesült a vidék által a városoknak nyújtható potenciális szolgáltatások térbeli megoszlásának, a fenntartható tájgazdálkodás optimalizálásának, az Agenda 21 elvek érvényesíthetőségének kedvező területi feltételek kialakításának szempontjai.

Kiindulópont: Az Agenda 21 (1992)

Az Agenda 21, feladatok a 21. századra a fenntartható fejlődés globális megvalósítására irányuló akcióprogram, (Bulla et al. 1993). Az Agenda 21 alapelve a *környezet állapotában bekövetkező változások és a társadalmi-gazdasági fejlődés oszthatatlansága* a fenntartható társadalmi berendezkedés megvalósításának folyamatában.

A 40 fejezetből álló dokumentum minden egyes fejezete alapelveket, célokat és teendőket, azaz alprogramokat fogalmaz meg, amelyekben – a környezet és fejlődés közé tett egyenlőségjel ellenére – *a mindenfajta fejlődés alapjául szolgáló természeti erőforrások, áttételesen az életet támogató rendszerek és a földi ökoszisztéma produktív erejének fenntartható tervezése és kezelése elsődlegességet élvez* és azt követi, szintén nagyon erős hangsúllyal, a humán erőforrások fejlesztésének alapvető szükségessége. Az Agenda 21 a természeti erőforrások fenntartható tervezése és kezelése legfontosabb feltételének *az erőforrások feletti helyi /térségi önrendelkezés – autonómia – erősítését* tartja.

Az *Agenda 21*-ben megfogalmazott stratégiai célok közül a következőket tekintem kiindulópontnak:

- *Fenntartható termelési, fogyasztási és életmód modellek kialakítása*, amelyek, összhangban a Föld teherbíró képességével, a véges földi erőforrásoktól való függés csökkentése mellett minden ember alapszükségletének kielégítését biztosítják (4. fejezet).
- *A demográfiai trendek és a térségek eltartóképessége közötti összhang megteremtésének ösztönzése* (5. fejezet).
- *Integrált környezetvédelmi és gazdasági elszámolási rendszer kialakítása*, „amellyel mérni lehet környezetnek, mint tőkeforrásnak és, mint a termelés és egyéb emberi tevékenység során keletkezett melléktermékek süllyesztőjének”, valamint az olyan (nem fizetett) emberi tevékenységek döntő szerepét, amelyek javítják az életminőséget (8. fejezet).
- *Azon földhasználati módok meghatározása, amelyek a földterületből a legnagyobb hasznot biztosítják a fenntartható használat során* (10. fejezet). A Föld erőforrásainak integrált tervezése és kezelése, amely két szinten történik, „figyelembe véve egyrészt az összes társadalmi és gazdasági tényezőt, másrészt pedig az összes környezeti és (természeti) erőforrás jellegű összetevőt is.” (94. oldal).

A helyi társadalom és a helyi hatóság autonómiájának növelése legközvetlenebb módon a 28. fejezetben, a *Local Agenda 21* helyi/kistérségi akcióprogramok szükségességének deklarálásában fejeződik ki. Ugyanakkor az autonóm természeti és humán erőforrás-gazdálkodás erősítése, szinte az összes fejezetben, további két tényezőn keresztül érvényesül:

- *Helyi és közösségi szervezetek rendelkezési joga a létüket meghatározó erőforrások fölött*. Az akcióprogram különös hangsúlyt helyez a földre, mint minden emberi tevékenység alapjára. Ennek megfelelően kimondja, hogy ahol csak szükséges,

ösztönözni kell a föld kommunális birtoklását és kezelését, és erősíteni kell a közösségek földvédelmi tevékenységét. Az erőforrások tervezése, kezelése, ellenőrzése területén a helyi intézményrendszer kibővítését, erősítését, különösen a nők és a fiatalok beleszólásának növelését ösztönzi az akcióprogram.

- *Helyi teljesítőképesség növelése beleértve az emberi szükségletek helyben történő kielégítésének bővítését* (például egészségügyi rehabilitációs tevékenység) az öngazgatás képességét (például vízi erőforrások ellenőrzése). A teljesítőképesség növelésének az alapja oktatási hálózat kiépítése, amely helyi feladatok megoldására képes szakemberek alap- és továbbképzését helyben biztosítja. A helyi teljesítőképesség növeléséhez tartozik a fenntartható termelési, fogyasztási és életmódmodellek szintén helyi szervezetek segítségével történő tudatosítása, ösztönzése, népszerűsítése.

A feladatok a 21. századra dokumentum a helyi akcióprogramnak akkora jelentőséget tulajdonít, hogy határidőt is rendel hozzá: nevezetesen az 1996. évet. A határidőt nagyon kevés helyen tartották be, (például Nagy-Britannia egyike az élenjáró országoknak). Magyarországon csak néhány közösség rendelkezik, inkább kísérleti jelleggel, ilyen dokumentummal (Szlávik, Pusztai, 2000.).

A Local Agenda 21, de minden más, a fenntartható fejlődés iránti elkötelezettséget deklaráló fejlesztési program kidolgozásának és megvalósításának alapvető feltétele *mindazon erőforrások pontos ismerete, amelyek adott földrajzi téregységben a fenntartható fejlődés elveinek érvényesíthetősége érdekében aktivizálhatók*. Ez a tudás ugyanakkor, konkrét programoktól függetlenül, olyan kontrollrendszerként szolgálhat, amely – megfelelő jogszabályi támogatással – megelőzhető-korlátozható a felmért erőforrások pusztulása, későbbi aktivizálásuk esélyeinek csökkentése. (A Local Agenda 21 program szempontjait, alapelveit az E/1. melléklet tartalmazza).

Az értekezés célja, várható eredményei

A települések, térségek azon erőforrásait, amelyek révén képessé válnak a fenntartható fejlődés folyamatába történő aktív bekapcsolódásra, *a fenntartható fejlődés erőforrásainak* nevezem. A fenntartható fejlődés erőforrásainak körébe tehát mindazon tényezők beletartoznak, amelyeket megfelelő korlátok között hasznosítva javul a település vagy térség lakóinak életminősége, miközben a bioszféra igénybevételek összességében csökken, közelít a globális ökológiai teljesítmény arányosan rájuk jutó részének nagyságrendjéhez. Tekintettel azonban arra, hogy mind a bioszféra teljesítményével, mind az igénybevétele mértékével kapcsolatban csak durva becslésekre szorítkozhatunk, alapvető irányelvként elfogadhatjuk, hogy a fenntartható fejlődés folyamatában aktívan résztvevő település vagy térség elsődleges céljai közé tartozik *a fenntartható fejlődés erőforrásainak lehető legnagyobb mértékű megőrzése, hasznosítása és lehetséges bővítése*.

A fenntartható fejlődés, mint társadalmi program kistérségi szintű megvalósítását felvállaló, azt fejlesztési stratégiai és operatív programokban, konkrét projekteknél is kifejezésre juttató település-csoport az értekezésben a *fenntartható kistérség* elnevezést kapja.² A definíciónak megfelelő koncepció megvalósításán dolgozó programok, projektek a világban sok helyen és Magyarországon is beindultak, a legkülönbözőbb elnevezésekkel, mint ökotérség, autonóm kistérség, fenntartható régió vagy élhető régió, ugyanakkor, saját koncepcióm vonatkozásában leginkább a fenntartható jelzőt tartom helytállóknak. A „fenntartható” jelző egyértelműen kifejezi az Agenda 21 dokumentumnak (Bulla, 1993.) a társadalmi-gazdasági és környezeti

---

² A fenntartható kistérség az intelligens kistérségnek (Pócs, 2001.) nem alternatívája, a két vezérelv jegyében megvalósuló programok egymással szinergikus kapcsolatot teremtve hivatottak a térségeket felkészíteni a 21. század kihívásaira.

válságjelenségek elválaszthatatlanságáról szóló alapelvének elfogadását.³ Jelen értekezésben a fenntartható fejlődés elvei érvényesíthetőségének feltételeit *városias kistérségekben* vizsgálom.

Dolgozatomban feltárom azokat az ismérveket, amelyeknek megfelelően adott városias kistérség, mint ökológiai-társadalmi-gazdasági egység, optimális kereteket biztosít a fenntartható fejlődés riói elveinek érvényesítéséhez, továbbá összeállítok egy kritériumrendszert, amelynek alapján adott városias kistérségben felmérhető a fenntartható fejlődést megalapozó erőforráskészlet. A mintaterületen az optimális térségszervezés lehetőségeit és korlátait vizsgálom, majd reprezentatív vizsgálatokkal feltárom a térség fenntartható fejlődést megalapozó erőforrásainak egy korlátozott részét. Az erőforráskészlet ismeretében célok fogalmazhatók meg, amelyek annak bővítését és aktivizálását hivatottak szolgálni.

A hangsúlyt – a fenntartható fejlődés folyamatában elért eredményeket mérő indikátorrendszerrel szemben – nem az *eredményekre, hanem a lehetőségekre* helyeztem, bár sok esetben a kettő nem választható szét, mivel az eredmények a fejlődés következő fázisában már erőforrásnak minősülhetnek. A lehetőségek ismerete azért alapvető fontosságú, mert megőrzésükre még abban az esetben is kiemelt figyelmet fordíthat egy térség, ha adott pillanatban nem áll módjában a fenntartható fejlődés elveit a társadalmi-gazdasági működés minden területén érvényesíteni. Az értekezésben tehát a következő kérdésekre kerestem a választ:

1. Melyek a fenntartható fejlődés szempontjából optimális városias kistérség, mint ökológiai-társadalmi-gazdasági egység, legfontosabb ismérvei?
2. Melyek a fenntartható fejlődést megalapozó erőforrások városias kistérségekben?
3. A mintatárség mely településeinek térséggé szerveződése biztosíthatná – elméletileg – a lehető legkedvezőbb feltételeket a fenntartható fejlődés elveinek érvényesítésére?
4. Melyek a fenntartható fejlődés erőforrásai a mintatárségben, hogyan aktivizálhatók, hogyan bővíthető az erőforráskészlet?

A kutatómunka eredménye egy olyan tervezési segédeszköz, amely hozzájárul, hogy városias kistérségek fejlesztési és rendezési terveiben a fenntartható fejlődés riói elvei a lehető legmesszebbmenőkig érvényesüljenek. Eredményeim bővítik a Local Agenda 21 akcióprogramok tartalmi elemeivel kapcsolatos hazai ismereteket és tudományos alapot nyújtanak a mintatárség LA 21 akcióprogramjának remélhetőleg minél előbb sorra kerülő kidolgozásához, általánosságban a térség fejlesztési programjai és a fenntartható fejlődés elvei közötti összhang növeléséhez.

---

³ Az Agenda 21 két legfontosabb alapelvének elfogadása nem jelenti azt, hogy egyetértek magának a „fenntartható fejlődés fogalomnak a szokásos értelmezésével, és azt sem, hogy az Agenda 21 minden pontját ránk, Magyarországon élőkre nézve irányadónak tartom. Nem csak azért nem, mert számos pontja kifejezetten csak a fejlődő országokra értelmezhető, hanem azért is mert az aláíró országok sokfélesége miatt számos, az eredeti célkitűzéseket „felhígító” kompromisszum is beépült a programba.

A témaválasztás aktualitása

A fenntartható városias kistérség programját megalapozó kutatás aktualitása számos európai és hazai dokumentummal alátámasztható. Igazodva az európai és a hazai viszonyokhoz, a dokumentumok eltérő céljához, az Agenda 21-hez képest hangsúlyeltolódást jelent az adekvát területszerkezet kiemelt szerepe, a város-vidék kapcsolat új alapokra helyezése, a horizontális gazdasági jellegű kooperációk és a közösségi tervezésben rejlő lehetőségek erősítése. A vizsgált dokumentumok, ha közvetve is, de kivétel nélkül utalnak a helyi és térségi közösségek erőforrás-gazdálkodása autonómiájának fejlesztése és a fenntarthatóság feltételeinek megteremtése közötti ok-okozati összefüggésekre. Új tényezőként jelenik meg a táj, mint fejlesztési potenciál, amely természeti és művi elemek alkotta rendszereivel különféle, mással nem pótolható szolgáltatásokat nyújt az emberiség számára, hozzájárulva a legkülönfélébb (anyagi, szellemi és érzelmi) emberi szükségletek kielégítéséhez, a társadalmi kohézió, valamint a kulturális és szellemi erőforrások fejlesztéséhez, továbbá meghatározó szerepet játszik korunk egyik gazdasági húzóágazata, a turizmus fejlesztésében.

A dolgozat keretei nem adnak lehetőséget minden vonatkozó dokumentum és a bennük megfogalmazott elvek, ajánlások stb. felsorakoztatására ezért itt csak az az értekezés szempontjából legfontosabbnak tartott európai és hazai dokumentumokra fogok hivatkozni.⁴

Európai dokumentumok

Az *Európai Területfejlesztési Perspektíva* (ESDP, 1997) öt alapvető célkitűzése közül három a fenntartható fejlődés feltételeit hivatott megteremteni:

- egy kiegyensúlyozottabb és *policentrikus városrendszer* kialakítása és az *urbánus-rurális térségek kapcsolatának új alapokra helyezése*,
- *esélyegyenlőség* megteremtése az infrastruktúra és tudás hozzáféréseiben,
- az európai *természeti és kulturális örökség* körültekintő menedzselése.

A policentrikus városhálózat kialakításával kapcsolatban az ESDP kis és középvárosok gazdaságának diverzifikálását, az új és magasabb szintű funkciók megjelenését valamint gazdasági életképességük fokozása feltételeként, a környezet és a társadalmi lét minőségét emeli ki, mint meghatározó fejlesztési irányelveket. Az ESDP megfogalmazása szerint „csak a fenntartható fejlődést tanúsító városok lehetnek versenyképesek”. A város-vidék kapcsolat problematikája szélsőségesen különbözik a különféle struktúrájú térségekben. Dominánsan városias térségek tipikus jelensége, hogy a rurális területeken is az urbánus életforma válik meghatározóvá. „Ennek fokozódása azt okozhatja, hogy a mezőgazdasági és az urbánus funkciók ellentétbe kerülhetnek egymással.” A városi és a vidéki térségek partnerkapcsolatának új alapokra helyezése az *Európai Területi Tervezés Programtanulmánya* című dokumentum (SPESP, 2001) előkészítésére szerveződött munkacsoportok által végzett esettanulmányok szerint az alábbi négy területen érvényesülhet, amely lényegében az ESDP imént felsorolt mindhárom alapvető célkitűzését magában foglalja (SPESP, 2001):

---

⁴ A fenntartható fejlődés ösztönzésére számos más európai dokumentum is született, köztük olyanok, mint a *Towards sustainability c.* akcióterv (1993), amely szellemiségében a Brundtland jelentést követi, az *Európai Környezeti és Egészség Charta*, a *Kampány a Fenntartható Európai Városokért* (az Európai Bizottság ötödik környezeti akcióterve nyomán), az *Aalborg Charta* (1994), vagy a Lisszabon Akció terv. Az OECD országok „*The Group on Urban Affairs*” kutatócsoportja 1996-ban tette közzé a környezeti és társadalmi szempontokat integráló *Innovative Policies for Sustainable Urban Development. The Ecological City* koncepcióját. Ezek a dokumentumok többnyire a városra, a (a nagyvárosra), a városi társadalom problémáira koncentrálnak, ezért az urbanizációs problémákat kifejezetten a városból magából ösztönzik megoldani. A *Vidéki Térségek Európai Chartája* (1996), vagy az Írországból rendezett *Európai Konferencia a Vidékfejlesztésről* ún. *Corki Nyilatkozata* (1996) ugyanakkor a vidék problémájával szintén önnön kontextusán belül foglalkoznak. Az ESDP és a SPESP újszerűsége tehát éppen abban rejlik, hogy a vidék és az urbanizáció problémáit, legalábbis koncepcionális szinten, egységes térségi problémaként értelmezik.

- *Kiegyensúlyozott településstruktúra és a közlekedési kapcsolatok erősítése.* Az együttműködés legfontosabb területei itt a területfelhasználás és a tömegközlekedés fejlesztése.
- *A gazdasági tevékenységek sokféleségének növelése egy szélesebb városi-vidéki kontextusban.* Ez magában foglalja a gazdaság szélesen értelmezett átstrukturálását, a közös marketingtevékenységet, klaszterek kialakításának ösztönzését. A mezőgazdasági tevékenység diverzifikálása, piaci üreket betöltő speciális termékcsoporthoz bevezetése megakadályozhatja a területek termelésből történő kivonását éppúgy, mint a túlzott intenzifikálást.
- *A harmadik terület a természeti erőforrások és a természeti örökség védelme és fejlesztése,* ami olyan fejlesztéseket foglalhat magában, mint „tájparkok (landscape parks)” kialakítása, a város körüli rekreációs értéket hordozó területek védelme, vagyis a gazdasági fejlődés és a természeti erőforrások védelmének együttes biztosítása.
- *A negyedik terület a kultúra és a kulturális örökség védelmének integrálása a gazdaságfejlesztési stratégiákba.* Itt, az előbbi területhez hasonlóan, a hangsúly a térségi kultúra, mint gazdasági potenciál hasznosításán van, szem előtt tartva, hogy a hasznokat a városi és a vidéki lakosság egyaránt érzékelje.

A SPESP keretein belül végzett esettanulmányok rámutattak a város-vidék partnerkapcsolat megújulásának alapvető feltételeire:

- a célok közös jellegének megfelelő szintű tudatosulása,
- egymás közötti versengést felváltó kooperáció,
- az együttműködés megfelelő szervezeti-adminisztrációs hátterének megteremtése.

Az ESDP külön alfejezetben foglalkozik a kultúrtájak⁵ védelmével és fejlesztésével. A kutatási téma szempontjából ennek azért van jelentősége, mert a kultúrtáj védelme feltételezi, hogy egy adott térséget táji adottságai alapján kezeljünk egységként, és mint ilyen váljon a fejlesztés egységévé.

Hazai dokumentumok

Az első, tudományos szempontból jelentős hazai fenntartható jövőkép: *Magyarország Környezeti Jövőképe* 1993-ban készült, a Magyar Tudományos Akadémia és a Környezetvédelmi és Területfejlesztési Minisztérium megbízásából, *dr. Láng István akadémikus* és *dr. Bulla Miklós* irányításával (Láng, 1994.). A jövőkép az 1991. báziséből indul ki és a célokat az ezredfordulóra, valamint 2010-re fogalmazza meg. A jövőkép, a szokásoknak megfelelően, három lehetséges forgatókönyvet állított párhuzamba⁶, melyek közül az első, "a környezetkímélő struktúraváltás forgatókönyve" a hazai gazdasági realitáson belül lehetségesnek vélt legoptimistább jövőképet írja le. Legoptimistább, mert a három közül egyedüli, amely "olyan fogyasztási és termelési struktúraváltozást feltételez, amelyben a környezeti szempontok kiemelt hangsúlyt kapnak" (pp. 76-77.)⁷. Ugyanakkor realista, mert "sem politikai-gazdasági katasztrófaváltozatokkal, sem gyors kitörést tartalmazó fejlődési változatokkal" nem foglalkozott. Az ökológiai lábnyom szempontjából meghatározó tényezők,

⁵ A kultúrtáj fogalmát az ESDP használja, így annak ellenére kénytelen vagyok alkalmazni, hogy a hazai tájépítést megkérdőjelezi létjogosultságát (Möcsényi, 2000).

⁶ A scenáriók fejezet kidolgozói: Dr. Ángyán József, Dr. Bándi Gyula, Dr. Enyedi György, Erdész Ferencné dr., Feketéné dr. Nárainé Katalin, Dr. Kerekes Sándor, Dr. Kiss Károly, Pavics Lázár, Dr. Rákosi Judit, Simon Márton Péter, Dr. Szirmai Viktória, Dr. Tamás Pál, Zsarnay Judit

⁷ A forgatókönyv alapja többek között Kiss Károly: Egy környezetorientált gazdaságfejlesztési program körvonalai, Kézirat, 1994

mint a meg nem újuló természeti erőforrások felhasználása, a közlekedési és szállítási igények volumene a forgatókönyv szerint "nem nő" (de nem is csökken). A forgatókönyv a termelésre, a fogyasztásra, az életmódra és a területszerkezetre fogalmaz meg kritériumokat. Legfontosabb elemei, saját rendszerezésében, az E/2. mellékletben olvashatók.

A jövőképet összehasonlítottam a két évvel később, a *Fenntartható Európa felé: Magyarország forrástér-vizsgálata* című, 1995-ben készült tanulmánnyal (Gergely, 1996. pp. 1-24.)⁸. A környezeti jövőképben megfogalmazott struktúraváltás a forrástér vizsgálattal azonos irányokat jelöl ki, de a változások javasolt mértéke messze elmarad az ökológiai szempontból fenntartható jövő biztosításához a forrástér-vizsgálat által szükségesnek tartott változások nagyságrendjétől. A forrástér-vizsgálat a kívánatos változásokat konkrét számokban és időponthoz kötve adja meg. *A környezeti forrástér a véges és megújuló erőforrások azon volumene egy főre vetítve, amelyet egy adott térség használhat az erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás követelményének betartása mellett.* Ennek megfelelően az 1995-ben szükségesnek tartott csökkenések illetve növekedések mértéke az 1992. bázisévhez képest az E/3. mellékletben olvasható.

A forrástér-vizsgálatban szükségesnek tartott csökkenések és növekedések megvalósítása a jelenlegi tendenciák mellett irreális, ami arra kell felhívja figyelmünket, hogy a fenntartható társadalmi, fogyasztási, életmód és termelési modellek kidolgozásában és megteremtésében a lehető leggyorsabban és a lehető legradikálisabb lépéseket kell tennünk.

A hazai területfejlesztés meghatározó dokumentuma az 1997-ben jóváhagyott *Országos Területfejlesztési Konceptió*⁹, amely a fenntartható jövő zálogát a kiegyensúlyozott fejlődésben látja (szemben a jelenlegi polarizált fejlődéssel). A kiegyensúlyozott fejlődés forgatókönyvének az OTK szerint legfontosabb ismérvei közül néhány az *Agenda 21* szellemiségét tükrözi:

- mezőgazdaságban és a terciér szektorban a foglalkoztatás nő,
- kistérségeken belüli mérsékelt népességmozgás,
- decentralizált infrastruktúra,
- fenntartható fejlődés elemeinek érvényesítése.

Az OTK-ban megfogalmazott térszerkezeti jövőkép egyes elemeiben kevésbé érvényesülnek a fenntartható fejlődés elvei, bár néhány olyan pont, mint az infrastruktúra decentralizálása, a városok jobb elérhetősége, a kistérségek meghatározó szerepe, az erőforrások védelmének elsődlegessége vagy a természet és a táj védelme a fenntartható térségnek kétségtelenül fontos ismérvei.

Az OTK az ország egészére vonatkozólag általános irányelvként fogalmazza meg, hogy „a fenntartható fejlődés elveit érvényesíteni kell az erőforrás-gazdálkodásban, a gazdaságfejlesztésben és a területfejlesztési koncepciókban.” (II. paragrafus 2/b pontja), majd a II. paragrafus 2/e pontjában: „A különböző természeti és földrajzi adottságú térségekben az erőforrások fenntartható hasznosítását biztosító fejlesztéspolitikát kell érvényre juttatni.” A II. paragrafus 4.2. pontjának (Fejlesztési prioritások a különböző természeti és földrajzi adottságú térségekben) a) alpontjának megfogalmazása szerint első prioritás „A területrendezés

---

⁸ Készült a Friends of the Earth Europe „Towards Sustainable Europe” című programja keretében, a Természetvédők Szövetsége közreműködésével, Budapest, 1995.

⁹ 35/1998. (III.20) OGY határozat. Az értekezéssel egy időben készül a Nemzeti Fejlesztési Terv, amely, tekintettel arra, hogy az EU támogatások felhasználását megalapozó dokumentum, a területfejlesztésnek hasonlóan fontos, ha nem fontosabb dokumentuma lesz.

eszközeivel a táj védelmének, a táj terhelhetőségének megfelelő területfelhasználás kialakítása”.¹⁰

A mintaterület: Esztergom–Dorog térsége

A mintaterület Komárom–Esztergom megye keleti részét, első közelítésben a *Dorogi és az Esztergom–Nyergesújfalui kistérségeket*, a történeti Esztergom vármegye Dunától délre eső területét foglalja magában. A kutatásba bevont településeket, annak ellenére, hogy hivatalosan két külön kistérséghez tartoznak, igen szoros funkcionális és tudati összefonódás jellemzi, ugyanakkor – legalábbis északon és nyugaton – markáns természetes határok választják el a szomszédos (köztük a határon túli) kistérségektől. A térség sajátos adottságai a politikai és egyúttal markáns természetes határ: a Duna menti fekvés és a két domináns pólus: Esztergom és Dorog közvetlen szomszédsága. E szomszédság, ami potenciálisan lehetőségek gazdag forrása, jelenleg inkább a városok közötti konkurencia okozta konfliktusokkal terhelt.

Magyarország kistáj-katasztere szerint a mintaterület *három nagytáj: a Kisalföld, a Dunántúli-középhegység és az Északi-középhegység találkozásánál* fekszik (Marosi, 1990). A térség legnagyobb részét az Únyi-patak kisvízgyűjtője tölti ki, az északi sáv közvetlenül a Duna vízgyűjtőjéhez, a keleti a Kenyérmezői-patak, a terület nyugati határa pedig a Bikol-patak vízgyűjtőjéhez tartozik (VITUKI, 1962).

Funkcionális-térszerkezeti jellegét tekintve a terület északi része a Duna menti ipari-urbanizációs sáv egy szakasza, keleti része a Dorogi volt szénmedence településgyűjtése. A szénbányászat visszaszorulása óta a keleti rész egyre inkább a Duna-menti ipari sávot a Budapesti agglomerációval összekötő, szintén iparosodó-urbanizálódó, Dorog, Esztergom és a Budapesti Agglomeráció vállalkozásait munkaerővel ellátó lakótelepülés-együttes. Déli-délnyugati része településszerkezeti értelemben hagyományos agrártérségnek tekinthető, bár jövedelemszerzés tekintetében az itt lévő települések is alapvetően az ipari sávokhoz kötődnek (*1. ábra*).

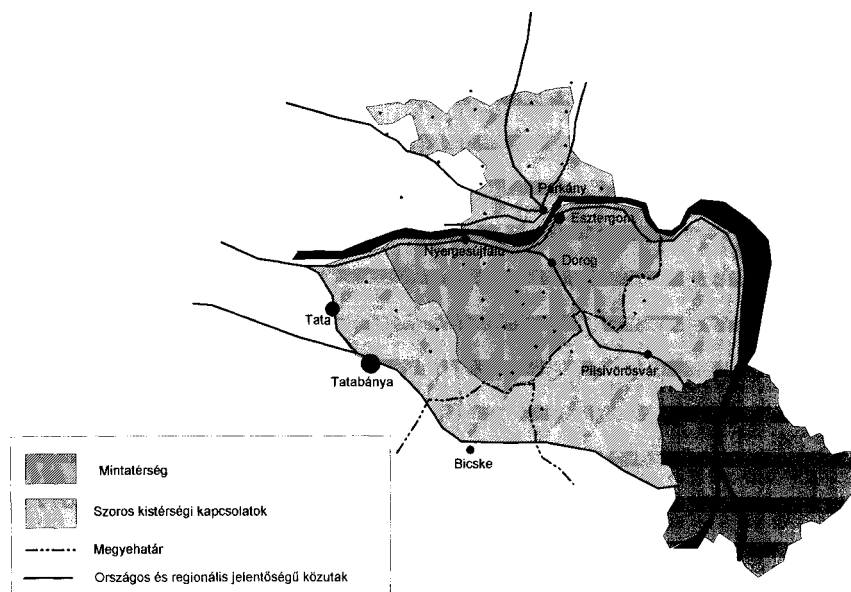
A térség heterogén jellegét jól tükrözi a *Csatári Bálint-féle kistérség-típusálás* (Csatári, 2000. pp. 201-202.): A szerző mindkét érintett kistérséget a városias kistérségek csoportjába tartozónak tekinti, azon belül az Esztergom-Nyergesújfalui kistérséget az "erőteljesen városias" kistérségek közé, míg a Dorogi kistérséget a vidékies, azon belül is az aprófalvas településszerkezeti jellegzetességekkel rendelkező városias kistérségek közé sorolja.

A térség jelenlegi fejlődésében a Közép-Dunántúli régióra jellemző, országos viszonylatban dinamikusnak számító gazdasági fejlődés és Budapest erős kisugárzása dominál. A gazdaságot, a kétségtelen struktúraváltás ellenére, a nehézipar, a vegyipar és az építőipari nyersanyagtermelés dominanciájának fennmaradása jellemzi, legjelentősebb új eleme az autóipari megjelenése (*a legfontosabb ágazatokat az M/10. melléklet tartalmazza*). A térség közlekedésföldrajzi pozíciójának megfelelően évszázadok óta jelentős súlyt képvisel a logisztikai ágazat, amelyet ma – a Duna és a vasút jelenléte ellenére – a közúti szállítás elsődlegessége jellemez.

---

¹⁰ A kutatási téma szempontjából meghatározó az OTK-nak az egyes ágazatokkal kapcsolatos prioritásai, különösen, amelyek a területfejlesztés környezetvédelemmel kapcsolatos feladataira vonatkoznak. Összhangban az Országos Környezetvédelmi Programmal négy feladatcsoportot ír le: 1. A megfelelő életminőséghez szükséges állapotjellemzők fenntartása és javítása a területfejlesztés egyik legfontosabb célja. 2. A területfejlesztés a természetes rendszerek és természeti értékek megóvása, a bioszféra sokszínűségének megóvása mellett menjen végbe. 3. A területfejlesztési terveket ésszerű és harmonikus környezetigénybevétellel kell kialakítani és megvalósítani, ennek feltétele a természeti erőforrásokkal való gazdálkodásnál a fenntartható fejlődés elveinek érvényesítése, valamint a lételemnek tekintett környezeti tényezők (levegő, víz, termőföld) és ezek állapotjellemzői esetében a szükséges állapot hosszú távú fenntartása.

1. ábra: A mintatérség és kistérségi kapcsolatai

A mezőgazdaság részesedése a gazdaságból tovább csökken, annak ellenére, hogy a *Nemzeti Agrárkörnyezetvédelmi Program* szerint a térségben adottak a természeti feltételek a mezőgazdasági tevékenység fenntartásához, bár alapvető struktúraváltásra, hasonlóan az ország más térségeihez, itt is szükség van.¹¹

A térség kiválasztását tudományos és kutatás-módszertani szempontok egyaránt indokolták. Meghatározó feltétel volt, hogy egy társadalmi-gazdasági szempontból "tipikus" térség legyen, ahol a statisztikai mutatók, sem pozitív, sem pedig negatív értelemben nem térnek el jelentős mértékben az ország más városias kistérségeinek mutatóitól. Fontosnak tartottam továbbá, hogy egy komplex térség legyen, ahol az urbanizáció és a vidékiség együtt van jelen. Az agglomerációs nyomáson túl a hagyományos és új ipari tevékenységek környezeti hatásai, valamint a terület egy részét érintő érzékeny felszín alatti vízbázisok és a térség jelentős részét érintő eróziós és deflációs problémák különösen aktuálissá és sürgetővé teszik a térségben az ökológiai fenntarthatóság problematikájának körülményeit.¹² A térség kiválasztásában ugyan nem játszott szerepet, de aktualitását mindenképpen erősíti az a kezdeti fázisában lévő „Élhető régió” mintaprogram, amelynek támogatására az Esztergom-Nyergesújfalui Kistérség Fejlesztési Társulás 2001-ben adott be pályázatot. A fenntartható városias kistérség koncepció megvalósítása, túl önnön értékén, sajátos arculatot és vonzerőt adhat a térségnek, a koncepció, illetve a keretében megvalósuló projektek akár a térség általános fejlesztésének egyfajta katalizátoraként működhetnek.

¹¹ Mezőgazdasági szempontból a térség, a szeszélyes domborzati viszonyainak megfelelően igen változatos adottságokkal bír, ahol – a *Magyarország mezőgazdasági és vidékfejlesztési programjának munkatérképei és alapadatai* szerint – kismértékben belterjes, nagy részben külterjes és csekély mértékben védelmi célú gazdálkodási módoknak megfelelő területek keverednek egymással (Ónodi, 1999).

¹² A térségben ugyanakkor több olyan kezdeményezés is beindult, ami arra utal, hogy az igen jelentős természetvédelmi tevékenységet folytató számos civil szervezet mellett megjelentek már a térségben a változtatásra fogékony vállalkozások is. Példaként említhető az első hazai ökopékség Süttön, vagy a támogatás híján csak részben ökológiai lakónegyed Leányváron (építőanyagok, szennyvíztisztítás módja, biokertészet), a 8 településen ellenőrzött biogazdálkodásra már áttért vagy áttérni készülő gazdálkodó (Biokontroll, 2001.), vagy a Párkány, Esztergom, Dorog, Lábatlan és Nyergesújfalu települések által kezdeményezett, a Duna mindkét partján felállításra kerülő légszennyezést mérő állomásokról szóló megállapodás. A Dorogi veszélyeshulladék-égető révén a térség jelentős szerepet játszik az ország termőterületei, vizei veszélyeztetésének csökkentésében.

A Budapest közeli térség kiválasztását könnyű elérhetősége motiválta, bár tudományos szempontból a főváros közelsége inkább komplikációt jelent, mivel erős vonzásával gyengíti a fenntarthatóság egyik alapvető kritériumának tekintett térségen belüli kapcsolatokat. Nehezítette a kutatást a határmentiség is, mivel a kutatómunka során ott lebegett a dilemma, hogy szabad-e a térséget a határon túli szomszédos területektől elkülönülten kezelni, különösen annak tudatában, hogy 2000. óta az Esztergom–Nyergesújfalui és a határon túli Párkányi kistérségek között – az újjáépült Mária-Valéria híd közös múlt kapcsolatteremtő erejére építve – már körvonalazódnak a kistérségi együttműködés konkrét formái Ister-Granum Határmenti Kisrégió néven (Ocskay, 2000).

Kétségtelenül figyelembe kellett venni azt is, hogy a Duna völgye minden másnál markánsabban jelenik meg, mint ökológiai egység, ami indokolhatja a folyó két partjának egységben történő fejlesztését, még ha ez az ökológiai egység egy igen erős társadalmi-gazdasági összeszövődéssel konkurál, amely viszont a Duna déli partján fekvő településeket inkább a tőlük délre fekvő gerecei falvakkal kapcsolja egységbe.¹³

Felépítés és módszertani szempontok

A dolgozat 3 részből: elméleti munkarészből (1. rész), egy esettanulmányból (2. rész) és az eredményeket összefoglaló részből épül fel (3. rész). A felépítés, az egyes munkarészek és a fejezetek közötti összefüggések a 2. ábrán láthatók. Az *Elmélet* c. munkarész 1. fejezete olyan kísérletek és modellek elemzését tartalmazza, amelyek révén szembesülhetünk a fenntartható fejlődés elvei gyakorlati alkalmazásának lehetőségeivel és korlátaival (1. fejezet). A 2. fejezet, a fenntartható fejlődés alapelveinek részletes értelmezése alapul szolgál a fenntartható térség megvalósításához szükséges erőforrások körének rendszerelvű meghatározásához. A 3. fejezetben a kistérség és a városias kistérség értelmezésén keresztül valamint az előbbi két fejezetben leírt kutatási eredmények alapján megállapítom azokat az elveket, amelyek alapján a fenntartható városias kistérség ismérvei – hasonlóan a szükséges erőforrásokhoz – meghatározhatók és rendszerbe foglalhatók. Az 1. rész 4. fejezete az elméleti kutatás eredményeit, a *Bevezetésben* feltett első két kérdésre adandó válaszokat tartalmazza.

Az elméleti megállapítások konkrét földrajzi tértől és társadalmi-gazdasági közegetől függetlenek, de megfogalmazásuk során a jelenlegi globális, európai és hazai társadalmi-gazdasági folyamatokat, valamint a fenntartható társadalmi berendezkedést követelményként megfogalmazó, dokumentumokban már rögzített célkitűzéseket, megállapodásokat, kötelezettségeket, kiindulópontnak tekintettem. Az elméleti rész irodalmi kutatás alapján készült, referenciaként felhasználható koncepciók, programok és projektek, valamint a fenntartható fejlődés elméleti megalapozását szolgáló tudományos kutatások elemzését és rendszerezését foglalja magában.

Az értekezés 2. része – az esettanulmány – 1. fejezetében a kistérségi formáció optimalizációjának folyamatát, vagyis azt a mérlegelési folyamatot mutatom be, amelynek során eldől, hogy a térség mely településeinek együttműködésére van szükség ahhoz, hogy a térségben a fenntartható fejlődés számára a lehető legkedvezőbb területi keretek alakulhassanak ki. A folyamat során az együttműködés mibenlétének meghatározása és az összetartozást megalapozó tényezők súlyozása is megtörténik. Az esettanulmány 2. fejezete a fenntartható fejlesztési erőforrásainak felmérését és súlyozását, valamint a helyzetfeltárás alapján megfogalmazott fejlesztési javaslatokat tartalmazza. Az esettanulmány készítéséhez a

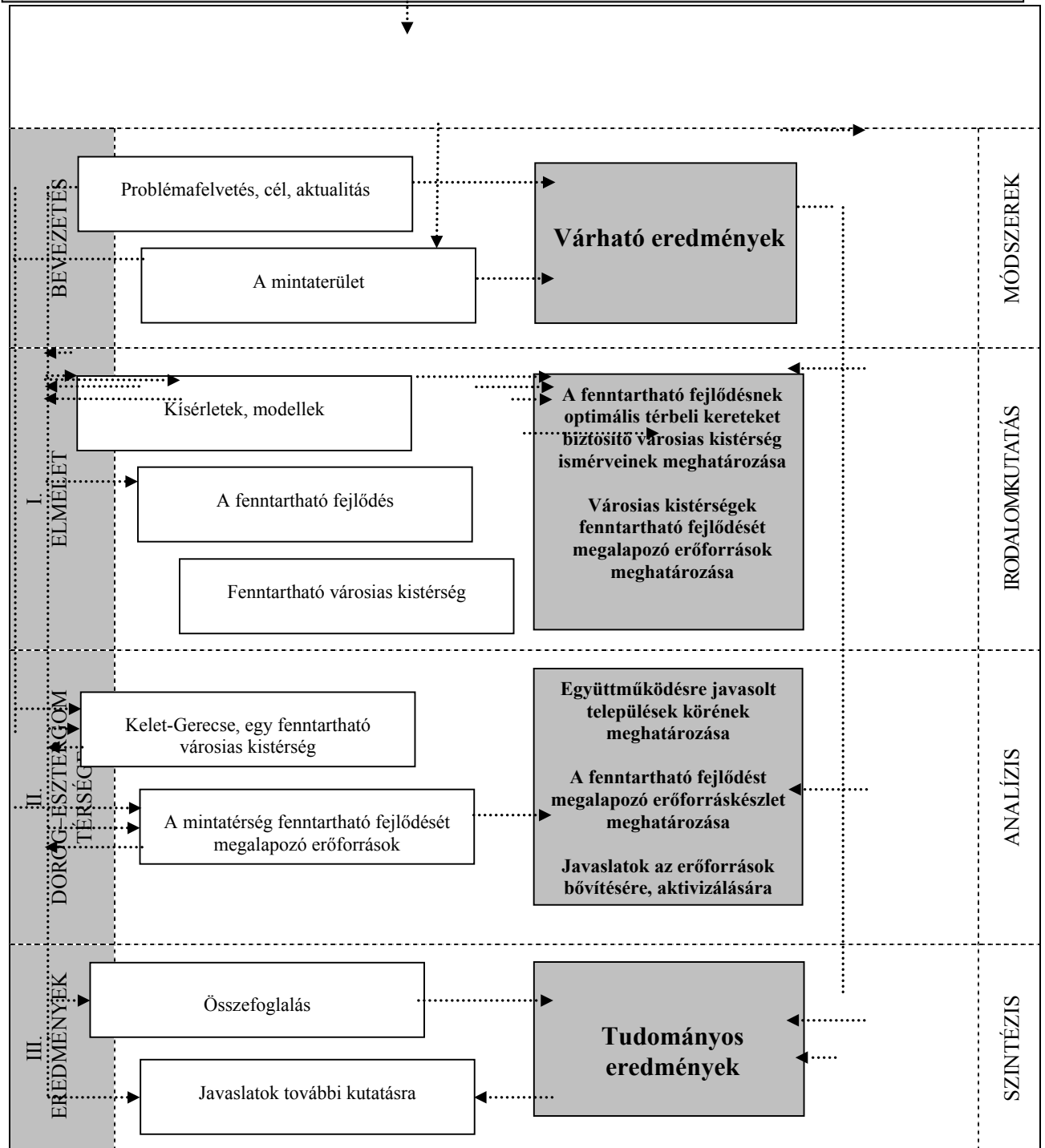
---

¹³ Természetesen bármilyen fejlesztési program esetén a települések maguk döntenek el, hogy részt vesznek-e vagy nem, sőt még az is lehetséges, hogy egyes települések bizonyos alprogramokhoz csatlakoznak másokhoz nem. Ugyanakkor bizonyos alprogramok nem valósíthatók meg a minimálisan szükséges települések köre nélkül: például egy patak-rehabilitációs program nehezen valósítható meg a vízgyűjtőhöz tartozó összes település részvétele nélkül, vagy a térség mezőgazdasági struktúraváltási programja szintén nehezen valósítható meg azon települések nélkül, melyeket adottságaik „zászlóshajó” szerepre predesztinálnak.

térségre készült különféle helyzetelemző és tervdokumentumokat, a térségre és településeire vonatkozó KSH adatokat és egyéb adatbázisokat, monográfiákat, topografikus és tematikus térképeket, saját gyűjtésű adatokat, valamint a kistérségi menedzserektől, helyi civil szervezetektől, vállalkozóktól szerzett szóbeli információkat használtam fel. A módszertani szempontokat, amennyiben azok a triviálistól eltérnek, a vizsgálatok sokféleségére tekintettel külön-külön, az egyes vizsgálatok előtt ismertetem. Az értekezés a kutatási eredmények összefoglalásával, következtetések megfogalmazásával, a mintatérség tapasztalatainak általánosításával és további kutatásokra tett javaslatokkal zárul *(3. rész)*.

FENNTARTHATÓ VÁROSIAS KISTÉRSÉGEK

ELMÉLET

1. HAZAI ÉS KÜLFÖLDI MODELLEK, KÍSÉRLETEK

A fenntartható fejlődés elveinek gyakorlatba történő átültetésével számtalan helyen kísérleteznek a világon, a legkülönbözőbb területi léptékben, a néhány családot magába foglaló termelő kommunától a több millió lakosú régióig. A szakirodalomban és az interneten bemutatott példák egyike sem fedti teljesen a dolgozatban meghatározott térségtípust, ezért olyan modelleket, kísérleteket kerestem, amelyek valamilyen szempontból mégis előképnek tekinthetők¹⁴. A modelleket, kísérleteket a következő szempontok szerint csoportosítottam:

- radikális modellek
- vidéki kistérségek léptékében folyó kísérletek,
- kísérletek különböző léptékű városias térségekben,
- településszintű modellek, kísérletek.

1.1. Radikális modellek

1.1.1. Bioregionalizmus

A regionális tervezés és az ökológikus gondolkodás integrálásának gyökerei *Patrick Geddes*-ig nyúlnak vissza, de az ő nyomdokain született bioregionalizmus elméleti alapjainak megteremtésében az Egyesült Államok természetvédelmének egyik jelentős személyisége, a szintén skót származású tájépítész, *McHarg* is jelentős szerepet játszott (*Aberly*, 1994)¹⁵. A bioregionalizmus az első és az Egyesült Államokban mind a mai napig nagy hatású társadalmi mozgalom, amelynek születését egyrészt a *biodiverzitás megőrzésére* irányuló törekvések, másrészt a *fogyasztói társadalommal szembe forduló, alulról felépülő kisleptékű önfenntartó közösségek* iránti igény összekapcsolódása motiválta (*Martell*, 1994). A mozgalom követői szerint a biodiverzitás megőrzése érdekében a jelenlegi politikai térfelosztást fel kellene váltania egy ökológiai alapú térfelosztásnak. A térfelosztás egysége a biorégió, *egy tájökölógiai szempontból egységes, természetföldrajzi határok által körülvett terület, leggyakrabban vízgyűjtő terület*, de lehet egy hegyvidék, vagy egy medence. A kiterjedése ezek alapján néhány kisebb településtől egészen kontinentális méretekig is terjedhet. Ilyen ökológiai egységnek tekinthető például a Kárpát-medence, a hazai tájalapú térfelosztási elméletek legfontosabb hivatkozási alapja.¹⁶ A biorégiók ökológiai, társadalmi és gazdasági szempontból a lehetőségek mértékéig zárt rendszert alkotnak, ilyen módon biztosítva, hogy az ökológiai rendszerekben zajló folyamatokat kézben lehessen tartani. A lépték meghatározásában próbál némi fogódzót nyújtani *Borsos Bélának* – Gyűrűfű ökofalu egyik megteremtőjének, és a hazai bioregionalizmus fő teoretikusának – ökotérség szemlélete és értelmezése, amely, bár igen nagy általánosságban, már a lehatárolás nehézségeire is kitér.

---

¹⁴ Az RSD Ökorégió áll még legközelebb abban a tekintetben, hogy valóban városias kistérségről van szó. Ugyanakkor azért, hogy agglomeráción belül fekszik, valamint, hogy a hangsúly sokkal inkább a stratégiai tervezés módszerének hazai kipróbálására, mint az ökológiai szempontok érvényesítésére helyeződött, csak ugyanolyan résztanulásokkal szolgálhatott, mint a többi vizsgált program.

¹⁵ McHarg idevonatkozó legfontosabb elmélete a városok körüli területek mezőgazdasági felhasználására vonatkozik. Elmélete szerint a városokat a hegyoldalakra és a fennsíkokra kell telepíteni, mert a völgyekben található a termelés szempontjából legjobb földek. Ezeket tehát szabadon kell hagyni még akkor is, ha jelenleg nincsenek megművelve, az itt található földterületek tulajdonjogát pedig alapvető ökológiai követelmények betartásához kell kötni (McHarg 1963, 1969.).

¹⁶A tájleírást rövid ismertetése a *Magyarország közigazgatási földrajza* című kötetben olvasható, (Hajdú, 2001. pp. 41-46, pp. 61-80).

Borsos Béla, számomra megkérdőjelezhető módon, a nemzetállam határain belül rendelkezésre álló földterület nagyságát és a népességszámot összevetve jut arra a következtetésre, hogy Magyarországon, ha fenntarthatóan akarunk élni, akkor minden lakosra durván 1 hektár terület jut¹⁷, amelyen minden szükségletét ki kell elégíteni, beleértve a víz, energia, élelem, lakás, tartós fogyasztási cikkek, szennyvíz és hulladékkezelés, kibocsátott széndioxid semlegesítése stb.

1.1.2. Ökoregionalizmus

Szemben a bioregionalizmus természetvédelmi orientációjával *David C. Korten*, egyesült államokbeli közgazdászt mindenekelőtt közgazdasági és szociális megfontolások vezérlik, amikor a *világ hármass – gazdasági, társadalmi és ökológiai – válságának* okait és összefüggéseit feltárva eljut az ökoregionalizmushoz, mint a válságból kiutat jelentő társadalmi-gazdasági formációhoz. Az általa megfogalmazott elvek az ökológikus szemléletű területi tervezés kiindulópontjainak is tekinthetők (Korten, 1996. pp. 330-332):

- környezeti fenntarthatóság;
- gazdasági igazságosság;
- biológiai és kulturális diverzitás;
- szubszidiaritás;
- belső felelősség;
- a természeti erőforrások és a felhalmozott tudás közös öröksége.

Korten ökorégiói egymásba ágyazódott, gazdaságilag autonóm közösségek, ahol a termelés nagyságrendjét és termékösszetételét a *közösség szükségletei* és a közösség által hasznosított *földrajzi tér ökológiai teherbíró-képessége* határozza meg. Korten koncepciójában a szükségletek által generált piac vagy inkább *termékcseré horizontálisan és egyenrangú felek között* történik, vagyis a településen belül a háztartások között, a kistérségen belül a települések között, a nagyrégiókon belül a kistérségek között stb. A magasabb szinteknek az alacsonyabbak vonatkozásában koordináló, konszenzusteremtő és esélyegyenlőség-teremtő szerep jut.

Az ökorégió vagy ökotérség fogalma a 90-es évek közepén jelent meg a hazai regionális tervezési gyakorlatban, a WWF elveit követve, *környezetileg vagy természetileg érzékeny területekkel* kapcsolatban, különös tekintettel a sérülékeny vízbázisok által érintett térségekre. Bár az önfenntartásra való törekvés igénye e térségekkel kapcsolatban megfogalmazódott, a hangsúlyt a tervezők – a területek jellegéből adódóan jogosan – az ökológiai terhelések csökkentésére helyezték.

---

¹⁷ Megkérdőjelezhető, hiszen a bioregionalizmus éppen nem a politikai vagy közigazgatási határokat tekinti kiindulópontnak, hanem a természeti-ökológiai határokat.

1.2. Vidéki kistérségek

1.2.1. Autonóm kistérség: Dörögdi-medence, Veszprém megye

A *Korten-féle* ökorégió-elmélet és a *Rees-féle* ökológiai lábnyomelmélet (Rees, 2001)¹⁸ gyakorlatba történő átültetése a *Független Ökológiai Központ* és a *Szelídtechnológia Alapítvány* által koordinált *Autonóm Kistérségi Projekt*, amelyben a szükségletek, a (megújuló) természeti erőforráskészletek és a táj teherbíró képességének vizsgálatán keresztül mérték fel a térség ökológiai lábnyom egyenlegét. A Dörögdi-medencében¹⁹ végzett vizsgálatuk során kimutatták, hogy a térség a *helyi igényeket meghaladó nagyságrendű megújuló energiapotenciállal rendelkezik és megvannak a decentralizált vízgazdálkodás feltételei* is. Mezőgazdasági hasznosítás szempontjából *gyenge minőségű területek gazdaságos hasznosítására és a nagy ellátórendszerektől való részleges függetlenedésre* tett javaslatával az autonóm kistérségi modell nem csak az ökológiai, de a társadalmi-gazdasági fenntarthatóság megvalósítására is megoldást kínál. Az autonóm kistérségi koncepció a kistérséget „ökológiai és gazdasági egységnek, mintegy szigetnek tekinti, mely lehetőségeinek maximumáig saját megújuló forrásaira kell támaszkodjon és e pozícióból indulva vehet részt egy nagyobb munkamegosztásban” (Ertsey, 1999. p.25)²⁰. Az ilyen értelmű autonómia megteremtésének lépései (Ertsey, 1999. p.24):

- a település, ill. kistérségi ökológiai határainak kijelölése,
- a hely ökológiai állapotának felmérése,
- a fenntartható egyensúlyi helyzet megállapítása,
- az ehhez vezető teendők meghatározása.

Az autonóm kistérségi projekt pozitív egyenlege azonban relativálódik, ha a kistérséget nem szigetként, hanem a globális ökoszisztéma egészén belül vizsgáljuk. A világban ugyanis számos olyan területen is élnek emberek, ahol az egy főre jutó termékeny földterület a világtátlagnál kevesebb illetve annál rosszabb minőségű. Az igazságosság elve tehát végül is megkívánja, hogy az egy főre jutó termékeny földterület-igénybevételnél ne a rendelkezésre álló földterületet, hanem a világ egy lakosára jutó maximumot, vagyis a körülbelül 2,18 hektár „világtátlag-termelékenységgű biológiailag produktív földterületet”, tekintsük igénybe vehetőnek, függetlenül a földrajzi tértől (Rees, 2001). A helyi adottságok határozzák meg, hogy a 2,18 hektár „világtátlag-termelékenységgű biológiailag produktív”, földterület mit jelent a konkrét területen. Magyarországon például, tekintettel arra, hogy a hazai föld a világtátlag-termelékenységgű többszöröse, ennél sokkal kevesebb, körülbelül 0,5 hektár 1 főre jutó hazai átlag-termelékenységgű földet jelentene (1992-ben, vagyis ma ennél már sajnos kevesebb), amennyiben az ország vagy egy hazai átlag-termelékenységgű földterülettel bíró vizsgált térség teljesen önfenntartó lenne (A számítás módszerét az *E/4. melléklet* tartalmazza). Ha abból indulunk ki, hogy ma a gazdaságilag fejlett államokban 1 fő élelmiszerral való eltartásához 0,15-0,2 hektár termékeny földterület szükséges (Csemez, 1996, 99. oldal), bár vélhetően jórészt nem fenntartható gazdálkodás mellett, a bioszféra igénybevételi korlátainak betartása

¹⁸ Az ökológiai lábnyom elméletet a 2. fejezetben ismertetem.

¹⁹ Települések: Ócs (226 lakos), Pula (234 lakos), Kapolcs (447 lakos), Vigándpetend (225 lakos), Taliándörögd (714 lakos).

²⁰ Az autonóm kistérségi program kétségtelen elméleti jelentőséggel bír, ugyanakkor nem tudta kiküszöbölni a jelenlegi infrastruktúra-finanszírozási rendszer okozta ellenérdekltséget. A lakosság és a helyi hatóság a rövidtávon kevesebb saját tőkét igénylő hagyományos nagy energia-ellátórendszert választotta.

nem tűnik teljesen reménytelennek. (Más számítások szerint még fenntartható gazdálkodás mellett is 0,05-0,2 hektár elegendő)²¹.

A *Szelídtechnológia Alapítvány* és a *Független Ökológiai Központ* korántsem egyedülállók Magyarországon.²² A fenntarthatóság elvei iránt elkötelezett civil szervezetek, az Agenda XXI felhívására válaszolva, egy-egy hátrányos helyzetű térség valamely településén, vagy települések kisebb csoportjában próbálják meg a lakosság önfenntartó-képességének fokozását az ökológiai elvekre épülő gazdálkodási formákkal egyesíteni. A *külső erőforrásoktól való függőség csökkentése*, a *helyi kommunikációs hálózat* valamint az *egyéni és közösségi önfenntartó-képesség* fejlesztésének szándéka kapcsolódik össze az *ökológiai tudatosság* fejlesztésével az *Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány* gömői térségi „*Fenntartható régió*” programjában, valamint az *Autonómia Alapítvány* és az *Ökotárs Alapítvány* közös *Zöldmunka-programjában*. Egyik legfontosabb eszközük az olyan *élőmunka igényes emberi tevékenységek* bevezetése, amelyek során *helyi (megújuló) természeti erőforrásokat* hasznosítanak és technológiai folyamataik *nem terhelik a környezetet*. Alapvető feltétel, hogy e termékek/szolgáltatások *piacképesek legyenek* vagy pedig a *közösség életminőségét javítsák*. A programismertető szerint a hátrányos helyzetű térségek fejlődésének egyik akadálya, hogy külső erőforrásoktól függnék, amelyeket nem lehet a közösség javára fordítani, míg helyi akadály „az egyes érdekcsoportok, a civil társadalom és az önkormányzatok szereplői közötti kommunikáció és együttműködés hiánya, egymás képességeinek, hagyományainak kölcsönös lenézése” (Autonómia, internet).

1.2.2. Fenntartható kistérség: Gömör-vidék, Borsod–Abaúj–Zemplén megye

A miskolci *Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődés Alapítvány* egy komplex programban a társadalmi, a gazdasági és a környezeti fenntarthatóságot integráló stratégiát alkalmaz: a fenntartható fejlődés sajátos, a *Brundtland Bizottságénál* radikálisabb értelmezése alapján dolgozta/dolgozza ki elméletét és konkrét programjait.²³

Az elveket Borsod–Abaúj–Zemplén megyében először települési (Gömörszőlős, 95 lakos) majd kistérségi szinten próbálják megvalósítani. Az 1993-ban körvonalazódott fenntartható falu program az integrált fejlesztés stratégiáját választotta, a gyakorlati megvalósítás 1996-ban indult (Ökológiai Intézet, internet). A program modell jellegű volt, célja *a fenntartható vidékfejlesztés gyakorlatának kialakítása*. Fontosabb célkitűzései:

- helyi közösség megnyerése és együttműködése a program megvalósításában,
- fenntartható fejlődés helyi intézményrendszerének kialakítása,
- kulturális örökség megőrzése,
- ökológiai mezőgazdaság népszerűsítése,
- hagyományokon alapuló kismesterségek felelevenítése,
- hagyományokra és a táji adottságokra épülő turizmus fellendítése,
- fenntartható fejlődés térségi szellemi központjának létrehozása,

²¹ Az élelmiszerral való önellátást vizsgáló Németországi kutatások szerint egy 4-6 tagú család 0,25-1hektár (kb. 0,05-0,2 hektár/fő) területen tudja teljes szükségletét előállítani, teljesen vegyszermentes és a napenergián kívül bármiféle energiabeviteltől mentes termeléssel, a talaj- és klimatikus viszonyoktól, valamint szükségleteiktől függően: húst fogyasztó család jóval nagyobb területre van szüksége, mint a vegetáriánus étrendet fogyasztóknak (Bahrenberg, 1993. p.285).

²² A Független Ökológiai Központ másik kisebb nagyságrendű, de érdekes kezdeményezése, hogy megvizsgálta milyen szerepet játszhat az intézményes területfejlesztés és -rendezés a fenntartható erőforrás-gazdálkodásban, illetve konkrétan: hogyan lehetne a fenntartható energiagazdálkodást beépíteni a megyei szintű területrendezési tervekbe (FÖK, 2001).

²³ Az elméletet a *Fenntartható fejlődés* című 2. fejezetben részletezem.

- természetes környezet megőrzése és fejlesztése,
- kommunális szolgáltatások javítása,
- helyi lakosság segítése a jövedelemteremtésben és a szociális gondok megoldásában.²⁴

A gömörszőlősi modell alapján további négy gömőri falu: Alsószuha (526 lakos), Imola (127 lakos), Kelemér (543 lakos), Szuhafő (212 lakos) bevonásával kistérségi programok készülnek: átfogó környezetvédelmi terv és fejlesztési program kidolgozása és azok alapján konkrét projektek beindítása. A harmadik lépés a fenntartható fejlődést megalapozó koncepció és tervkészítés az egész gömőri térségre, majd végül országos szinten, tréningeken keresztül, az ismeretek kiterjesztése és új kezdeményezések beindítása.

A program legfontosabb elvei:

- a fenntarthatóság társadalmi, gazdasági és környezeti összetevőinek integrált kezelése,
- a jól bevált hagyományokat felelevenítő és a legújabb műszaki újításokra építő gazdasági és humán erőforrás fejlesztés integrálása,
- a program-projekt viszony harmóniája,
- a program fokozatos bővítésének elve,
- a megszerzett tapasztalatok azonnali továbbításának elve, tudományos és népszerűsítő formában egyaránt.

A Gömörszőlősi kísérlet átültethetőségét kistérségi szintre, alkalmazhatóságát más térségekben, valamint a lakossági részvétel súlyát megkérdőjelezi az a tény, hogy a kísérlet helyszínénél választott település népessége kevesebb, mint 100 fő, nagyobb része hetven év fölötti.

1.2.3. Tisza-tó térségének fejlesztési koncepciója

A Tisza-tó térségének fejlesztési koncepciója az első hazai intézményes kezdeményezés a fenntartható térség, az ott használt fogalommal: *ökorégió* koncepció alkalmazására. A fejlesztési koncepció három megye területén fekvő, a tóval közvetlenül érintkező 12 település – köztük egy város: Tiszafüred – összesen körülbelül 32 ezer lakosát érintette²⁵. Az igen szerteágazó célrendszer – mint a különlegesen értékes természetvédelmi terület fennmaradásának biztosítása, a fokozódó üdülési igény kielégítése és a tóval közvetlenül érintkező kilenc település lakossága gazdasági önfenntartó képességének fokozása – integrálása érdekében Magyarországon elsők között alkalmazták a *tájterhelhetőségi vizsgálat* módszerét. A koncepció egyik jelentős eleme az ártéri gazdálkodási formák helyreállítása, amely a magas talajvízű és árvízveszélynek rendszeresen kitett *térség gazdaságtalan szántóföldi termelését lenne hivatott részben felváltani* (Csemez, 1997).

²⁴ A program egyik jövőbe tekintő eleme az oktatási központ, ahol az alternatív technológiák adatbankja működik, továbbá helyet kapott a háztartásokban is alkalmazható alternatív technológiák: biológiai szennyvíztisztítók, bioalették, esővízgyűjtő-hasznosító berendezések, szélkerekes vízkiemelő, napkollektor bemutatása. Az oktatóközpont mellett szerelőműhelyt alakítottak ki, ahol egyes technikai eszközöket a helybeliek is előállíthatnak.

²⁵ Jász–Nagykun–Szolnok megye: Tiszafüred (13749 lakos), Tiszaderzs (1358 lakos), Abádszalók (4600 lakos), Heves megye: Kisköre (3097 lakos), Tiszánána (2660 lakos), Sarud (1331 lakos), Újlőrincfalva (316 lakos), Poroszló (3062 lakos), Borsod–Abaúj–Zemplén megye: Borsodivánka (749 lakos), Négyes (341 lakos), Tiszavalk (336 lakos), Tiszabábolna (495 lakos) (Népszámlálás, 2001).

1.2.4. Ökológiai alapú integrált fejlesztési programok, Alföld Program

1998 nyarán a *Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium* pályázatot írt ki az "Alföld Program" keretén belül „*ökológiai alapú integrált fejlesztés*”, azaz modellt értékű, fejlesztési-védelmi célrendszer megfogalmazó térségfejlesztési programok ösztönzésére, valamint "ökotérség" cím elnyerésére. (FVM, 1998). A címmel – a tervek szerint – a vállalászati övezetekhez hasonlóan fejlesztési támogatások, de egyúttal kötelezettségek is jártak volna. A pályázat, a korábbi hasonló kezdeményezéseket követve, kizárólag természetileg és környezetileg érzékeny, illetve védett és védelemre szoruló tájegységek vonatkozásában beszélt lehetséges ökotérségekről. Az ökotérség-típusok, a hasznosítás lehetséges kritériumai, a pályázat célkitűzési valamint az elbírálás prioritásai az E/5. mellékletben találhatók.

Az FVM ökotérség programokat ösztönző pályázatának pályázat-kiírás egy ökotérség-konceptióként is felfogható, amelynek alapvető célkitűzése a *fenntartható (jövedelem)termelési módok elterjesztése az érzékeny területeken*. A fenntarthatóság zálogát, legalábbis a kiírás erre utal, kizárólag a *hagyományörzésben/felelevenítésben* keresi, nem foglalkozik ugyanakkor olyan a jövedelemtermelés növekedését eredményező tevékenységeknek a térség gazdaságába integrálásával, mint a környezettchnológia vagy az informatika területén tevékenykedő kisvállalkozások ösztönzése, a távmunka-lehetőségek fejlesztése (pl. teleházak), humán erőforrás képzése²⁶. Nem foglalkozik, vagy csak érintőlegesen a fenntartható fogyasztási és életmódmodellek népszerűsítésével, fejlesztési területeivel. A civil kezdeményezésekben, mint láthattuk, inkább érvényesül egy ilyen komplex megközelítés.

1.3. A fenntartható régió koncepció városias térségekben

1.3.1. Howard kertváros-gyűrűje

A fenntartható régió mindmáig legnagyobb hatású előképe Ebenezer Howard – ilyen vonatkozásban talán kevésbé ismert – kertváros-gyűrű modellje²⁷(3. ábra). Howard a modellben szükségesnek tartotta meghatározni a laksűrűséget (45 ház vagy 180 fő/hektár). A *gyakorlatilag önálló* településcsoport hat 32 ezer lakosú és egy 58 ezer lakosú központi településből áll, tehát összesen 250 ezer fő él egy lehatárolt, önfenntartásra berendezkedő térségben. A híres diagramban a lakóterületeket ipari majd mezőgazdasági területek veszik körül, amelyek *meggátolják a további terjeszkedést és így a városok összenövését*. Az ipar és a mezőgazdaság együttes jelenléte biztosítja a csaknem teljes önellátás lehetőségét. A 250 ezer fő, mint kívánatos nagyságrend visszatér a brit *Milton Keynes*, és a *Párizs körüli új városok* tervében. "Kiderül ugyanis, hogy ennél kisebb település esetében nincs lehetőség az igazi városi élethez szükséges sokféle intézmény, munkahely, szórakozási és művelődési kínálat, valamint választékos kereskedelmi ellátás megvalósítására" (Meggyesi 1984, p.37-38.). Szemben az említett új városokkal, Howard modelljének igen fontos eleme, hogy a *250 ezer fő hét külön településben él*, amelynek mindegyike négyszer akkora mezőgazdasági jellegű külterülettel rendelkezik, mint a belterületek. A központi várostól mindegyik város maximum 5 kilométerre, amíg egymástól körülbelül 16 kilométerre fekszenek (Howard, 1945, 1974). A távolságokat a szerző *a vasúttal való elérhetőség idejében is megadta*, ami 5 illetve 12 perc (a

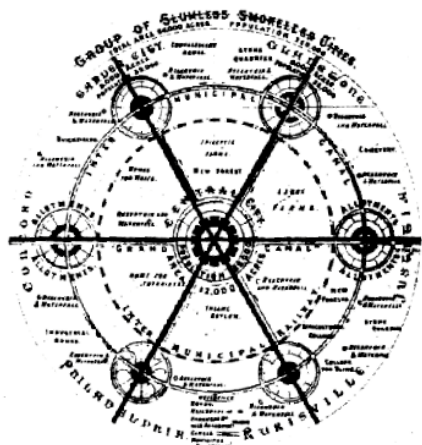
²⁶ Bár a pályázati kiírás erre a területre nem tért ki, egy nyertes pályázatban mégis megjelent a humán erőforrás-fejlesztés, nevezetesen egy biogazda tanfolyam szervezése.

²⁷ Howard könyvének 1945. évi kiadásában Frederic Osborn, aki akkor London Város és Vidékfejlesztési Társulásának volt az első embere, a könyvhöz írt részletes bevezetőjében használta Howard városával kapcsolatban a fenntartható város fogalmát (Osborn 1945).

száz évvel ezelőtti vasutak sebességéből kiindulva). Mai szemmel nézve e távolságok akár egy kerékpárra alapozott közlekedési rendszert is kielégíthetnének.

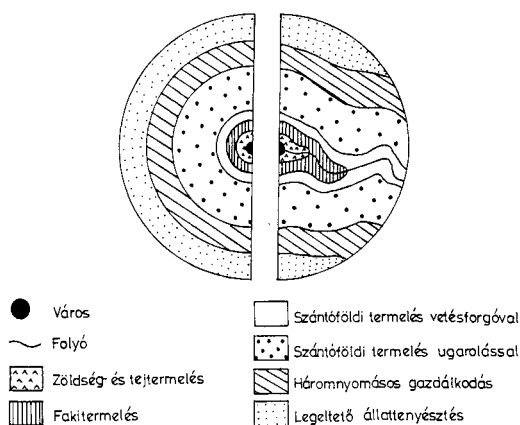
Howard fontosnak tartotta meghatározni a *népességkoncentráció egy olyan szintjét, amely szükséges a szolgáltatások fenntartásához, ugyanakkor korlátozta a laksűrűséget, hogy minden lakosnak lehessen saját – bár igen kisméretű – kertje. Korlátozta továbbá a települések méretét is, hogy a munkahely, a lakás, a szolgáltatások és a zöldterületek minden lakos számára rövid idő alatt elérhetőek legyenek, és nem utolsó sorban azért, hogy a városokhoz tartozó külterület elegendő legyen a város ellátásához (mező- és erdőgazdaság, vízgazdálkodás).*

3. ábra: Howard kertváros-gyűrűje (forrás: Meggyesi, 1984. p. 37)

A város és térsége együttélésének – a városellátó övezetnek – és az együttélésből származó mérsékelt mobilitásnak gazdasági racionalitását már jóval *Howard* előtt *Thünen* is felismerte. *Mezőgazdasági telephelyelméletében*²⁸ *Thünen* rámutat arra, hogy amennyiben a mezőgazdasági termékek ára a tényleges termelési költségeket és a szállítás valós költségeit tartalmazza, akkor az elv a piacgazdaság keretei között is működőképes (4. ábra). Az energiaárrobbanást követően az Egyesült Államok északkeleti térségeiben megerősödtek a városellátó övezetek (Rechnitzer, 1999. p.41).

II. THÜNEN-FÉLE TERÜLETI MODELL

4. ábra: Thünen mezőgazdasági telephelyelmélete (forrás: Rechnitzer, 1999. p.40)

²⁸ Thünen elmélete 1826-ban jelent meg

1.3.2. Ráckeve-Soroksári Duna-ág Ökorégió: a stratégiai tervezés hazai bevezetése

Az első hazai ökotérség program, a „*Kanadai-magyar önkormányzati környezetgazdálkodási segélyprogram*” keretén belül a közel 900 km² területű és 24 községi továbbá 4 budapesti kerületi önkormányzatot tömörítő, közel 300 ezer lakosú Ráckeve-Soroksári Duna-ág térségét érintette. Az ökotérség program célja az volt, hogy a Kis-Duna vízminőségének problémáját és a térség környezeti (üdültő táj romlása, mezőgazdasági területek elszennyeződése), gazdasági (privatizáció körüli problémák, mezőgazdasági területek rossz kihasználtsága) és szociális problémáit *integrált módon* oldják meg az akkor még újnak számító ún. *stratégiai tervezés* módszerével. A fővárosnak alapvető érdeke volt a program támogatása, mivel az ivóvízellátását szolgáló kutak 30 százaléka a térségben találhatóak (Csepiga, 1996. pp.90-109).

A program legfontosabb elemei:

- a vízgyűjtőterületi-elv alkalmazása a térség lehatárolásában,
- környezetközpontú stratégiai tervezés módszerének megismertetése a helyi önkormányzatokkal és az érintett szakterület képviselőivel,
- hazai tapasztalatszerzés a közösségi tervezés módszerének térségi szintű alkalmazásában.

Az RSD ökorégióhoz hasonló a helyzet az 5625 ha kiterjedésű Szentendrei-sziget ("Zöld-sziget") esetében, ahol a főváros ivóvízellátásának kétharmadát biztosító érzékeny ivóvízbázis védelmét kell összeegyeztetni a helyi lakosság fenntartásában jelentős szerepet játszó mezőgazdasággal, a lakosság egyre bővülő infrastrukturális és építési terület igényeivel valamint az egyre intenzívebbé váló idegenforgalommal (Seléndy, 1996. pp. 26-30).

1.3.3. Európa legnagyobb fenntartható régió programja: az Emscher-régió

Társadalmi, gazdasági és környezeti feltételrendszerében merőben különböző, stratégiájában és léptékében a magyarországi, de minden korábbi európai példától is eltérő felfogást tükröz a németországi Emscher-region program (Flagge, 1996). Az Emscher-régió a Ruhr-vidéket kelet-nyugati irányba átszelő Emscher folyó környezetében fekvő 17 város alkotta agglomeráció (5. ábra).

A térség mintegy 70 km hosszú, 800 km² nagyságú agglomeráció, lakossága körülbelül 2 millió fő. A térség Európa legjelentősebb szénbányászati és ipari fellegvára volt, amelyet az 1960-as évektől fokozatos leépülés és népességcsökkenés jellemezett. 1989-ben indult el az a 10 éves program, amely több mint 100 projektet foglalt magában, és amelynek célja a *terület társadalmi, gazdasági és környezeti rehabilitációjának beindítása a területrendezés, a tájrendezés, az építészet és a tájépítészet eszközeivel*. E szakterületek *az innováció katalizátoraiként* voltak hivatottak működni. A program koncepcionális vezérelve a „*változás növekedés nélkül*”, stratégiáját pedig az „*integrált regionális fejlesztés*” elve határozta meg, amelyen belül a *környezet regenerációját a jövő gazdasági fejlődése abszolút és elsődleges feltételének* tekintették. A program gerincét az Emscher folyó teljes vízgyűjtőjének rehabilitációja alkotta. Ez egyrészt a bányászat következtében degradálódott táj rekultivációját, az igen nagy kiterjedésű szennyezett területek megtisztítását, újrahasznosításra alkalmassá tételét, másrészt a külterületi felszíni vízfolyások természetközeli állapotának visszaállítását, az esővízgyűjtő rendszerek decentralizálását, szükség esetén vízutánpótló rendszerbe való integrálását (pl. Lanferbach-patak, Gelsenkirchen), új szennyvíztisztító-rendszerek kiépítését foglalta magában. Az integrált fejlesztés elvének megfelelően a projekteket a „*Környezet és*

munka” koncepció²⁹ alapján szervezték meg, áthidalva a recesszió éveiben jelentkező fokozott munkanélküliséget. Az alapvetően helyreállítás jellegű tevékenységeket követő fejlesztések során alkalmazott környezeti stratégia legfontosabb elemei a következők voltak:

- a még meglévő szabad területek beépülésének megakadályozása, barnamezős beruházások (biológiailag inaktív területek újrahasznosítása) ösztönzése³⁰,
- épületek élettartamának meghosszabbítása karbantartással, modernizálással, funkcióváltással, új épületek esetén környezetbarát építési technológiák alkalmazásával,
- termékstruktúra átalakítása: környezetbarát termékeket, környezetbarát technológiával gyártó termelővállalkozások, valamint az információs társadalom szolgáltatásai megtelepedésének ösztönzése (kutatóhelyek, innovációs parkok, szolgáltató központok, rekreációs szolgáltatások stb.),
- minden egyes projektet úgy kell megtervezni, hogy azokban környezetvédelmi, társadalmi, építészeti és gazdasági célkitűzések megvalósítása egyaránt meghatározó szerepet játsszon (integrált fejlesztés elve),
- az előbbiek alkalmazása révén természeti erőforrások igénybevételének minimalizálása.

A programban tehát meghatározó szerepet játszanak olyan, a vidéki térségekben folytatott kísérletekhez képest új programelemek, mint a *környezet művi elemeivel való fenntartható gazdálkodás elve*, az ipari struktúraváltás jegyében a *környezetvédelmi és a környezettechnológiai ipar*, a hagyományos ágazatokon belül pedig a *környezettudatos megoldások preferálásának* elve (fenntartható termelési modellek).

A célkitűzések megvalósításának egyik záloga az a következetesen alkalmazott elv volt, hogy a *tájrendezési és tájépítészeti terveknek meg kell előzniük a városrendezési és építészeti terveket*, az utóbbiaknak az előbbiekbe kell integrálódniuk. A városokon belüli zöldfelületi rendszernek a jövőben ugyanolyan alapvető infrastrukturális szerepet kell betölteni, mint amelyet az utak, a vasút, a telefonhálózat (területszerkezet fejlesztése).

A program másik sajátos újítása a térség „mitologizálása” volt, amely magában foglalta a térség sajátosságainak megismertetését és népszerűsítését a lakosság körében, egyfajta *identitástudat fejlesztését*, a helyi ügyekbe, fejlesztésekbe való beleszólás ösztönzését, a politikai magabiztosság és ezek révén a *térségi öngazgatás erősítését*. A lakossági részvétel fokozásával együtt megszületett a *regionális tervezés új, kulturális tevékenységként is felfogható formája*, amely képessé vált az olyan területek arculatát meghatározni, amelyek korábban mind a hagyományos városról, mind pedig a hagyományos vidékről alkotott képek határain kívül estek.

---

²⁹ Szellemiségében azonos a hazai civil kezdeményezésű „zöldmunka”-programokkal.

³⁰ A beépülés megakadályozására közvetlen eszközök is előfordulnak a gyakorlatban: Berlin városkörnyék fejlesztési tervében növekedési kvótákat állapítottak meg a település ellátó szerepe és vasúti kapcsolatai alapján (*Tosics, 1997*). Baltimoreban az agglomerációra össznövekedési kvótát állapítottak meg, amelynek leosztása az Egyesült Államokban alkalmazott "szennyeződés adásvételéhez" hasonlóan történik.

5. ábra: Emscher-régió (forrás: Flagge, 1996. p. 78)

1.4. A fenntartható régió alappillére: a fenntartható település

A miskolci Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért, mint egyik alapelveként fogalmazta meg, hogy „fenntartható régió nem létezhet fenntartható települések nélkül, ugyanakkor a fenntartható település első lépés lehet a fenntartható régió irányába” (Ökológiai Intézet, internet). A fenntartható település értelmezése, mint az elemzésekből kitűnik, alapvetően meghatározza a településnek a térségéhez való viszonyát. A világszerte fellelhető fenntartható település programokat alapvetően két csoportra lehet osztani, az „önfenntartó közösségek” típusú programokra és a „kompakt város” típusú programokra. Míg az utóbbit inkább nagy és középvárosokban szokták alkalmazni, az előbbit kisvárosok, falusi települések, nagyobb város egy-egy lakónegyede vállalja föl. Ezek a programok azonban többnyire a fenntarthatóság csak néhány kritériumát tudják teljesíteni. A fenntartható térség koncepció, ami város és vidék együttműködésén alapul, hipotézisem szerint egyesítheti mind két koncepció előnyeit és mérsékelheti hátrányaikat.

A fenntartható településmodellek és kísérletek nem csupán elméleti spekuláció eredményei, sok vonatkozásban tükrözik az Európát és az Egyesült Államokat jellemző társadalmi változásokat³¹. A modellek néhány száztól néhány ezer lakos szerveződésén és a területszerkezet, a termelés, a fogyasztás és az életmód ökológikus alapelveinek helyi érvényre juttatása iránti elkötelezettségén alapul. Viszonylag kevés esetben állami vagy önkormányzati kezdeményezésre születnek különféle mintaprojektek. A privát beruházások esetén egyes ökológiai irányelvek alkalmazása mögött inkább piaci motivációk, mint valós elkötelezettség áll.³² Az egyes projektek között igen nagy a különbség léptékben, a helyszín jellege, a célkitűzések és a megvalósulás tekintetében. Az ökofalu illetve ökológikus lakóközösség programok már egyáltalán nem számítanak kivételnek, amiről többek között az interneten hozzáférhető *Global Eco-village Network* és az Európai kezdeményezésű *New Sustainable*

³¹ A gazdasági jólét mellett olyan új minőségek kezdenek felértékelődni, mint az egészséges környezet, egészséges táplálkozás, a lakóhelyi identitás, a történelmi hagyományok, a közösségi kapcsolatok, a kultúrák sokfélesége, a természeti környezet, az emberi jogok, a civil élet, vagy a közügyekbe történő beleszólás (Szirmai, 2002. pp. 18-19).

³² Ezt akár pozitív fejleménynek is tekinthetnék, hiszen arra utal, hogy a környezet és bioszféra védelméért a fogyasztók hajlandók pénzt áldozni. Sok esetben azonban csupán külsőségről van szó, amely a környezet védelmét nem, a fogyasztó lelkiismeretének elaltatását viszont annál inkább szolgálják.

Settlements weboldalak tanúskodnak. *Hugh Barton* angol településtervező, az Egyesült Királyságban folyó *Local Agenda 21 program* egyik koordinátora, rámutat arra, hogy az ilyen jellegű kezdeményezésekben szociális és környezeti szempontok egyaránt, de különböző súllyal érvényesülnek. Egy felmérés szerint, amely a világhálón hozzáférhető dokumentációk alapján készült a kilencvenes évek második felében, Európa magasan vezet az ökológikus közösségek, települések megvalósításában (Barton, 2000). A projektek legjellemzőbb különbsége, hogy városi vagy vidéki területen szerveződnek. *Barton* több mint 100, észak-amerikai, európai és ausztráliai kezdeményezés alapján a következő típusokat különíti el (a jellegzetességek, mint minden tipizálás esetében, domináns jellegűek, átfedések természetesen előfordulnak, valamint nem minden jellegzetesség érvényes minden az adott típushoz sorolható programra):

- *Vidéki önfenntartó közösségek*: alulról szervezett gazdálkodó ökofalvak, kutatóhelyek, távmunkán alapuló vállalkozások által kezdeményezett telefalvak,
- *Fenntartható városok*: lakónegyedek vagy lakóközösségek, városi léptékű kezdeményezések, állami/önkormányzati kezdeményezésű mintaprojektek, befektetői kezdeményezésű projektek.

Az egyes típusok rövid bemutatását a *E/6. melléklet* tartalmazza.

1.5 A modellek, kísérletek tanulságai

Az ismertetett kísérletek, modellek különböző szempontok – vagy a célok, vagy a lépték, vagy a térség jellege, vagy a lehetséges eszközök alapján hozhatók összefüggésbe a fenntartható városias kistérség koncepciójával. A modellek, kísérletek fontosabb koncepcionális elemeket az *1. táblázatban* foglaltam össze.

1. táblázat: Modellek és kísérletek fontosabb koncepcionális elemei (saját szerkesztés) T : társadalom, G: gazdaság Té: térszerkezet, Tá: tájhasználat, Tf: térfelosztás.

KÍSÉRLLET, MODELL	FONTOSABB KONCEPCIONÁLIS ELEMEK	
	Radikális modellek	
Bioregionalizmus	Önellátás az anyagi szükségletek kielégítése és a hulladékkezelés területén Térfelosztás az ökológiai egységekkel összhangban Fogyasztás a Föld eltartóképességével összhangban Alternatív autark közösségek kialakítása Városok megszüntetése vagy város-vidék szimbiózisa	G,T Tf G T Té
Ökoregionalizmus	Gazdasági, ökológiai és társadalmi válságjelenségek integrált kezelése Gazdaságilag autonóm közösségek a szubszidiaritás elve alapján Szükségletorientált termelés a Föld eltartóképességének függvényében Horizontális kapcsolatok elsődlegessége	G, T, Tá G,T G,T T

Vidéki kistérségek		
Autonóm kistérség Dörögdi-medence 5 település 1846 lakos	Táj alapú térségszervezés és gazdálkodás Helyi megújuló erőforrásokra épülő autonóm energiagazdálkodás Zárt, autonóm vízgazdálkodási rendszer Gyenge mezőgazdasági területek hasznosítása energia- és vízgazdálkodási célra Erőforrás-felhasználás és helyi készletek egyensúlya Gyenge mg.-i területeken élők jövedelemszerzési lehetőségeinek bővítése	Tf G,Tá G,Tá G,Tá G,Tá T
Fenntartható kistérség: Gömör-vidék 5 település 1510 lakos	Helyi közösség megnyerése a program számára Fenntartható fejlődés intézményrendszerének kiépítése Kulturális és természeti örökség megőrzése, hagyományos kismesterségek felelevenítése, hagyományokra épülő turizmus Innovációs forrásközpont létrehozása Kommunális szolgáltatások színvonalának növelése Lakosság önfenntartó-képességének növelése	T T T,G T,G T T
Tisza-tó térségének fejlesztési koncepciója 12 település 32 ezer lakos	Környezetileg érzékeny terület térséggé szervezése Biodiverzitás megőrzése Idegenforgalom és a lakosság jövedelemtermelő-képességének fejlesztése a táj terhelhetőségének mérése, gazdálkodás, hasznosítás a terhelhetőség határainak betartásával Hagyományos gazdálkodási mód felelevenítése	Tf Tá T,G Tá,G G, Tá
Ökológiai alapú integrált fejlesztési programok, Alföld Program Különböző településcsoportok	Környezetileg érzékeny területek térséggé szervezése Lakosság érdekeltségének fokozása a bioszféra védelmében Szezonális változásoktól függetleníthető, helyi erőforrásokra épülő tevékenységek ösztönzése Környezet és egészségkultúra, mint új húzóágazat fejlesztése Belső piacbővítés a helyi agrártermékek számára (turizmus révén)	Tf T G G G
Városias térségek		
Howard kertváros-gyűrűje 7 település 250 ezer fő	Városi szolgáltatási színvonal vidéki környezetben: mentális és fizikai szükségletek kielégítése Önfenntartó településrendszer a természeti erőforrások és a városi szolgáltatások vonatkozásában Minimális mobilitás Növekedés korlátozása	T G G,T Tf
Ráckeve-Soroksári Duna-ág Ökörégió 24 község +4 Budapesti kerület 300 ezer lakos	Vízgyűjtő területi elv érvényesítése, érzékeny ivóvízbázis és vízfolyás védelme Tájhasználat hatékonyságának növelése Üdülési és mezőgazdasági tájterhelés csökkentése Helyi lakosság jövedelemtermelő képességének növelése Stratégiai tervezés és a közösségi tervezés integrálása	Tf T G G G
Emscher-region 17 város 2 millió fő	Vízgyűjtő területi elv alapon tájrehabilitáció, környezet regenerációja Biológiaiaktív területek védelme, növelése Művi infrastruktúra természeti erőforrás-igényének csökkentése Gazdasági struktúraváltás (információs társadalom szükségletei, környezetvédelmi ipar, környezetbarát technológia) Környezetkímélő építés mintaprojektek Minőségi lakásigény kielégítése Társadalmi részvétel erősítése	Tf Té G G T T G

A fenntartható régió alappillére: a fenntartható település modellek (lásd 6. melléklet)		
Vidéki ökofalvak	Autonómia az energia és az élelmiszerellátás, a víz- és a hulladékgazdálkodás területein Autonómia az egészségügyi és szociális gondoskodás egyes területein Ökológiai gazdálkodás Közösségfejlesztés Elnéptelenedő falvak újraélesztése	G T G T T
Telefalvak	Táv munka és a természetközeli életmódban rejlő lehetőségek integrálása Információs technológia hasznosítása a helyi termékek számára piacteremtésben Szellemi és fizikai önmegvalósítás integrációja Szelíd technológiák alkalmazása, környezetbarát építés	T G T G
Kompakt városok	Biológiailag aktív területek védelme Lakás, munkahely, szolgáltatások térbeli közelítése (mobilitás csökkentése, esélyegyenlőség) Környezetkímélő (tömegközlekedés, kerékpár, gyalogos) közlekedési rendszerek fejlesztése Táji adottságokhoz illeszkedő építés (táj ökológiai egyensúlyának megőrzése, változatos lakókörnyezetek) Helyi/térségi megújuló erőforrásokra épülő integrált hő- és elektromosenergia-gazdálkodás Esővíz helyben tartása, szürkevíz-hasznosítás Városellátó övezetek Közösségfejlesztés, társadalmi részvétel fejlesztése	TÁ T, Té G Tá G, Tá Tá, G G, Tá T
Városi ökofalvak	Városi zöldfelületi rendszer ökológiai infrastruktúrává fejlesztése Határterületek ökológiai és esztétikai potenciáljának kihasználása Szelídtechnológiák, környezetkímélő építési technológia alkalmazása Meglévő tömegközlekedési kapcsolatok lehetőségeinek kihasználása Tájtervezés elsődlegessége Lakóterületek, munkahelyek és szolgáltatások zöldfelületi integrációja	Tá Tá G G T
Campus-modell	Autonóm (egyetemi) szervezet Kompakt város elv és a természetközeli életmód egyesítése Funkcionális heterogenitás Csak gyalogos és kerékpáros közlekedés	T Tá, T Tá, T G

A viszonylag kevés példa ellenére jól kitapinthatóak azok a prioritások, amelyeknek kiemelt jelentőséget kell tulajdonítanunk a fenntartható városias kistérségek ismerveinek megállapítása során. Azokat a prioritásokat tekintetem kiemelten fontosnak, amelyek a 14 példából legalább ötben meghatározó szerephez jutottak:

- belső társadalmi hálózatok kiépítése, közösség-szervezés, önszervezés-önszabályozás feltételeinek megteremtése,
- esélyegyenlőség a szükségletek kielégítésében, a humán erőforrás-fejlesztésben és a munkához való hozzáférésben,
- táji adottságokkal harmonizáló, minimális környezet-igénybevétellel járó, szükségletorientált termelési-fogyasztási modellek elterjedtsége,
- megújuló és újrahasznosított erőforrások alkalmazásának bővítése,
- fenntartható vízgazdálkodás feltételeinek megteremtése,
- biológiailag aktív területek megőrzése,
- mobilitás minimalizálása, környezetbarát, a környezetet kevésbé károsító közlekedési és szállítási rendszerek kiépítése,
- többé-kevésbé autonóm ökológiai-társadalmi-gazdasági egységek kialakítása.

A prioritások precíz rangsorolásától eltekintem, tekintettel arra, hogy a bemutatott példák – megfelelő információ híján – nem nyújtják a tényleges kísérletek sokféleségét tükröző valós keresztmetszetet. Néhány jellegzetességre mégis érdemes felhívni a figyelmet.

- Feltűnő, hogy a *mobilitás (közlekedés szállítás volumenének) minimalizálása és a környezetkímélő közlekedési-szállítási módok elterjesztése*, amelynek számos dokumentum a bioszféra igénybevételének csökkentésében a legnagyobb szerepet szán, éppen, hogy csak felkerülhetett a kiemelt jelentőségű prioritások listájára. Ez a tény nem csupán azzal magyarázható, hogy kevés – a problémával leginkább sújtott – városias térségre vonatkozó program került a példák közé, hanem azzal is, hogy nagyon erős ellenkező előjelű tendenciát kellene megfordítani. Ráadásul a távolsági közúti szállítás növekedését egyes térségekben a válságból való kilábalás alapvető eszközének tekintik³³. Ugyanakkor azt is figyelembe kell venni, hogy minden törekvés, amely az erőforrás-gazdálkodás autonómiáját növeli, a termelést és a fogyasztást, a humán erőforrás-fejlesztést decentralizálja, pozitív externáliaként a mobilitást is csökkenti.
- A mobilitással kapcsolatos prioritásoknál csak valamivel több példában szerepelt prioritásként a *biológiailag aktív területek megőrzése*, pedig szintén talán az egyik legsúlyosabb problémáról van szó, különösen városias kistérségekben. Itt is lehet az ok, hogy kevés a városias térségből vett példa. Ugyanakkor itthon a tudományos körökön és a zöldszervezeteken kívül kevesen érzékelik a probléma súlyát, hiszen Magyarország még viszonylag kedvező helyzetben van Európa más országaihoz viszonyítva. Az önkormányzatok anyagi függése az ingatlanértékesítésektől a zöldmezős építkezések rohamos terjedését segíti elő.

---

³³ Az autópálya-építés és a gazdasági növekedés közötti összefüggést cáfolta egy, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetemen kormánytámogatással készült tanulmány. Amint a tanulmány ismertetője fogalmaz: „A gazdaságélénkítő hatással kapcsolatban különösen szkeptikusak a szerzők: szerintük a valószínűsíthető keresletbővülés akkor is bekövetkezne, ha az állam más ágazatokba investálna ugyanennyi pénzt, ez tehát nem lehet indok az erőltetett ütemű, a fizetőképességtől és az infrastrukturális állapotoktól eltekintő autópálya-fejlesztésre.” A tanulmány szerint a gazdaságélénkítést és a felzárkóztatást inkább a helyi hálózatok fejlesztése szolgálná. (Népszabadság, 2002. 03.28.)

- Körülbelül egyenlő súllyal szerepelnek a *külső erőforrásoktól való függetlenség* másképpen az autonómia fokozása, a *megújuló és újrahasznosított erőforrások használatának kiterjesztése*, a *lehető legteljesebb visszaforgatáson alapuló, autonóm vízgazdálkodás* és a táji adottságokkal harmonizáló, minimális környezet-igénybevétellel járó, változatos emberi igényeket kielégítő *termelési-fogyasztási modellek* valamint az *esélyegyenlőség* növelése a *szükségletek kielégítésében*, a *humán erőforrás-fejlesztésben* és a *munkához való hozzáférésben*. Ezek a tényezők, különféle csoportosításokban, szoros összefüggésben állnak egymással, az egyik szinte feltételezi a másikat.
- A *társadalmi hálózatok kiépítése*, a *közösségfejlesztés* az előbbiekhöz hasonló gyakorisággal fordult elő. Vélhető, hogy olyan tényezőről van szó, amely mindegyik vizsgált példában hangsúlyos szerepet játszik, csak sokszor nem emelik ki prioritásként, hanem a megvalósítás egyik eszközének tekintik.

Végezetül fontos még kiemelni, hogy néhány kivétellel minden példában hangsúlyozzák az *integrált fejlesztés elvét*, azaz olyan programok megvalósításának szükségességét, amelyek egyszerre képesek adekvát válaszokat adni a környezeti, a társadalmi és a gazdasági problémákra, vagy még szélsőségesebben fogalmazva, nem valósulhat meg olyan program, amelyben a három tényező közül valamelyike ne kapna megfelelő hangsúlyt, és még kevésbé olyan, amelyik a három közül valamelyik tényezőt hátrányosan érintené.

2. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS

„A sokat emlegetett „fenntartható fejlődés” ideológiájáról hosszabb távon feltehetően át kell majd térni a mind globálisan, mind pedig regionálisan a természeti erőforrásokat kímélő, azokkal takarékoskodó, hosszú távon gondolkodó, „környezetkímélően korlátozott „növekedésre” (Hajdú, 2000. p.294).

Hajdú Zoltán, idézett gondolatával rámutat arra, hogy a fenntartható fejlődés szokásos értelmezésével kapcsolatban komoly problémák vannak. A fenntarthatóság, pontosabban a fenntartható fejlődés fogalma³⁴ az 1987-ben született *Közös Jövők* című *Brundtland-jelentés* révén vált világszerte ismertté és meghatározóvá, bár már több korábbi dokumentumban is előfordult. A *Brundtland-jelentés* szerint a fenntartható fejlődés olyan fejlődés, amely „biztosítja a jelen szükségletek kielégítését anélkül, hogy lehetlenné tenné a jövő generációk szükségleteinek kielégítését” (Kerekes, 1996. p.37). A definíció ugyan magában foglalja a fenntartható fejlődésben rejlő kettősséget: *a bioszféra vagy másképpen az ökológiai egyensúly megőrzésének-helyreállításának és az emberi szükségletek kielégítésének, az életminőség javításának* kritériumait, de az utóbbi kritérium csak az *Agenda 21*-ben kapott a problémának megfelelő hangsúlyt³⁵. Az *Agenda 21* harmadik kulcskategóriája, amely gyökeres szemléletbeli változást mutat a *Brundtland-jelentés*hez képest, az *autonómia*, vagy másképpen az *önrendelkezés*. Az autonómia fogalmát az akcióprogram nem definiálja, de az világos, hogy nem politikai egységek, hanem társadalmi-ökológiai egységekre, közösségekre vonatkoztatja. A 2. fejezet az *Agenda 21* két alapvető célja, és a megvalósulás feltételének tekintett autonómia értelmezéséről szól.

2.1. Az ökológiai egyensúly megőrzése, helyreállítása

2.1.1. A Brundtland-elv és kritikája

A fenntartható fejlődés kritériumai teljesítésének feltételei, vagy másképp fogalmazva: a fenntartható fejlődés alapkövetelményei a *Brundtland-elv* szerint:

- a megújuló természeti erőforrások felhasználásának mértéke kisebb vagy megegyező legyen a természetes vagy irányított regenerálódó (megújuló) képességük mértékével,
- a hulladék keletkezésének mértéke/üteme kisebb vagy megegyező legyen a környezet szennyezésbefogadó képességének mértékével, amit a környezet asszimilációs kapacitása határoz meg,

---

³⁴ Mőcsényi Mihály professzor magát a fejlődés fogalmát is megkérdőjelezi, mondván, hogy legfőljebb fenntartható fejlesztésről beszélhetünk. Ez a megfogalmazásbeli pontosítás nagyon is jogos, amikor a fogalmat fejlesztési célkitűzésként alkalmazzuk, hiszen tudatos, a jövő alakítását célzó emberi cselekvésről van szó. A *Brundtland-jelentés* viszont a gazdasági trendek alakulására utal és valójában, legalábbis az én olvasatomban, a gazdasági növekedés szó szinonimájaként alkalmazza a kifejezést. Gyulai Iván, akire a dolgozatomban sokszor hivatkozom, szintén a fejlődés kifejezést használja, de nem a gazdasági növekedés, hanem a szociális jólét és az emberi teljesítőképesség növekedésének szinonimájaként. Indokoltnak tartom tehát a fejlődés helyett fejlesztés szót használni, ha célkitűzésekről beszélünk, ugyanakkor a fejlődés fogalom mellett maradni, ha egy növekedési folyamatról beszélünk, legyen szó mennyiségi vagy minőségi növekedésről.

³⁵ A riói konferencia „Környezet és fejlődés” címe világosan utal e kettősségre: a környezet és a fejlődés közé tett egyenlőségjel nélkül az ENSZ konferencia – a Déli félteke országainak ellenállása miatt – létre sem jöhetett volna. Ezek az országok, beleértve a rendszerváltó országokat is, fejlődést – a *Brundtland* jelentésnek megfelelő – növekedésként, a fejlett Nyugat életszínvonalára való közeledést értette. Valójában a hivatalos konferenciával párhuzamosan zajló Globális Fórum alapozta meg a „fenntartható fejlődés” és az *Agenda 21*-nek egy más, a dolgozatban is használt olvasatát.

- a meg nem újuló erőforrásoknak a megújulókkal való helyettesíthetősége és a technológiai fejlődés függvényében csökkenjen a kimerülő erőforrások felhasználási üteme (Kerekes, 1996. p. 38).

A jelentésből gyakorlatilag az derül ki, hogy amennyiben betartjuk ezeket a korlátokat, a termelés és fogyasztás volumenét büntetlenül növelhetjük. Ezzel a vélekedéssel szállnak szembe a jelentés kritikusai. *Gyulai Iván*, a miskolci Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért Alapítvány szellemi vezetője szerint, *Herman Daly*, amerikai közgazdász nyomán abból kell kiindulnunk, hogy a fejlődés megfelelő indikátora nem az anyagi gyarapodás, hanem *a társadalom teljesítőképessége*, valamint a szélesen értelmezett *szociális jólét növekedése* (avagy az életminőség javulása), ahol a *növekedés korlátja a Föld eltartóképessége*. Kritikájának másik alapköve a modernizmus révén feje tetejére állított *ember-természet viszony talpra állítása*: „A gazdaság, a társadalom és a környezet közötti viszony úgy magyarázható helyesen, hogy a környezet forrása a gazdaságnak és eltartója a hozzá tartozó társadalomnak, mindhármukat pedig a természet rendszere foglalja egységbe, azaz ezek az alrendszerek a természet részei” (Gyulai, 2000. p.10). *Gyulai Iván* ezen alapelvből kiindulva fogalmazza meg a fenntartható fejlődés szükséges feltételeit:

- Minden helyi cselekedetnek meg kell állnia a helyét, azaz a fenntarthatóságot kell szolgálnia globális szinten is.
- Védett és hasznosított területekre történő felosztás helyett minden erőforrással fenntarthatóan kell bánni, tehát a fenntartható gazdálkodást nem lehet csak a természetvédelmi területekre vonatkoztatni, hanem mindenhol érvényesíteni kell³⁶.
- Az erőforrások felhasználásáról azok a közösségek döntsenek, akiket a döntés érint. A helyi döntés a helyi ökológiai viszonyokhoz való megfelelő alkalmazkodáson, a helyi viszonyok reálisabb ismeretén alapul. A helyi döntéseket helyzetelemzés, alternatívák felállítása és érdekegyeztetés előzi meg.
- A fenntartható fejlődés alapja olyan „átfogó önrányítású egységek” létrejötte, amelyek nem kijelölt megyehatárokhöz, hanem „a természet- és gazdaságföldrajzi, az ökológiai, a közösségi és a termelői viszonyoknak megfelelő” (p.23.) térfelosztáshoz igazodnak.

2.1.2. Az ökológiai lábnyom elmélet

A fenntartható jövő tudományos igényű megalapozásában egyik legradikálisabb elmélet az ún. ökológiai lábnyom elmélet (Wackernagel, Rees, 2001.). Az ökológiai lábnyom elmélet nem egy társadalmi program, hanem egy elemzési módszer, „mely lehetővé teszi, hogy felbecsüljük egy meghatározott népesség vagy gazdaság erőforrás-fogyasztási és hulladékfeldolgozási szükségleteit termékeny földterületben mérve.” (Rees, 2001. p.21). *Az elmélet kidolgozói megbecsülték, hogy a Föld jelenlegi³⁷ népessége mellett körülbelül 2,18 hektár „világátlag-termelékenységgű biológiailag produktív” földterület jut a Föld minden lakójára³⁸* vagyis a Föld minden lakója ennyit vehetne igénybe életszínvonalának biztosításához amellet, hogy a Föld, mint ökoszisztéma szolgáltatásai hosszútávon fennmaradjanak. A számítás szerint ugyanakkor a világ felhasználása ezt már ma is 0,67 hektárral meghaladta.

---

³⁶ Véleményem szerint a biodiverzitás megőrzése érdekében szükség van a védett területekre, azonban abban osztom a szerző véleményét, hogy a fenntartható gazdálkodást nem lehet ezekre a területekre korlátozni.

³⁷ Rees tanulmányában 1996. évi nemzetközi adatbázisok adatait dolgozta fel.

³⁸ Az adatokat sokan megkérdőjelelik. A szerzők is utalnak rá, hogy adataik tájékoztató jellegűek, de arra is rámutatnak, hogy a problémákat nem túl, hanem nagyon is alábecsülik. Az elemzés fő eredményeit egyébként a WWF is elfogadta és közzétette (Radó, 2001)

Az átlag azonban óriási különbségeket takar, magában foglalva Banglades 0,6 hektáros és az Egyesült Államok 11,77 hektáros átlagos ökológiai lábnyomát. Feltűnő, hogy Magyarország az 5,01 hektárjával viszonylag alig marad el Nyugat-Európa 6,28 hektáros átlagától. Magyarországon ez nem annyira a lakosság magas életszínvonalával, hanem sokkal inkább pazarló nyersanyag- és energiafelhasználásával magyarázható (Radó, 2001. p. 12). A szerzők kiszámolták azt is, hogy egy-egy ország mekkora „világátlag-termelékenyséű biológiailag produktív„ földterülettel rendelkezik, annak érdekében, hogy mérhető legyen, mennyi lenne az ország „többlete” illetve „deficitje”. Magyarország, főleg a nyersanyag és energiaimportja valamint nagy átlagos népsűrűsége miatt jelentős, mintegy 1, 94 hektár deficittel rendelkezik.

A számítási módszer – amennyiben az alapadatok rendelkezésre állnak – minden további nélkül alkalmazható településekre, *kistérségekre, tájegységekre*, amelyeknél a jelenlegi regionalizálódási folyamatokat figyelembe véve, talán még *nagyobb jelentősége lehet azt vizsgálni, hogy egy adott nagyságú népesség, adott termelési, fogyasztási és életmód modellek mellett mennyire képes saját területével fenntarthatóan gazdálkodni, azaz a termékeny földterület-igénybevételének egyenlege negatív, nulla, vagy pozitív.*

A *pozitív egyenleg* azt jelenti, hogy az adott földrajzi térség népessége és/vagy fogyasztási színvonala akár struktúraváltás nélkül is növekedhet anélkül, hogy a földi más területeinek ökoszisztémáit méltánytalanul terhelné. *Nulla egyenleg* esetén mennyiségi bővülés csak olyan struktúraváltás mellett lehetséges, amely mellett olyan tényezők, mint a fajlagos széndioxid-kibocsátás, nyersanyag-felhasználás, hulladékkibocsátás, termelésből kivont területek egy főre jutó nagyságrendje, vagyis a fajlagos termékeny terület-igénybevétel csökken. A *negatív egyenleg* értelemszerűen a termelés, a fogyasztás és az életmód újragondolásának szükségességét vonja maga után.

Rees szerint a fenntartható fejlődés egy tanulási folyamat, vagyis az emberiség azon képességének kifejlesztése, hogy megtanuljon a még meglévő természeti tőkeállomány jövedelméből élni. Számunkra itt Magyarországon ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy

- a természeti erőforrás-felhasználást radikálisan csökkenteni kell
  - hatékonyság növelésével,
  - kibocsátások, különösen a CO₂ kibocsátás csökkentésével,
  - zárt termelési-fogyasztási láncok kialakításával,
- a biológiailag produktív területek inaktívvá válását (beépítés, talajszennyezés, erózió, szikesedés) a lehető legnagyobb mértékben mérsékelni kell,
- lehető legnagyobb mértékben bővíteni kell a természeti tőke azon tartalékait, amelyekből kapacitáshiánnyal rendelkezünk (ezt szolgálná pl. a földhasználati zónarendszer ajánlásainak megvalósítása, az erdőtelepítés, a megújuló energiaforrások hasznosítása, a vízvisszatartó-rendszerek).

A Brundtland-jelentést, Gyulai Iván „fenntartható fejlődés” értelmezését és Rees „ökológiai lábnyom módszerét” összevetve megállapítható, hogy, bár három elemzett megközelítés elsődleges indítékai ugyanazok, jól kitapinthatóak a szemléleti-fokozati különbségek. A *Brundtland-jelentés* egy *minimális programot* fogalmaz meg, amit a lehető legrövidebb időn belül meg kell valósítanunk az ökológiai és társadalmi katasztrófa elkerülése érdekében Rees egy hosszú távú dinamikus egyensúly, vagyis egy ideális jövő kritériumait írja le, ahol nem az aktuális társadalmi-gazdasági viszonyok, hanem a *Föld aktuális népességének szükségletei és a Föld aktuális népességeltartó-képessége, fajlagos természetierőforrás-készlete* jelentik a koncepcionális keretet. Gyulai Iván azokat a szerinte *minimálisan szükséges társadalmi és tudati változásokat* sorolja fel, amelyek hiányában nemhogy a Rees-féle ideális állapot, de még a *Brundtland-jelentés* minimális programja is aligha valósítható meg.

2.1.3. A fenntartható természetierőforrás-gazdálkodás

A természeti erőforrásokkal való fenntartható gazdálkodás módszertani kérdéseinek kutatása már a hetvenes évek elején komoly lendületet kapott, bár a fenntartható fejlődés fogalmát akkoriban még explicit módon nem használták. Kezdetben – az olajválság hatására – a figyelem elsősorban az ún. *primer természeti erőforrások* számbavételére és értékelésének módszereire irányult. Ez a szemlélet érvényesül *Kollarik Amália* definíciójában, aki szerint a természeti erőforrások fogalma „a természeti elemek azon körét foglalja magában, amely felhasználható az energiatermelésben, az élelmezési cikkek előállításában és nyersanyagként” (Kollarik, 1996. p.4). A természeti erőforrások köre ezek szerint időben és térben változó. A természeti erőforrások csoportosításában ugyanakkor egy ma is jól használható szemlélet érvényesül, amely némileg eltér a leegyszerűsített megújítható-meg nem újítható felosztástól (Kollarik, 1996. pp.4-5):

- *kimeríthetetlenek* (napenergia, szélenergia, geotermikus energia, ár-ápany, szél, tengerek, óceánok vize) és *kimeríthetőek*, az utóbbiak egy része *megújítható* (talaj, víz, növény- és állatvilág) másik része meg *nem újítható*.
- kimeríthetőségüktől függetlenül egy részük *helyettesíthető* (pl. szén kőolajjal), más részük *nem helyettesíthető* (pl. oxigén, ivóvíz).

A természeti erőforrásokról alkotott felfogás és a velük való gazdálkodással kapcsolatos kutatásokban, számos a fenntartható gazdálkodás szempontjából pozitív változás tapasztalható. Primer és szekunder erőforrások szétválasztása helyett egyre inkább egy olyan komplex szemlélet kerül előtérbe, amely az *ökoszféra egészét potenciálisan erőforrásnak tekinti*, hiszen, a bioszférán belüli komplex kapcsolatrendszer révén közvetlenül vagy közvetve annak minden eleme hozzájárul az emberi szükségletek kielégítéséhez, az emberi életminőség javításához. Ez a *holisztikus szemlélet* az alapja az ökológiai hatásbecsléseknek és az ökológiai közgazdaságtan azon megfontolásainak, miszerint a természet „ingyenes szolgáltatásait” is figyelembe kellene venni a gazdasági elszámolásokban.

A környezeti erőforrások ilyen értelmezése jelenik meg *Rees természeti tőke fogalmában*: „A természeti tőke bármiféle természetes vagyoniállományt jelöl, melynek hozama értékes áruk és szolgáltatások áramlása a jövőbe”. A természet tőke fenntartható hozama a „természeti jövedelem” (Rees, 2001. p.49). A természeti tőke elemei (Rees, 2001 pp.48-50, Ehrlich, 1995. pp.125-137):

- az ember gazdasági tevékenységének fenntartásához szükséges összes természet által nyújtott *javak*,
- az ökoszféra létfenntartó „*szolgáltatásai*”³⁹
- az ökoszféra *öntermelő és önszabályozó-képessége*, amely képesség alapvetően az ökológiai sokféleség függvénye.

Az egyes természeti erőforrások számbavétele és értékelése helyét mindinkább a *térségi szemléletű komplex minősítő vizsgálatok* veszik át, mint az ökológiai érzékenység, az arra épülő ökológiai terhelhetőség és az ökológiai potenciál, illetve a terhelhetőség és a potenciál integrálása révén becsült eltartó-képesség. A vizsgálatok túlzott komplexitását elkerülendő, azokat többnyire egy-egy gazdasági szektor szempontjából vizsgálják (turisztikai vagy mezőgazdasági potenciál vagy terhelhetőség), vagy egy-egy beruházás helykiválasztásakor és a

---

³⁹ Az ökoszféra létfenntartó szolgáltatásai: a légkör minőségének fenntartása, az éghajlat szabályozása, az édesvízkészletek szabályozása, talajok kialakítása és fenntartása, hulladékfeldolgozás, tápanyag-körforgás, kártevők és betegségek megfékezése, megporzás, közvetlen táplálékszolgáltatás, genetikai adattár fenntartása.

telepítéssel kapcsolatos kritériumok meghatározásakor (alkalmasság és lehetséges hatások mérlegelése).

A természeti erőforrások izolált vizsgálata mellett/helyett mind nagyobb teret nyerne az *integrált értékelések*, amelyekben a környezet természeti és művi elemei, és az általuk alkotott, de egyikhez sem sorolható földrajzi/környezeti egységek és az őket benépesítő társadalom potenciálját, érzékenységét, terhelhetőségét, eltartó-képességét egységes rendszerben vizsgálják. *Az integrált értékelés lehetővé teszi a komplementaritásban, a helyettesíthetőségben rejlő lehetőségek kihasználását.* Az integrált szemlélet szükségessége adott lendületet a tájfogalom új alapokra helyezésének, a tájökológia önállósulásának a földrajztudományon belül és a tájértékelési módszerek kifejlesztésének a tájrendezési szakmán belül. Az erőforrás-gazdálkodás helyett az említett szakterületek szívesebben élnek a *tájgazdálkodás* vagy *környezetgazdálkodás* fogalmával, amely a különféle természeti, humán, művi, szellemi és kulturális erőforrásokkal való gazdálkodás mellett az ezek egymásra hatása eredményeként létrejött *rendszerekkel való gazdálkodást* is magában foglalja.

Az erőforrás-gazdálkodással kapcsolatos kutatások korábban gyakorlatilag a hasznosítás termelés-értékesítés központú költség-haszon elemzésére irányult, ma *a hasznosítás mellett magában foglalja a megőrzés, a karbantartás és a fejlesztés különféle módszereinek, technológiáinak és eszközeinek* a kutatását.

A természetierőforrás-gazdálkodás jelenlegi tendenciáinak áttekintése alapján kijelenthető, hogy *rendelkezünk azokkal a tudományos eszközökkel és módszerekkel*, amelyek révén a természetierőforrás-gazdálkodást, ökológiai és társadalmi szempontból, a mainál sokkal felelősségteljesebb irányba lehetne elmozdítani. A hangsúlyt most tehát azon tényezők, rendszerek fejlesztésére kell helyezni, amelyek révén a természetierőforrás-gazdálkodás a valóságban realizálódik.

A legalapvetőbb tényezőnek a *társadalmat* kell tekintenünk, hiszen a társadalom igényei, tudatai állapota és szervezeti rendszere határoz meg minden más tényezőt. A társadalom, az erőforrás-készleteket, aktuális ismeretei szerint felméri és igényeinek, tudati állapotának, szervezeti rendszerének megfelelően *stratégiai döntéseket hoz a hasznosítással és a szinten tartással kapcsolatban.* Stratégiai döntéseket olyan operatív döntések követik, amelyek irányulhatnak egyrészt magukra az igényekre, a tudati és szervezeti állapotokra, másrészt az egymást kölcsönösen meghatározó *térszerkezeti-tájhasználati* és a *gazdasági tényezőkre.* A térszerkezet és a tájhasználat, vagyis a társadalom és a gazdaság térbeli vetülete (második tényező), alapvetően befolyásolja a *rendelkezésre álló erőforrások mennyiségét és hozzáférhetőségét*, valamint a mennyiségi és minőségi szinten tartás lehetőségeit. A gazdaság az a tényező, amelyen keresztül végső soron a *természeti erőforrások hasznosítása és szinten tartása megvalósul.*

2.2. Szükségletek, életminőség

2.2.1. A szükségletek fogalma

Miközben az ökológiai egyensúly helyreállítására vonatkozólag az elmúlt 20-30 évben hatalmas elméleti tudásanyag halmozódott fel, a fenntartható fejlődés eddigiekben elemzett irodalma adós maradt az Agenda 21-ben meghatározott másik kritérium, nevezetesen az emberi szükségletek kielégítésének pontosabb magyarázatával. A témával foglalkozó szociológiai és ökológiai közgazdaságtani irodalom az életminőség vagy szociális jólét fogalmát az életszínvonal fogalmával szemben vezette be. Míg az *életszínvonal a piacon értékesített javakhoz való hozzájutás mértékét* fejezi ki és növekedése, illetve csökkenése egyenesen arányos az egyén felhalmozott vagyona pénzben kifejezhető értékének és aktuális pénzbeli

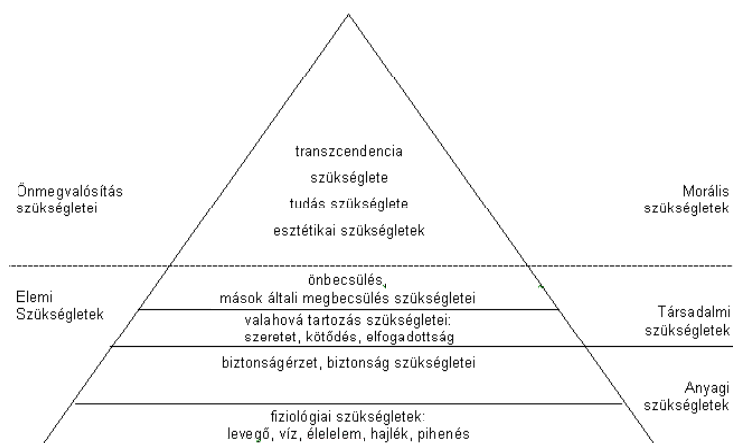
jövedelmének vásárlóértékével, addig az *életminőség* fogalma a szükségletekből vezethető le: *egy ember életminősége/jóléte azt fejezi ki, hogy a mérés pillanatában szükségletei milyen arányban és mértékben vannak kielégítve*. Ugyanez egy adott társadalom egészére is vonatkoztatható.

Az emberi szükségletek körét szinte minden dokumentum a klasszikus közgazdaságtan által alapvetőnek tartott szükségletek körére korlátozza, mint az *élelem (beleértve az ivóvizet), a ruházat, a hajlék, az egészség és az oktatás* (Ekins, 1992. p.181). Pedig ma már a pszichológiai és a szociológiai kutatások kétségtelenné tették, hogy a méltányos emberi élethez, az ember pszichikai integritásához, de éppannyira fizikai egészségi állapotának megőrzéséhez a *szükségletek ennél sokkal szélesebb körének kell kielégítést nyernie*, sőt, egyes szerzők odáig is elmentek, hogy a világ társadalmi, gazdasági és környezeti válságának mélyebb okait az emberi szükségletek kielégítetlenségében kell keresni (Kamenetzky, 1992. p.183).

Kamenetzky szerint az emberi szükségletek az emberi igények azon elemeit foglalják magukban, amelyeknek kielégítése *minden emberi lény alapvető igénye kultúrától, fajtól, nyelvtől, hittől, nemtől vagy kortól függetlenül*. Független bármilyen értékrendszertől és társadalmi struktúrától, természeti környezettől vagy társadalmi, technikai fejlettségtől. A vágyak ezzel szemben, korszakról korszakra és társadalomról társadalomra, életkortól, nemtől stb. függően változhatnak (Kamenetzky, 1992. p.182).

2.2.2. Kísérletek a szükségletek számbavételére és rendszerezésére

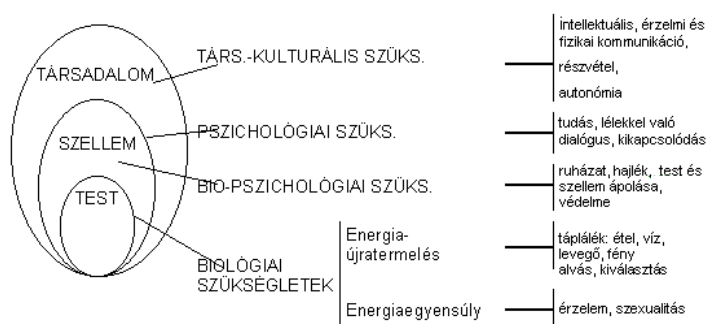
A legrégebbi és egyben a leggyakrabban idézett elmélet *Abraham Maslow* „*emberi-motivációs elmélete*”, amelyet a kutató 1954-ben dolgozott ki. A híres piramisban *Maslow* az emberi szükségletek 7 szintjét különbözteti meg, amelyek között egyrészt alapszükségleteket és az önmegvalósítás szükségleteit különbözteti meg, másrészt anyagi, társadalmi és morális szükségleteket különít el egymástól (6. ábra).

6. ábra: Az emberi szükségletek hierarchiája Maslow motivációs-elméletében (forrás: Ekins, 1992. p.

Maslow rendszere eredetileg a szükségletek szigorú hierarchiájából indult ki, vagyis abból, hogy a magasabb rendű szükséglet kielégítése iránti igény csak az alsóbb rendű igények kielégítése után jelentkezik.⁴⁰ Az elmélet egyik sajátos ellentmondására hívja fel a figyelmet *Magyar Beck István*, gazdaságpszichológus (Magyar, 2000. p. 138): Maslow a biztonság szükségletét a hierarchián belül alulról a második szintre helyezi, ugyanakkor nem foglalkozik a magasabb rendű emberi szükségletek kielégítése biztonságának szükségletével.

Maslow rendszerének továbbfejlesztése révén született meg 1976-ban *Kamenetzky* „holisztikus modellje” (7. ábra). Sémájának alapelemeit – test, szellem és társadalom – egymásba helyezett tojásformákba rendezte annak érdekében, hogy hangsúlyozza különböző szinten jelentkező szükségletek „egyidejűségét, teljességét és kölcsönös egymásra hatását” (Kamenetzky, 1992 p.183). Az értekezés szempontjából szükségesnek tartom külön kiemelni a *szocio-kulturális szükségletek három elemét: az intellektuális, emocionális és fizikai kommunikációt, a részvétel (participáció) valamint az autonómia szükségleteit.*

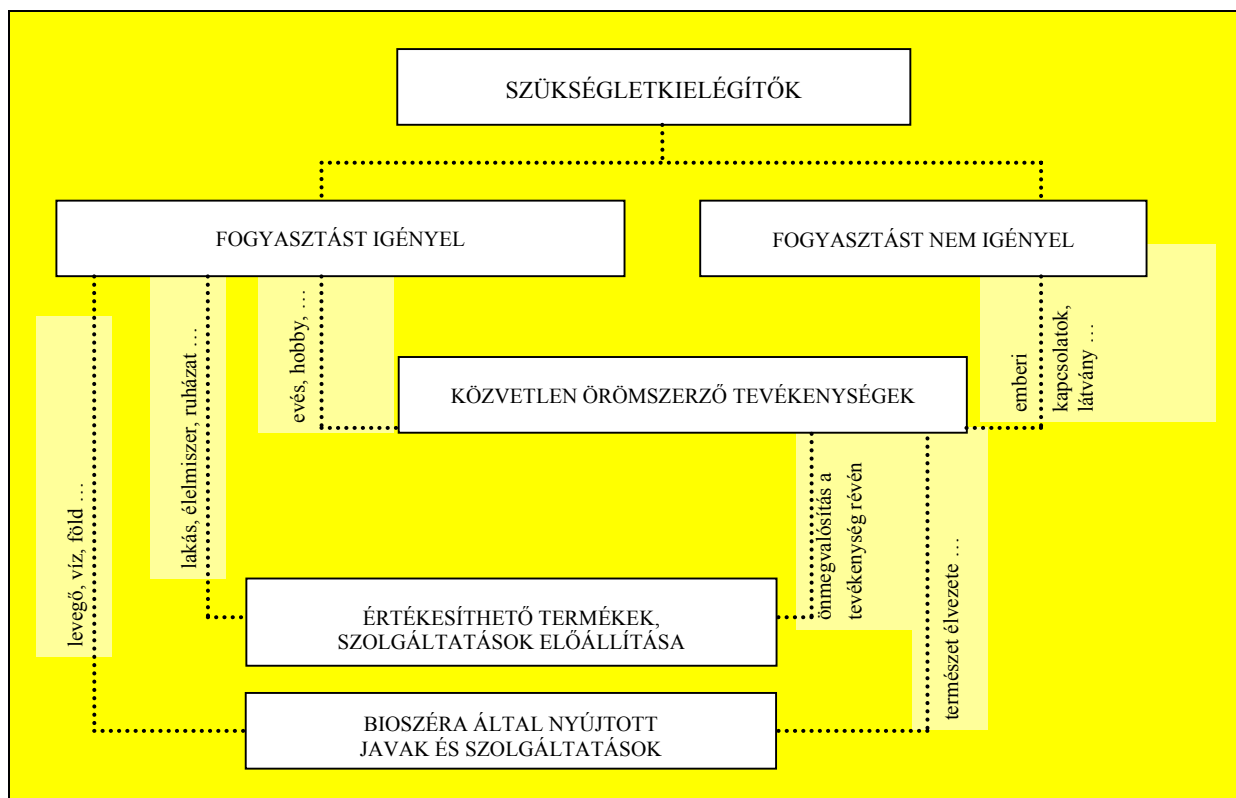
7. ábra: Az emberi szükségletek rendszere Kamenetzky felfogásában (forrás: Ekins, 1992. p. 184)

Kamenetzky a gazdasági döntés érdekeit szem előtt tartva, megkülönbözteti a *szükségeket az azokat kielégítő termékektől, szolgáltatásoktól* és az utóbbiakat elemi szinten rendszerezi. A potenciális „kielégítők” *Kamenetzky* szerint nem csupán a klasszikus közgazdaságtanban elfogadott termékeket és szolgáltatásokat foglalja magában, de ide sorolja az ökoszisztéma termékeit és szolgáltatásait, a tudást, az emberi kapcsolatokat és az önkifejezés lehetőségét is (8. ábra). A szerző ugyanakkor kifejti, hogy egyáltalán nem szükségszerű a tevékenységi formák ilyen típusú szétválása. Egy *szükséglet orientációjú gazdaságban* a termelőmunka célja nem csupán a társadalom minden tagja szükségleteinek kielégítése és nem csupán a munkás és családja számára a saját szükségletek kielégítéséhez szükséges anyagi feltételek megteremtése, hanem, a munka révén a *munkát végző ember önmegvalósítási, alkotási, tanulási, autonómia szükségleteinek kielégülése* is.

⁴⁰ A szigorú hierarchiát később már maga az elmélet kidolgozója is megkérdőjelezi.

8. ábra: A „szükségletkielégítők” rendszerezése Kamenetzky szerint (saját szerkesztés)

Doyal és Gough gyakorlatilag a feje tetejére állítja a korábbi rendszereket: számukra mindaz, amit a korábbi szerzők alapvető szükségletnek tartanak, valójában feltételek, amelyek fennállása esetén az ember számára lehetővé válik az általuk legalapvetőbbnek tartott *egyéni cselekvőképesség szükségletének* kielégítése (Doyal, 1986.). Erről az alapelvről elindulva már magától értetődik, hogy az egyéni és a társadalmi szükségletek szoros függési viszonyban állnak egymással. Rendszerük másik igen lényeges eleme, hogy a tudás szüksége nem egy önmagában álló szükséglet. A szerzők szerint az egyéni cselekvőképesség megszerzésének feltételei – a fizikai és mentális egészség, valamint az autonómia – csak kisebb részben velünk született, természetes adottságok, nagyobb részben tanulási folyamat során megteremthető feltételek. A szükséges feltételek megteremtéséhez az embernek megfelelő képességeket kell szereznie az anyagi termelés, a sikeres reprodukció, a kommunikációs, a kulturális és a politikai cselekvőképesség terén, amelyek az egyéni cselekvőképesség alapvető összetevőinek minősülnek az elméletben. Az egyéni cselekvőképesség-típusok elsajátításának társadalmi feltételei vannak, nevezetesen a társadalmi szerveződésben és a kommunikációban bizonyos értékek érvényesülése, mint például a *társadalmi egyenlőtlenség mérséklése, az egyenlő esélyek biztosítása*. Doyal és Gough elméletében, először, megjelennek a bioszféra szükségletei. A *bioszféra szükségleteinek és az ember egyéni cselekvőképessége szükségletének egyidejű kielégítését* szolgálja az a társadalmi vita, amely az emberi cselekvési formák tartalmi lehetőségeit meghatározza.

Max-Neef elméletét az különbözteti meg az előbbiektől, hogy azt Latin-Amerikában, általa kezdeményezett helyi fejlesztési programok keretében gyakorlatban is kipróbálta. Szerinte az emberi szükségletek egy olyan rendszert alkotnak, ahol az egyes szükségletek kölcsönös kapcsolatban állnak egymással és hatnak egymásra. A rendszerben nem létezik hierarchia, az egyetlen kivételt az életben maradás szüksége jelenti, amely mindenek előtt áll (Max-Neef

1992 p199).⁴¹ A szükségletek kielégítésének folyamatát az *egyidejűség (szimultán jelleg), a komplementaritás és a helyettesíthetőség* jellemzi. Max-Neef elődeinél sokkal differenciáltabb rendszert állított fel annak érdekében, hogy a lehető legnagyobb mértékben elkülönítse a szükségleteket a „kielégítőktől”.

A szükségleteket egy olyan mátrixba rendezte, ahol az oszlopokat a *létszükségletek*: a létezés, a birtoklás, a cselekvés és a környezeti-társadalmi kapcsolatok szükséglete határozzák meg, míg a sorokat az ún. *értékkategóriák szerinti szükségletek* – létfenntartás, biztonság, szeretet, megértés, részvétel, kikapcsolódás, alkotás, identitás, szabadság – alkotják. A metszéspontokban lehetséges kielégítőket javasolt, a teljességre törekvés igénye nélkül, hiszen azok adott helytől, időtől, társadalomtól függenek. Az általa megalkotott 'szükségletek-kielégítők mátrix' rámutat arra, hogy *bizonyos „kielégítők” több szükségletet is kielégíthetnek egyidejűleg*, továbbá, hogy az emberi szükségletek végesek, jól lehatárolhatók és minden körülmények között érvényesek, míg *a kielégítés módja helytől, időtől, társadalmi-politikai rendszertől függően változik*. Max-Neef mátrixának egy lehetséges interpretációját mutatja be az *E/8. melléklet*. Egy társadalmat, amint arra a szerző rámutat, alapvetően meghatároz az, hogy milyen „kielégítőket” választ, a szükségleteket milyen szinten és intenzitással elégíti ki, valamint az, hogy a szükségletek „milyen kontextusban” nyernek kielégülést: kizárólag a szükségleteknek a kontextusában, a társadalom egészének szempontjait szem előtt tartva, és/vagy a környezet szempontjait szem előtt tartva.

A kielégítők jellegét illetően *Max-Neef* öt kategóriát különböztet meg:

- agresszív, romboló hatású „kielégítők”, (diktatoriális társadalmakat jellemzi),
- „ál-kielégítők”, egyes szükségletek kielégítését mások kárára túldimenzionálja (liberális piacgazdaság jellemzője),
- „gátló hatású „kielégítők” (paternalista, diktatórikus és túlliberális, társadalmaknak egyaránt jellemző vonása),
- „egyetlen szükségletre irányuló „kielégítők” (a fejlődő és átalakuló társadalmak fejlődésének ösztönzésére szervezett segélyprogramok jellegzetes vonása. Jellemzőjük, hogy miközben bizonyos szükséglet kielégítéséhez valóban hozzájárulnak, mások vonatkozásában még romboló hatásúak is lehetnek),
- szinergikus „kielégítők”, amelyek miközben egy adott szükségletet kielégítenek, más szükségletek kielégítéséhez is hozzájárulnak (alkalmazásuk a saját erőforrásaira támaszkodó társadalom szükségése jellemzője).

A mátrixos módszer elvileg sokoldalúan használható helyzetelemzésekre, tervezésre, az életminőség értékelésére. A szerző maga kipróbálta helyi közösségekben, saját problémáik felismerésére és tudatosítására majd javaslatok megfogalmazására. A „kielégítőket” lépésről lépésre konkretizálták, majd megvizsgálták, mely hiányzó szükségleteket lehet saját erőforrásokra támaszkodva, és melyeket kell külső erőforrások bevonásával kielégíteni. Az elemzési folyamat során kiderülhet, milyen „ál-kielégítők” működnek a társadalomban, melyek azok, amelyek bizonyos szükségletek kielégítését inkább gátolják illetve melyek azok, amelyek szinergikus hatásúak, hogyan lehetne a szinergikus hatásúak arányát növelni.

Összefoglalva a következőket állapíthatjuk meg:

---

⁴¹ Az életben maradás szükségletének elsődlegessége megkérdőjelezhető, hiszen nem lehet véletlen, hogy a fizikai vagy egyéb okokból cselekvésképtelen, a társadalomból kirekesztett, az identitásától megfosztott ember gyakran választja az élet feladását. Aki az életéért küzd, az tudatában van annak, hogy feladata van a társadalomban, a társadalomnak szüksége van rá, elismeri.

- A szükségletek köre véges, kontextustól független valamint hierarchia mentes, eltekintve a létszükségletektől valamint a biztonság szükségletétől, amely önmagán túl minden más szükséglet kielégítettségére vonatkozatható. Mindazonáltal a szükségletek meghatározásának precizitását, a rendszerezés jellegét mégis befolyásolják a társadalmi közeg, a tudományos vagy gyakorlati célok, a kutató háttere. Önmagában, adaptálás nélkül tehát egyik bemutatott rendszer sem alkalmas konkrét helyzetben való alkalmazásra.
- „Szükségletek-kielégítők” mátrix alkalmazása, függetlenül a kiinduló elmélettől mindenképpen javasolható, mivel ez képes leginkább az átfedéseket, a szinergikus hatáslehetőségeket megmutatni.
- A szükségletek, a „kielégítők” és a kielégítést szolgáló termékek, szolgáltatások, tevékenységek, kapcsolatok rendszerezése és értékelése az első lépés a szükségletek kielégítésére vonatkozó fenntarthatósági követelmény teljesítésének. Ez a munka akkor lehet igazán eredményes, ha lakossági, civil és szakmai részvétellel történik. Csak így kerülhetők el az „ál-kielégítők”, a gátló vagy romboló hatású „kielégítők” megjelenése/továbbélése.
- Az ökológiai fenntarthatóság szempontjából meghatározó, hogy a szükségletek kielégítése produktív tevékenység révén vagy közvetlenül, kimerülő vagy kimeríthetetlen javak fogyasztása által valósul meg.
- A szükségletek kielégítésének folyamatát az egyidejűség (szimultán jelleg), a komplementaritás és a helyettesíthetőség jellemzi. Mind a gazdaság hatékonysága, mind pedig az ökológiai fenntarthatóság szempontjából fontos ösztönözni, hogy minél kevesebb, szinergikus hatásukban viszont a lehető legsokoldalúbb kielégítők kapjanak teret.
- Mindennemű szükséglet kielégítésének végső célja az ember önálló cselekvőképességének fenntartása, növekedése,⁴² korlátja pedig a társadalom minden tagjának cselekvőképesség iránti szüksége és a bioszféra szükségletei. A „kielégítők” értékelését tehát a korlátok szempontjából is végre kell hajtani.

2.3. Az autonómia

Az Agenda 21 autonómia (önállóság) fogalma értelmezésem szerint egyrészt azt jelenti, hogy a fejlesztéseknek a lehető legnagyobb arányban *belső (endogén) erőforrásokra épülnek*, másrészt, hogy egy adott földrajzi egységben előforduló erőforrásokkal – a bioszféra megőrzése követelményének korlátai között – *az ott élők szabadon rendelkeznek*. Az idegen szavak és kifejezések szótára szerint (Pálffy, 1994) az autonómia magyarul egyrészt *önkormányzatiságot*, másrészt öntörvényűséget jelent. Autonóm az, aki *„önálló, független, mástól nem függő”* (1), autonóm az a szerveződés, amely az önkormányzatiság elvei szerint működik (2) és autonóm az, ami saját hatáskörben, önhatalmúan megállapított (3). Az autonómia fogalma ma jelentős szerepet játszik a világ különböző pontjainak politikai konfliktusaiban, a fenntartható fejlődés egyik alappilléreként szolgáló autonómia mibenléte azonban gyökeresen eltér ettől. Az autonómia ezen értelmezés szerint elvileg *független a hagyományos értelemben vett politikai autonómiától*, másrészt a politikai autonómia, éppúgy,

---

⁴² Ebből következően olyan is előfordulhat, hogy ami az egyik ember számára nélkülözhető igény (pl. egy belvárosi, egészséges ember számára az autó), a másik számára elemi szükséglet (pl. egy tanyasi család számára az autó).

mint a nemzetállami keretek, nem nyújt garanciát arra az autonómiára, amelyre az Agenda 21 utal. A szótári meghatározás követve az autonóm erőforrás-gazdálkodás

- a lehető legteljesebb mértékben zárt, vagyis független körfolyamatokra épül,
- a gazdálkodás szervezeti rendszere az *önkormányzatiság* elve szerint működik,
- az egyének és a közösségek, *önrendelkezési joguk* alapján, saját hatáskörben döntenek saját erőforrásaik hasznosításáról, védelméről és fejlesztéséről, vagyis a gazdálkodás mikéntjéről.

2.3.1. Zárt körfolyamatok elve

Az elv *Gyulai Iván* ember-természet viszony értelmezésére épül, aki szerint a társadalom, a gazdaság és a környezet a természet, mint egységes rendszer alrendszerei (bővebben az értekezés 2.1. fejezetében). E szerint a társadalom és a gazdaság akkor működik helyesen, ha a lehető legteljesebb mértékben megpróbál illeszkedni az átfogó rendszer működési elvéhez, amelyben az anyag és az energia körforgás elve érvényesül. Ugyanezt az elvet vallja a *Kerekes-Szlávik szerzőpáros A környezeti menedzsment közgazdasági eszközei* című kötetében: „ha sikerülne a társadalmi anyagáramot úgy szervezni, mint azt a természet teszi, jelentősen enyhíthető lenne a természet és a társadalom konfliktusa” (Kerekes, 1996. p.18). A társadalmi anyagáram nyíltsága vagy zártsága, a szerzők szerint attól függ, hogy az elhasznált termékek milyen arányban kerülnek vissza a termelési-fogyasztási láncba. Mint írják, a zártság irányába történő elmozdulás különös jelentősége abban van, hogy „egyenlő mértékben csökkenti mind a megtermelt hulladékot, mind a felhasznált nyersanyagok mennyiségét” (p19). A szerzők ugyanakkor, egy későbbi fejezetben kitérnek az újrahasonítás, vagyis a zártság természeti korlátaira is, mégpedig a termodinamika II. törvénye alapján: „a Föld egy nagy entrópiájú, az emberi élet számára kedvezőtlen végállapot felé halad. Befolyásolni csak a haladás sebességét tudjuk, és ez a sebesség az, ami ma túlságosan sok aggodalomra ad okot” (Kerekes, 1996 p.41).

2.3.2. Az önszerveződés és önszabályozás elve

Az önszerveződés és önszabályozás elvét *Márkus Péter* az önkormányzatiság fogalmából vezeti le. Az önkormányzatiságot minden társadalmi rendszer, és azon belül is a különféle érdekcsoportok a legkülönbözőbb módon értelmezik. *Márkus* értelmezésében az önkormányzat valójában egy gyűjtőfogalom, amely a szerint tagolható, hogy „az alá besorolt képződmények, néhány kiemelt szempont alapján, az önállóság milyen szintjére jutottak” (Márkus, 2000. pp.37-38). Ezek a szempontok: *a működési cél meghatározása, a belső struktúra felépítése és a környezettel fenntartott input-output kapcsolat*. A szempontok alapján három alapszintet és egy, az „önkormányzatokat” összefogó szintet állapított meg: *önigazgatás* (célok, rendeltetés kívülről), *önkormányzat* (a kifejezés szűkebb értelmében, részleges külső input-output függés), *önszerveződés* (saját célkijelölés, szabad belső struktúra alakítás).

Az autonómia legmagasabb foka ennek megfelelően az egyén, illetve *közösség célkitűzéseinek és belső struktúrájának saját körben való megállapítása* és az *input-output folyamatok minimális szintje, vagyis az önszerveződés*, ahol a saját hatáskör illetve az input-output minimalizálás határait az egyes önszerveződések kooperatív együttműködése során létrejött *társadalmi szerződések szabályozzák (önszabályozás)*.

2.3.3. A helyi/térségi önrendelkezés: a szubszidiaritás és a reciprocitás elve

A *Maastrichti szerződésben (1991)* megfogalmazott szubszidiaritási elv a döntéshozás és a döntésekkel kapcsolatos felelősség lehető legalacsonyabb szintre helyezését fogalmazza meg, vagyis azt az elvet, hogy a döntések a lehető legközelebb szülessenek azokhoz, akiket érint.

A szubszidiaritás elvének érvényesülését szolgálja az *Európai Unió Régiók Bizottsága*, amely 2001. júniusában tette közzé a *Salamancai Deklarációt*. A Salamancai Deklaráció, túl a szubszidiaritási elv kiterjesztésén a tagállamok szintjéről a helyi és térségi szintre, a helyi és térségi érdekképviselők közvetlen beazolási jogát rögzíti az Európai Uniót érintő döntésekbe (*reciprocitás elve*). A dokumentum kimondja, hogy a globalizáció általános trendjén belül, az egyéni szükségletek kielégítése és a társadalmi szolidaritás megteremtése, az egyénnek a saját környezetéhez való kötődése, éppúgy, mint európai identitástudatának kialakulása és nem utolsósorban Európa kulturális sokféleségének megőrzése érdekében szükség van egyfajta „irányadó, korrigáló, kompenzáló” ellenpólusra, ami a helyi és a térségi érdekképviselőkben testesül meg.

A szubszidiaritás elvének értelmezése rendkívül széles határok között mozog, de egyik legalapvetőbb ellentmondásossága, hogy nem terjed ki a gazdasági szférára. Ángyán József implicit módon e hiányosságra utal, amikor a szubszidiaritási elv első európai szintű megfogalmazását, XI. Pius pápa „Quadragesimo Anno” kezdetű enciklikáját idézi⁴³. Kindler József definíciója is ugyanezt az elvet vallja: „Mind az egyének, mind pedig a társadalom optimális működése és munkamegosztása érdekében a társadalomban minden döntést és tevékenységet a lehető legalacsonyabb szinten kell meghozni illetve elvégezni, amely arra még egyáltalán képes. Ez jelentheti egyrészt a decentralizálást, másrészt azonban a feladatkörök fölfelé delegálását is.” (Kindler, 1997.)

A fenntartható fejlődés követelménye, úgy tűnik, mégis kikényszeríti a szubszidiaritás szélesebb értelmezését, ami az Európai Unióban sajátos kettősséget eredményez. Bár a globális piacnak minden határon túli megerősítését szorgalmazza (Miklóssy, 2000), a területfejlesztési elvek, programok számos olyan célkitűzést fogalmaznak meg, melyek megvalósulása a szubszidiaritást erősíti a gazdaság szférájában is. Ennek egyik látványos eleme, hogy a SPESP (Study Programme of European Spatial Planning, 2001) dokumentumban a térségekre vonatkozó gazdasági fejlettségi mutatók között külön kategóriaként szerepelnek a globalizáltság⁴⁴/ helyi kötődésű gazdaság arányának indikátorai. A SPESP szerint a speciális helyi erőforrásokat kihasználó gazdasági tevékenységek garantálják az erős, hosszú távon fenntartható gazdaságot. Az indikátorok között olyan adatok szerepelnek, mint a külső forrásból származó befektetések aránya, a cégközpontok földrajzi elhelyezkedése vagy a helyi/térségi természet erőforrások szerepe a gazdaságban (SPESP, 3. fejezet).

Az, hogy melyik a legmegfelelőbb döntési-felelősségi szint, Kindler szerint mindig az adott probléma, kérdés függvénye. A környezetvédelemmel kapcsolatos döntésekben például, Kindler és társai szerint az externália nagysága és az érintettek köre a meghatározó. Vannak szennyezések, amelyek egy adott térségben keletkeznek és csak az ott élőket érinti, akkor azzal kapcsolatban helyben, míg a nagytérségi hatásúak vonatkozásában nagytérségi szinten, a globális hatású szennyezések kezeléséről globális szinten kell döntést hozni. Hasonló megközelítés elméletileg az erőforrások hasznosításával, a természet szolgáltatásainak igénybevitelével kapcsolatban is alkalmazható. Az őserdők irtása például a klímaváltozás miatt

⁴³ „Mindazt, amit egy kisebb és alacsonyabb szinten szerveződött közösség képes végrehajtani és ellátni, nagyobb és magasabb szinten szerveződött társulásra áthárítani jogszerűtlenség és egyúttal súlyos bűn” (Ángyán 1999).

⁴⁴ Olyan gazdasági tevékenységek gazdasági szerepe egy térségben, amelyek számára a térség speciális adottságai, erőforrásai irrelevánsak („footloose industry”)

globális ügy, ugyanakkor, ha egy közösség élelmezését szolgáló termőföldet bárki dohánytermelésre kíván átállítani, az ezzel kapcsolatos döntés a helyi lakosság kompetenciájába tartozik.

A döntés-felelősség és az érintettség szétválásának egyik legvitatottabb manifesztálódása a multinacionális vállalatok működése, amire – tudományos megközelítéssel – többek között *Grosz András* egy 2000-ben megjelent tanulmánya hívja fel a figyelmet (Grosz, 2000, p. 139)⁴⁵. A globális gazdaság adott térségben való jelenlétéhez kapcsolható problémák egy jó része mögött (jelenlétének egyes pozitív hatásaira is számos példa felhozható)⁴⁶, az igen alacsony szállítási költségek és a szállítás externális társadalmi és környezeti költségei közötti mérhetetlen nagy különbségek, továbbá az a tény áll, hogy a gazdaság globalizálását eddig nem követte a világ országainak munkajogi, környezetvédelmi szabályozásainak egységesítése. A tapasztalat mindazonáltal azt mutatja, hogy az erőforrás-gazdálkodás autonómiáját egy adott térségbe betelepülő vállalkozások annál kevésbé veszélyeztetik, minél sokrétűbben támaszkodnak az endogén környezeti, gazdasági és humán erőforrásokra és a helyi/térségi felvevőpiacra, vagyis minél inkább érdekeltek ezen erőforrások megőrző hasznosításában és a hosszú távú helyben maradásban – ez pedig, elvileg legalábbis, független attól, hogy hazai vagy külföldi befektetőről van szó.

A hatalmas energiaforrás-igény miatt az autonóm erőforrás-gazdálkodás egyik kulcsfeltétele a megújuló energiaforrások arányának radikális növekedése. A jórészen helyben megtermelhető, vagy közeli térségekből beszerezhető megújuló energiaforrások hasznosítása nem csupán a világgazdasági mozgásoknak való kiszolgáltatottságot csökkentené, de a helyi erőforrások helyben hasznosítása az energiára fordított költségek helyben maradását, munkahelyteremtést, új vállalkozásokat, a mezőgazdasági területek nyereséges hasznosíthatóságát eredményezné.

A szervezeti feltételek megteremtésére számos ismert lehetőség kínálkozik, amelyek mindegyike így vagy úgy a termelők, forgalmazók, fogyasztók közötti horizontális kapcsolatépítésre – hálózatfejlesztésre – épül (klaszterek, szövetkezetek, beszállítói hálózatok, különösen a mezőgazdaságban a közvetlen termelő-fogyasztó kapcsolatok). Az ilyen jellegű szerveződések célja ma elsősorban a versenyképesség elérése és megőrzése, mindazonáltal, a térségi identitás- és a globális problémák iránti felelősségtudat remélhető erősödésével ugyanezek a képződmények – eredeti célkitűzéseik megtartása mellett – akár térségi autonómia bázisává is válhatnak. A belső feltételek megteremtésében döntő szerepet játszik, hogy sikerül-e következetesen végrehajtani éppúgy az ipari, mint a mezőgazdasági struktúraváltást, ami az endogén erőforrások jelentős felértékelődését, kisléptékű élőmunka-igényes feldolgozóipar reneszánszát, jövedelemtermelő vidéki turizmus megtelepedését eredményezheti.

Maxfred Max-Neef, akinél elméletének kidolgozását az a felismerés előzte meg, hogy Latin-Amerikában sem a neoliberális monetarista gazdaságpolitika sem pedig az állami központosító intervencionalista gazdaságpolitika nem volt képes a súlyos válságtüneteket megszüntetni. A szerző a kiutat az ún. „emberi léptékű fejlődés” megvalósításában látja, amelynek legfontosabb célja és egyúttal alapja az *emberi szükségletek kielégítése, a saját erőforrásokra támaszkodás*

---

⁴⁵ Amint a szerző a hazai autóiparral kapcsolatban írja, „ezek a vállalkozások – néhány kivételtől eltekintve – nem voltak képesek beágyazódni a magyar gazdaságba, az általuk hozott modern műszaki, technikai, vállalatszerkezeti gyakorlatot nem tudták átadni a helyi gazdaság kis- és középvállalkozásai számára. Beszerzéseikben a hazai beszállítók jelentéktelen arányt képviselnek, és féltő hogy a meglévő olcsó munkaerő és a különböző kedvezmények adta előnyök megszűnésével kapacitásukat keletre telepitik át (Havasi, 1997 és Somfai, 2000 tanulmányait idézi Grosz, 2000, p. 139).

⁴⁶ Grosz András egyik kivételként éppen a mintatérségben lévő Suzuki gyárat említi, ami jelentős beszállítói bázist tudhat maga mögött a térségen belül. (Grosz, 2000, p.144). Ugyanakkor azt is alapos okunk lehet feltételezni, hogy a szállítási költségek alacsonyan tartása, a munkajogok és a környezetvédelmi szabályozások globalizálásának elmaradása mögött is jelentős részben a multinacionális társaságok lobbitevékenysége áll.

arányának növelése és az ember és a természet valamint a technológia, a globális folyamatok és a helyi cselekedetek, az egyén és a társadalom, a központi tervezés és az autonómia valamint a civil társadalom és az állam organikus egymáshoz „illeszkedése”. Az illeszkedés az egymással kiegyensúlyozott függőségi viszonyban álló tényezők ésszerűen és következetesen felépített kapcsolatrendszerét jelenti (Max-Neef 1992. p.197). Max-Neef szerint az emberi léptékű fejlődésben az ember nem tárgy, hanem alany, azaz aktív részvevője a folyamatoknak, ami azonban csak akkor lehetséges „ha elfogadást nyer az emberi cselekvési tereknek a sokfélesége és autonómiája”.

3. FENNTARTHATÓ VÁROSIAS KISTÉRSÉG

3.1. A városias kistérség

3.1.1. A kistérség fogalma

A riói konferencia után már nem lehet kétségünk azzal kapcsolatban, hogy a fenntartható fejlődés fogalma csakis a Föld léptékében értelmezhető⁴⁷. A társadalom azonban a térben kezdettől fogva strukturáltan helyezkedik el és e strukturálódás mind komplexebbé válása a történelem egyik meghatározó eleme.

A területi strukturálódás legalapvetőbb szintje a település⁴⁸. A település, mint autark egység azonban csak a kezdeti történelmi időket jellemezte. A települések kisebb-nagyobb önállóságának megőrzése mellett fokozatosan kialakult a társadalom térbeli strukturáltságának következő szintje, a település-település (térségen belüli), a centrum-periféria (vagyis a városok és térségük közötti), végül pedig a centrum-centrum (avagy a városok, majd a nagyvárosok, majd a globális városok közötti) viszony, tehát a településrendszer. A jelenkori kapcsolatrendszereket a 19-20. századi internacionalizáció, a világháborúkat követő határmódosítások, az állami redisztribúció rendszere és a globalizáció formálta illetve formálja. Egyrészt kialakult a város és térsége közötti alárendeltségi viszony a térség egésze kárára, másrészt a város és a vonzott települések közötti kapcsolat felerősödött a térségen belüli horizontális kapcsolatok kárára. Tovább súlyosbította helyzetet, ha a redisztributív rendszer a történelmileg kialakult város-térsége viszonyt egy újonnan kijelölt centrummal és a hagyományos centrum tudatos visszafejlesztésével terhelte meg.

A globális gazdaság az így kialakult állapotra települt/települ rá, a redisztribúciót kisebb vagy nagyobb mértékben kiváltva, ugyanakkor annak a *város és térsége*, valamint a *térségen belüli horizontális kapcsolatokra* gyakorolt negatív hatásait felerősítve. A fenntartható fejlődés programját megfogalmazó Agenda 21, a részben annak célkitűzéseire épülő európai és hazai fejlesztési dokumentumok is a fenntartható fejlődési pályára állás egyik kulcselemének ugyanakkor éppen e két kapcsolatrendszer rehabilitációját tekintik. E rehabilitációs törekvés legitimációját a szubszidiaritásnak az előző fejezetben értelmezett elve, szükségességével kapcsolatos konszenzus kialakulását pedig a *kistérség* fogalmának törvényes deklarálása jelenti (Kukorelli, 2001, pp. 80-84).

A kistérség, *Szörényiné Kukorelli Irén* szerint az a komplex területi egység, ahol egy településkör történelmi, kulturális gyökereinek, társadalmi-gazdasági adottságainak, néprajzi értékeinek homogenitása a legnagyobb. Amint a szerző fogalmaz: „sem a közigazgatási, sem a természetföldrajzi határok kizárólagosan nem definiálhatják (Kukorelli, 2001, p. 77). *Szörényiné Kukorelli Irén* definíciója egyértelműen állapotrögzítő jellegű és gyakorlatilag a hazai kistérség-szerveződés első, spontán fázisát tükrözi.

---

⁴⁷ A világegyetem egészét is tekinthetnénk alapegységnek, ennek azonban a jelenlegi kutatás szempontjából vajmi kevés többletértéke lenne, hiszen a konfliktust, amivel rövidtávon is már szembe kell néznünk, alapvetően a földi erőforrások végeessége okozza.

⁴⁸ A településnél kisebb egység: a háztartás, mint önálló területi egység kialakulása – hazai viszonyok között jellegzetes példája a tanya – inkább kivételes, bár semmiképpen sem elhanyagolható jelenség. A tanyafejlődés ismeretében az is állítható, hogy ez az önállóság igencsak részleges, viszonylagos.

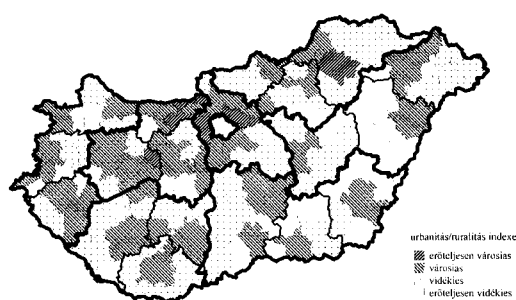
Amint a szerző maga is hangsúlyozza, definíciójával nem azonosíthatók sem a Területfejlesztési Törvény nyomán született statisztikai kistérségek, sem az alapvetően „támogatásorientált” SAPARD kistérségek⁴⁹. A kistérség fogalma körül mind a mai napig zavar mutatkozik. A politikai és szemléletváltozások eredményeképpen a települések közötti relációk bonyolulttá, irracionálissá váltak, ami jelentősen hátráltatja az optimális térfelosztás kialakítását (Valér, 2001. pp.24-28)⁵⁰. A kistérség egyrészt létezik, mint *területfejlesztési szint*, amelynek nem tisztázottak a jogai és kötelezettségei, másrészt létezik, mint *civil szerveződési forma*, amelynek lehetőségeit, törvényi szabályozhatóság híján, alapvetően meghatározza érdekérvényesítő-képessége.

3.1.2. A városias kistérség

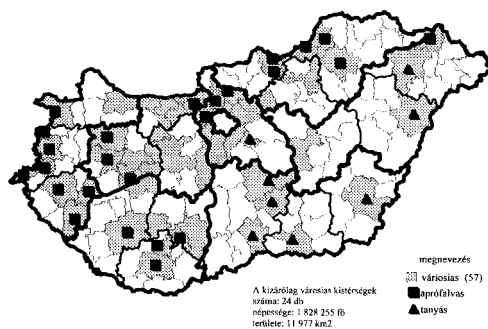
A dolgozat témájával választott hazai városias térségek szerves történeti fejlődés, esetenként sokszerű történelmi átrendeződések eredményeként, a tervgazdaság közvetlen hatásaként (mesterséges pólusteremtés), és a rendszerváltás utáni spontán folyamatok (elővárosi fejlődés felgyorsulása) hatására jöttek létre.

A városias illetve vidéki térségeket az Európai Unióban alkalmazott szabály szerint a népsűrűség alapján különítik el. Az Európai Unióban alkalmazott urbanitás/ruralitás index (a lakosság minimum 80 százaléka 150 fő/km² laksűrűségű településen lakik) szerint Magyarország minden kistérsége vidéki. A Magyarországon alkalmazott index szerint (150 helyett 120 fő/km²) 8 kistérség tartozik az erőteljesen városias és további 49 a közelítően városias kistérségek körébe (Csatári, 2000. p.199). A városias vagy „közel városias” jelleg az ország kistérségeinek több mint harmadára: 57 kistérségre jellemző, így a speciálisan rájuk vonatkozó tudományos tapasztalatok bővítése mindenképpen indokolt (Csatári, 2000. p.199) (9. ábra).

Magyarország városias kistérségeinek ugyanakkor egyik általános jellegzetessége, hogy *az úgymond „kizárólag városias kistérségek” is jelentős vidékies területekkel rendelkeznek*, ami alól – az utóbbi évek folyamatai révén – csak a főváros közvetlen környezete kivétel (10. ábra).

9. ábra: Városias és vidéki kistérségek Magyarországon (forrás: Csatári, 2002. p. 201)

10. ábra: Vidéki településszerkezeti jellegzetességgel rendelkező városias kistérségek (forrás Csatári, p. 202)

⁴⁹ Az utóbbi ellentmondásokra Ónodi is felhívja a figyelmet (Ónodi, 2001, p. 5-7).

⁵⁰ Valér Éva cikkében az ország egészében összevetette két fejlesztési és hatféle igazgatási kistérségtípus területi irodáinak székhelyét és illetékességi területét a statisztikai kistérségek központjaival és lehatárolásaival. A vizsgálat eredményeit három szempontból értékelte, amelyből számunkra most az elsőnek van jelentősége, nevezetesen, hogy „mennyire járul hozzá az intézmények területi rendszere ahhoz, hogy a statisztikai kistérségek valódi regionális egységként működjenek?” A szerző válasza: alig. A statisztikai kistérségek harmada központjából hiányzik a hat intézmény valamelyike, illetve közel ezer település tartozik más illetékességi területhez, mint amely statisztikai kistérség területén fekszik.

3.2. A fenntartható városias kistérség

Az esettanulmányok között többen is különös hangsúlyt kaptak azok a kritériumok, amelyek alapján a programok kezdeményezői az érintett térséget ökológiai-társadalmi-gazdasági egységként kezelték: az *RSD Ökorégiót* a Ráckevei-Soroksári Duna-ág vízgyűjtőterületéből kiindulva kezdték el szervezni, az *Autonóm Kistérség* program esetében a medence-fekvés volt az összetartó tényező. A *bioregionalizmus* megfogalmazása szerint az ökológiai fenntarthatóságot csak ökológiai szempontból egységes, természetes határokkal körülvett térségen belül lehet megvalósítani, ahol az ökológia folyamatok viszonylag zárt rendszert alkotnak és a külső rendszerekkel való kapcsolat szabályozott keretek között tartható. *Gyulai Iván*, amint az értekezés bevezetőjében már utaltam rá, árnyaltabban közelít a kérdéshez. A természetföldrajzi kereteken túl figyelembe veszi a társadalomban kialakult kulturális kötődéseket, gazdálkodási kapcsolatokat is, de a közigazgatási, statisztikai, politikai határokat ő sem tekinti mérvadónak. *Howard* kertváros-konceptiójában a térség méreteire vonatkozólag találhatunk támpontot, nevezetesen a szolgáltatások elérhetőségét. *Rees* esetében a Föld eltartóképességének korlátossága volt a kiindulópont: a térség szükséges mérete a térségben található biológiailag aktív területek produktivitásának a függvénye.

3.2.1. A városias kistérség, mint optimális területi egység

A kistérségi szint témánk szempontjából – még a jelenlegi, kialakulatlan formájában is – kiemelt jelentőséggel bír:

- *Komplexitása jóval kisebb, mint az európai területfejlesztésben régióknak nevezett NUTS II régióké, ugyanakkor a jellegzetesen területi (település fölötti) szinthez kapcsolódó problémák jelentős része már ebben a léptékben is jelentkezik. A fenntartható fejlődés elvei ezen a szinten még közvetlenül ütköztethetők a helyi érdekekkel, nagyobb az esély a valós konszenzusteremtésre és ezáltal a társadalmi elkötelezettség kialakulására.*
- Az Európában preferált „alulról építkező” fejlesztési politika a kistérségi szintnek meghatározó szerepet tulajdonít. *Pálné Kovács Ilona* szerint „ a területfejlesztési politika talán legaktívabb, leginkább kezdeményező típusú, társadalmilag legnépszerűbb szereplői a kistérségi társulások és az azokban részt vevő települési önkormányzatok (Pálné Kovács, 2001. p.30).

Amennyiben a kistérségi szintet – a fentiek alapján – a fenntartható fejlődés alapvető területi egységének tekintjük, megkerülhetetlen egy normatív jellegű definíció megfogalmazása. A fenntartható fejlődés kritériumait kiindulópontnak tekintve a *fenntartható kistérségeket* olyan ökológiai-társadalmi-gazdasági egységekként definiálhatjuk,

- amelyek, endogén erőforrásaik sokféleségének és belső kapcsolatrendszerük komplexitásának kihasználása révén képesek a redisztribúció rapszodikusán változékony rendszerének és/vagy a globális gazdaság szereplőit mozgató érdekviszonyoknak való kiszolgáltatottságtól függetleníteni magukat, azokat a maguk javára fordítani és egyenrangú partnerként a tágabb térség, illetve a globális társadalmi-gazdasági folyamatok részesévé válni,
- amelyek a döntési-felelősségi kompetenciájukon kívül eső térségek társadalmának életesélyeit csökkentő környezet-igénybevételüket a lehető legkisebbre csökkentik, termelési-fogyasztási rendszerüket a lehető legnagyobb részben endogén erőforrásokra építik,
- ugyanakkor képesek és készek vállalni mindazokat a feladatokat és kötelezettségeket, amelyek a globális társadalmi és környezeti felelősség elve alapján rájuk hárulnak.

A városias jellegben rejlő többlet – a város és vidék kooperációjában rejlő lehetőségek kihasználása révén – az önfenntartás magas szintjének elérhetősége és a fenti kritériumok teljesüléséhez, mind a „városiánys” vidéki térségeknél, mind pedig a „vidékiánys” agglomerációknál kedvezőbb feltételek.

A Szörényiné Kukorelli Irén által hangsúlyozott homogenitás G. Fekete Éva szerint meghatározó szerepet játszik a kistérségi kapcsolatrendszerek kialakulásában és komplexitásában (G. Fekete, 1997.), ilyen értelemben tehát a Szörényiné Kukorelli Irén által megfogalmazott definíció illetve saját, a kistérségek egy speciális körét érintő definícióm akár azonos településkört magában foglaló kistérségre is utalhatna. Az endogén erőforrások sokféleségének szükségessége ugyanakkor éppen a *heterogenitás szükségességére utal*, megkérdőjelezve a térségi homogenitást, mint a fenntartható fejlődés optimális feltételét. Ez az ellentmondás is indokolja egy olyan kritériumrendszer kidolgozását, amely alapján egy adott térség települései a fenntartható fejlődés elveinek érvényesíthetősége szempontjából a lehető legkedvezőbb társulásokba szerveződhetnek. Mielőtt a lehatárolást meghatározó tényezőket közelebbről megvizsgáljuk, érdemes egyes szerzők kétségeit a kistérségi formációk optimalizálásával kapcsolatban szemügyre venni.

1. Ónodi Gábor szerint „a kistérségek határait sokkal kevésbé volna szükséges rögzíteni, mint a koordinációs központok helyét. Ónodi világosan elkülönítené a hosszú időre rögzíthető, az adminisztráció, a kapcsolattartás, a folyamatfigyelés szempontjából releváns térségi határokat (KSH körzetek, vonzáskörzetek) a rugalmasan változtatható, átjárható problémaorientált fejlesztési kistérségek határaitól, amelyeket, mint fogalmaz, nem szabadna bemerevíteni a koordinációs tevékenységek egyszerűsítése érdekében (Ónodi, 2001, p. 5).

2. Fleischer Tamás megfogalmazásában „a gyakorlat nem igazolja az egyetlen domináns rendező elvre épülő térszerkezeti gondolkodást”, ráadásul korunk jellemző tünetének is tartja, hogy éles határok helyett „határmezsgyék” alakulnak ki (Fleischer, 2001. p.56). Fleischer ugyanakkor, hangsúlyozva e határsáv meglétét, nem idegenkedik a kistérséghez tartozók illetve azon kívül fekvők bizonyos fokú elkülönítésétől. Az optimális térszervezésre vonatkozólag, bár más összefüggésben a „medence” metaforát használja. A metafora, ahogyan a szerző értelmezi, kompakt módon, poétikusságtól sem mentesen és talán éppen ezért inspirálóan fogalmazza meg a fenntartható régió lényegét (Fleischer, 2001 p.64)⁵¹

Ónodi Gábor megfogalmazása az sugallja, hogy egy adott földrajzi területen belül kialakuló problémaorientált szerveződések, alkalmanként teljesen új formációt alkotnak, az egybeesések, vagy átfedések gyakorlatilag véletlenszerűek, aminek az alapja az, hogy az aktuális probléma véletlenül ugyanazokat a településeket érinti, mint egy korábbi. A tapasztalat azonban azt mutatja, hogy a problémaorientált szerveződéseknek van egy rendre visszatérő fix magja, ami sok esetben, többé-kevésbé egybeesik a Szörényiné Kukorelli-féle homogenitáson alapuló kistérséggel, bár informális kapcsolatok is meghatározó szerepet játszhatnak. Ennek alapján tehát *reálisnak tekinthető egy olyan optimalizációs törekvés*, amely egy hosszú távú, a társadalmi és a gazdasági tevékenységek széles körére kiterjedő együttműködésre képes „kemény mag” és egy *több irányba kötődő „holdudvar”* kialakulásának lehetőségével számol.

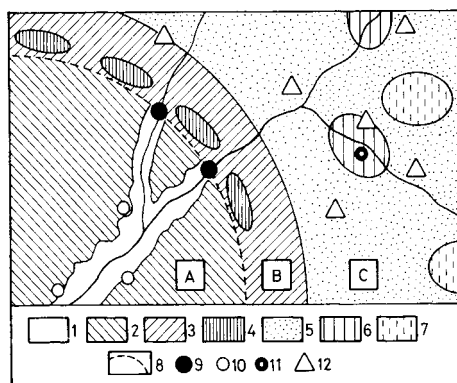
⁵¹ „A Medence is egy olyan térrészt jelent, amelynek világosan értelmezhető a határvonala; jól megkülönböztethető, hogy valami azon kívül vagy azon belül helyezkedik-e el. A határ azonban a medence esetében nem jelent teljes elzárttságot, kapuk teszik lehetővé, hogy mind befelé, mind kifelé forgalmi áramlatok alakuljanak ki. Ami belül van, az egyfajta rendezettséggel, belső struktúrával is rendelkezik. Ami beérkezik a medencébe, az részben idomul a belső viszonyokhoz, részben változtathat is rajtuk, és persze el is távozhat. Fontos, hogy e kölcsönös adaptációs folyamat lezajlása után is *értelmezhető maradjon egy belső struktúra*, az ne számolódjon föl. Az idomulásnak a kölcsönösségét, egyensúlyát egyrészt az biztosítja, hogy a kapuk szűrni, adagolni képesek a befelé és kifelé tartó áramlatokat, másrészt maga a belső struktúra is „válogat”: van, amit könnyen képes magába olvasztani, van, amit nem vagy csak fokozatos átalakulás után. Mindannak, ami végül is bejutott a medencébe, e folyamatok keretében van módja *beépülnie, honosodnia*, a belső struktúra részévé válnia.”

A holdudvar települései egyszerre vannak könnyebb és nehezebb helyzetben. Könnyebb annyiban, hogy – az esetek többségében – nagyobbak a választási lehetőségeik. Nehezebb helyzetüket a közismert periférijelenségeken, identitási problémákon túl az okozza, hogy döntéseikben többféle érdeket kell figyelembe venniük, többfelé tartoznak felelősséggel.⁵²

3.2.2. A térfelosztás optimalizálásának kísérletei

A földrajztudomány, a politika, a szociológia és a területi tervezés az elmúlt száz év folyamán sokszor megkísérelte a térfelosztás optimalizálását. A második világháborút megelőző és követő években számos terv született Magyarországon egy új közigazgatási felosztás kialakítására, amelyek a háború előtt az ún. tájelméletre, míg a háborút követő években a városi vonzáskörzetekre, illetve a gazdaság kialakult kapcsolatrendszerére épültek.

A háború előtti tájalapú közigazgatási célú térszervezési kísérletek elsősorban a természetes határokat, a jó közlekedési kapcsolatokat, a centrum jelenlétét és az agroökológiai egységességet tekintették kiindulópontnak. A táj homogenitásán alapuló lehatárolás problematikája, hogy nagy aránytalanságok alakulhatnak ki, valamint helyenként nehéz valódi természetes határokat kijelölni, inkább széles határövezetéről lehet beszélni (Hajdú, 2001, pp. 41-47). A homogén tájakra épülő felosztás a történeti fejlődésnek is némileg ellentmond: a 14-17. században Magyarországon a legjelentősebb vásárvárosok különböző tájak találkozási pontján jöttek létre (Frisnyák, 1999. pp. 51-52), megfontolandó tehát, hogy e vásárvárosokat és hagyományos vonzáskörzetüket a térségek lehatárolásánál, mint kiindulópontot vegyük figyelembe. (11. ábra).

11. ábra: A földrajzi munkamegosztás Frisnyák Sándor-féle modellje (forrás: Frisnyák, 1999. p.43)

Jelmagyarázat

A. medencesíkság B. dombvidék C. hegységkeret 1. ártéri síkság (állattenyésztési profillal) 2. ármentes szintek („életkamrák” földművelési profillal) 3. dombosági tájak vegyes (polikultúras) gazdálkodással 4. szőlő- és gyümölcsstermelés 5. erdő 6. intramontán kismedencék földművelése 7. havasi legelő 8. vásárvonal 9. vásárváros 10. ártérperemi település 11. medenceközpont 12. montánipar

A 19 század végétől kezdve, majd az egész 20. század folyamán meghatározó irányzat a gazdasági alapú térfelosztás, amely helyenként közigazgatási reformtervezettel is párosult. Az elmélet a termelés és a területi munkamegosztás szempontjából közelített a területiség, a településhálózat és a közigazgatás kérdéséhez. Hajdú Zoltán szerint ezek a kísérletek – legalábbis kezdetben – jelentős részben integrálták a tájelméleti kutatások eredményeit és Európa szerte a decentralizációs törekvések, a regionalizmus tudományos megalapozását szolgálták. (Hajdú, 2001, pp.47-52).

A tájelmélet és a gazdasági alapú térfelosztási elméletek sajátos ötvözetének gyakorlati megnyilvánulása Magyarország kistájainak katasztere (Marosi, 1990.). A kistáj-kataszter a hazai táj legkomplexebb kritériumrendszer alapján történő felosztását adja. A rendszerezés az

⁵²Annak tisztánlátása tehát, hogy egy adott település magterületbe vagy holdudvarba tartozik, valamint, hogy határmezsgye jellege miben jelentkezik, alapvetően magának a településnek lehet fontos. Mindazonáltal, ha a holdudvar jelleg egy kistérségen belül a települések jelentős részét érinti, felmerülhet a kérdés, hogy alkalmas-e egyáltalán a jelenlegi térfelosztás a fenntartható régió koncepció fogadására. Ugyanezt a kérdést kell feltennünk, ha az adott kistérség egyes települései rendre holdudvarba kerülnek, valamint, ha a szomszédos kistérségek valamely települései rendre a vizsgált kistérség holdudvarába, esetleg magterületébe kerülnek.

ország területén nagytájakat, középtájakat és kistájakat állapít meg. A kistájkataszter azonban, agrárgazdasági orientáltsága révén, legalább egy, a fenntartható természetierőforrás-gazdálkodás szempontjából jelentős tényezőt nem tudott figyelembe venni, nevezetesen a vízgyűjtő-területeket. Az ember és víz kapcsolatának sokoldalúsága, a vízgyűjtő-terület, mint ökológiai egység, mint önálló rendszer egyértelmű lehatárolhatósága mindenképpen indokolja azt, hogy a fenntartható régió koncepció megvalósítási folyamata során a *vízgyűjtő-területet, mint tervezési-fejlesztési egységet*, kiemelten kezeljük.⁵³

A táj és a társadalom által kialakított hálózatok, kapcsolatrendszerek közötti összefüggésre alapozta térfelosztását az a 20. század elején keletkezett angol modell, amely a természeti-gazdasági hatások együtteseként kialakult népsűrűséget kiindulásnak tekintve *a határokat a legritkábban lakott területek mentén húzta meg* (Hajdú, 2001, p.45.). A hiányzó társadalmi kapcsolatok kiépítése, újraépítése a területfejlesztés egyik legnehezebb feladatának tűnik, ugyanakkor, amint a modellek, kísérletek mutatták, a fenntartható térség koncepció egyik lényegi összetevője, ezért igen nagy a jelentősége a meglévő hálózatok felismerésének és megőrzésének. A (virtuális) határok kijelölésében *a hálózatok ritkulásainak követése* valóban hatékony megoldásnak tűnik. Minthogy a társadalmi hálózatokat a fizikai térben a közlekedési hálózatok viszonylag jól követik, az utóbbiak ritkulását megfelelő kiindulásnak tekinthetjük.⁵⁴

A vonzaskörzeteken alapuló térfelosztási kísérletek alapvető kérdése a területi egységek nagyságára, a vonzás intenzitására és mibenlétére irányult/irányul. Tudományos megalapozását *Christaller* központi helyek elmélete szolgáltatta. *Bibó István* kutatásaiban feltárta, hogy a hazai közigazgatási reformelképzelések rendre 80-90 ellátóközvetben – nagyjárás, városkörnyék – gondolkodtak és ő maga is erre tett javaslatot, ami átlagosan 110-125 ezer fős térségeket jelentett volna (Bibó, 1986, pp. 212-213). Az ellátóközvetek meghatározásában a népességnagyság mellett meghatározó szempont volt a központ elérésére fordítandó idő. Lényegében a vonzaskörzeti lehatároláson alapult az 1971-ben elfogadott *Országos Településfejlesztési Koncepció*, amelynek merev hierarchikus felépítése, de még inkább a hozzárendelt redisztribúciós rendszer nagymértékben hozzájárult a vidéki települések hanyatlásához.

Az OTK kudarcra miatt a vonzaskörzeteken alapuló lehatárolás is a kritikák keresztüzébe került, ráadásul a jelenlegi tervezési gyakorlat nem támogatja a vonzaskörzeti lehatárolástól elválaszthatatlan normatív jellegű kritériumok alkalmazását.⁵⁵ A fenntartható településfejlődés utóbbi néhány évben megjelent brit szakirodalma ugyanakkor továbbra is gátlástalanul él a normákkal, nevezetesen *a szükségletek kielégítését szolgáló intézményhálózat hozzáférhetősége* vonatkozásában, tehát pontosan azon a területen, ami az OTK létrehozásának egyik célja volt (12. ábra).

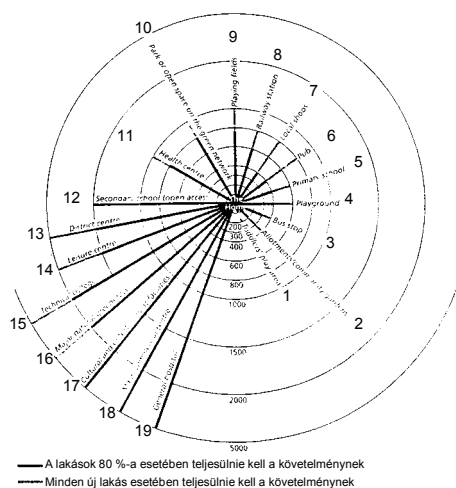
---

⁵³ Problémát jelent ugyanakkor, hogy a társadalmi hálózatok viszonylag ritkán igazodnak vízgyűjtőterületekhez. Kivételt azok az esetek jelentenek, amikor a vízrajzi viszonyok szélsőséges, közlekedésben korlátokat jelentő domborzati viszonyokkal társulnak, vagy a víz, mint közlekedési tengely, maga szervezte/szervezi a társadalmi hálózatokat. Egyik esetben sem lehet azonban a vízgyűjtő-terület meghatározó szerepéről beszélni. Itt tehát egy olyan feloldhatatlan konfliktussal kell szembe néznünk, amit *per se* az ideális lehatárolás kizáró okának kell tekintenünk

⁵⁴ Figyelembe kell azonban venni, hogy a közlekedési kapcsolatok hiányát nem csupán természeti akadály vagy a kapcsolat iránti igény hiánya, hanem tudatos (politikai) döntés is eredményezheti. A történelmi kapcsolatok és a valós igények feltárása tehát egyes hiányzó közlekedési kapcsolatok pótlása és a lehatárolás módosítása szükségességének lehetőségét is felvetheti.

⁵⁵ A normatívák mindazonáltal alapvető szerepet játszanak mind a mai napig a településtervezésben, hiszen az OTÉK, szemben például Hollandiában egyre inkább elterjedőben lévő minőségi kritériumokkal, az egyes övezetekhez normák egész sorozatát rendeli hozzá.

A normákat azonban most már nem csupán a szükségletek kielégíthetősége motiválja, hanem legalább ugyanolyan súllyal a környezetszennyezésben és a tájak tönkretételében élenjáró közlekedés-szállítás iránti igény csökkenthetősege. A szükségletek kielégíthetőségének kritériuma, a fenntartható fejlődés elve szerint a következőképpen módosul: a szolgáltatásokat minden lakos számára társadalmilag elfogadható időn belül, minimális környezet-igénybevétellel járó helyváltoztatással (gyalogosan, kerékpárral, tömegközlekedéssel) hozzáférhetővé kell tenni.

12. ábra: Lakás és intézmény közötti távolságok a fenntartható városban, Nagy-Britannia (Barton, 2000. p.95)

1. Játszótér (kis gyerekeknek) 2. Kertség 3. Buszmegálló 4. Játszótér (nagyobbak) 5. Általános iskola 6. Söröző 7. Helyi kisboltok 8. Vasútállomás 9. Városrészpark 10. Városi park 11. Szakorvosi rendelő 12. Középkiskola 13. Kerületi üzletközpont 14. Szabadidőközpont 15. Technikum, műszaki főiskola 16. Sportpályák 17. Kulturális intézmények 18. Polgármesteri hivatal 19. Kórház

A prioritás gazdaságilag is alátámasztható, amennyiben a közlekedés-szállítás externális társadalmi és környezeti hatásait is számba vesszük. Az externális költségektől való mentesülésnek köszönhetően a szolgáltatások jelentős része esetében a decentralizálás látszólagos többletköltségei kiegyenlítődnének, és így a nálunk megszokottnál kisebb vonzókörzeten belül is a szolgáltatások széles köre bizonyul fenntarthatónak. Ez azt is jelenti, hogy sok, jelenleg csak városokban vagy városi szerepet betöltő nagyközségben megtalálható szolgáltatás – esetleg szorosan együttműködő községek között időben vagy térben megosztva – akár kisebb településeken is megjelenhet (A szolgáltatások hozzáférhetőségére vonatkozó néhány hazai és brit ökölszabályt az E/7. melléklet tartalmaz). A községek közötti munkamegosztásnak különösen nagy jelentősége lehet városhiányos térségekben, vagy ahol a városok nem egyenletesen oszlanak el a térben, perifériusan helyezkednek el, amint azt a mintatérsgben is látni fogjuk. A decentralizálás a vonzókörzeti lehatárolás helyett inkább a már említett sűrűsödési góccokra helyezi a hangsúlyt, amelyben a *belső hálózatok válnak hangsúlyossá* a centrum-periféria kapcsolatokkal szemben. *Fleischer Tamás* ugyanakkor felhívja a figyelmet a horizontális kapcsolatok általánosabb jelentőségére: „A hálós szerkezet lényege, hogy a térség különböző pontjait a lehetőségekhez mérten hasonló feltártsági pozíció felé közelíti, azaz valamelyest csökkenti (és nem növeli) a helyzetükből adódó különbségeket” (Fleischer, 2001. p.59).

Mindazonáltal nyilvánvaló, hogy egyes igen nagy költségű és fajlagosan ritkán vagy kevesek által használt, esetleg a lakossággal csak információs kapcsolatban álló intézmények esetében még az externális hatások számbavétele mellett is a centralizáció bizonyul fenntarthatónak. Az esélyegyenlőség elve ebben az esetben ugyanakkor azt diktálja, hogy az ilyen típusú intézmények lehetőség szerint ne egy városban koncentrálódnak, hanem a *térség fogadásukra alkalmas városai megosszák őket egymás között*. Ezek a speciális intézmények ugyanis *jelentős fejlesztési potenciált jelentenek* egy-egy városban és a környezetében, ugyanakkor igénybevételük ritkán esik időben egybe, így a koncentrációt a hatékonyság nem indokolja.

Összefoglalva megállapítható, hogy az elmúlt évszázadokban a táj, a gazdaság, a központi hely vonzása változó hangsúlyeltolódással határozta meg a térfelosztási kísérleteket. A rendszerváltás utáni spontán kistérségi társulások létrejöttében egyrészt újra előtérbe került a tájszerkezet pontosabban a táji összetartozás motiváló ereje, másrészt viszont, az eddigiekhez képest új elem a települések közötti horizontális (informális) kapcsolatok súlyának növekedése. Az 1996. évi Területfejlesztési Törvényt követően létrehozott statisztikai kistérségek kialakításában mind a táji összetartozást, mind a gazdálkodás hagyományosan kialakult kereteit, mind pedig a horizontális kapcsolatrendszer háttérbe szorítva, újra a város és vidéke közötti vonzás kapott prioritást.

3.3. Az autonóm erőforrás-gazdálkodás kistérségi feltételei

Megállapítottuk, hogy adott területi egység erőforrás-gazdálkodásának autonómiája feltételezi népességeltartó-képesség és a népesség nagysága közötti összhangot és működőképességét biztosító társadalmi kapcsolatrendszerek kiépíthetőségét. Az első lényegében a tájelmélet és a gazdasági körzetek kialakításának integrált és módosított értékrenden alapuló adaptációja, így számos módszertani előzményre lehet támaszkodni, az utóbbi viszonylag új elemnek tekinthető, vizsgálatához kevés fogódzóval rendelkezünk.⁵⁶

3.3.1. A térség népességeltartó-képessége

Egy térség eltartó-képességén *Kerekes Sándor* szerint "azt a populációt értik, amit egy terület képes eltartani, anélkül, hogy károsodna" (*Kerekes 1996. p.39*). A lehetséges populációméret az egyedre jutó fajlagos környezet-igénybevétel függvénye, amelybe a természeti erőforrások fogyasztása és a különféle emissziók egyaránt beletartoznak. Nyilvánvaló, *hogy Kerekes Sándor* itt csak az ökológiai eltartó-képességgel foglalkozik, mindazonáltal ez már önmagában is rávilágít a nehézségekre:

A környezet-igénybevétel szintje mennyiségi és minőségi összetevőket tartalmaz, az utóbbi különösen megnehezíti az eltartóképesség értékelését. Mennyiségi összetevők közé sorolom: a térségen belüli *erőforrás-felhasználás és emisszió összetevőnkénti abszolút nagyságrendjét, a környezet megújítható illetve kimeríthetetlen, és meg nem újuló elemei igénybevételének arányát, a térség lakosai által felhasználásra kerülő erőforrások és a térségen belül maradó emissziók arányát, a térségből kikerülő és a térségbe kerülő erőforrások és emissziók arányát.*

A minőségi összetevők az ökológiai hatékonysággal függenek össze. Ide tartozik a *tájhasználat optimalizálása* és egyéb, *az igénybevétel fajlagos károsító hatását csökkentő műszaki, agrár és egyéb lehetséges technológiák.* Látható tehát, hogy az egy főre jutó fajlagos terület fontos, de messze nem annyira jelentős tényező, hogy a térség nagyságrendjének meghatározásában kizárólagos fogódzót jelentsen. Nem véletlen, hogy *Rees*, ökológiai lábnyom elméletének ismertetésében, felhívja arra a figyelmet, hogy számításai csak fenntartható gazdálkodás esetén érvényesek. Elfogadva ezt a kitétel és továbbra is csak a természeti erőforrások, azon belül is a

---

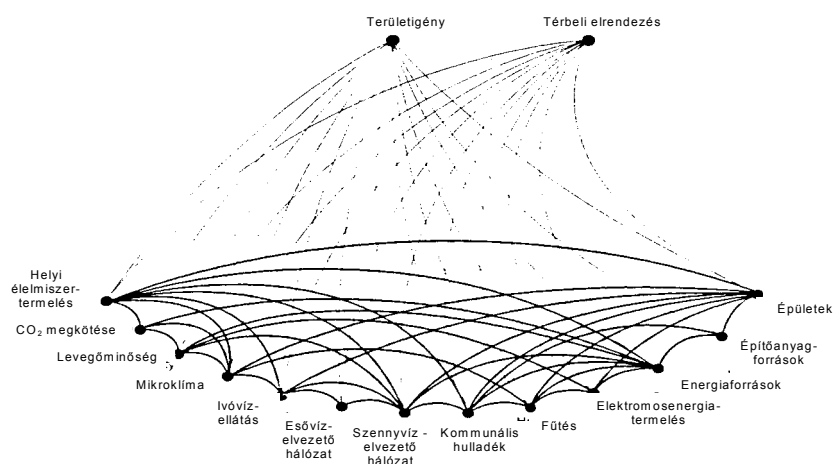
⁵⁶ Szirmai Viktória publikációiban lehet bizonyos támpontokat találni, különös tekintettel a 2002-ben megjelent: *Verseny és/vagy együttműködés* című kutatásra (Szirmai, 2002), ennek feldolgozására azonban, a dolgozat előrehaladott állapota miatt már nem volt módom.

termőföld-igény figyelembe vételénél maradván, a térség eltartó-képessége és a térségszervezés között – Rees gondolatmenetét követve – a következő összefüggés állapítható meg⁵⁷:

Ha egy magyarországi értelemben átlagos termelékenyséű térségben 0,6 hektár/fő termékeny területnél több áll a lakosság rendelkezésére, akkor a globális ökológiai megfontolások alapján a térségnek méltányos részt kell vállalnia más, kevésbé jó adottságú térségekben élők ellátásában (ide védelmi funkciójú területtöbblet is beletartozhat). Itt azonban a másik összefüggést is számításba kell vennünk, vagyis azt, hogy ez a bizonyos terület a természeti erőforrások milyen összetételét képes kínálni:

Nyilvánvalóan jelentős *helyzeti előnnyel rendelkeznek azok a térségek, amelyek tájökölógiai szempontból komplex adottságokkal rendelkeznek*, mivel így lehetővé válik igen sokféle emberi szükséglet kielégítése (még ha csak az olyan primer anyagi szükségletek kielégítéséhez szükséges javakból indulunk is ki, mint a változatos és egészséges étkezéshez szükséges élelmiszerek, ivóvíz, megújuló energiaforrások, gépek üzemeltetéséhez szükséges, lehetőleg megújuló alapanyagú üzemanyagok, építőanyagok, ruházatkodáshoz szükséges anyagok, építési területek).⁵⁸

A probléma még sokkal bonyolultabbá válik, ha a termőföldön kívül más erőforrásokat is figyelembe veszünk, hiszen a természeti erőforrások egyéb összetevői, a humán erőforrások, a szervezeti erőforrások és a szellemi-kulturális erőforrások mennyiségi, minőségi alakulásában is szerepet játszhat a térfelosztás. Az infrastruktúra, a természeti erőforrások területi vonatkozásait szemlélteti a 13. ábra. A nem anyagi, de mégis bizonyos anyagi erőforrás-befektetést: nevezetesen *intézményrendszert és közlekedési infrastruktúrát* igénylő szükségletek kielégítése és a térfelosztás közötti összefüggésekre a vonzáskörzeteken alapuló térfelosztással kapcsolatban már utaltunk.

13. ábra: A kommunális infrastruktúra, a természeterőforrás-gazdálkodás és a területi tervezés összefüggései (forrás: Barton, 2000. p. 101)

⁵⁷ Rees 1996. évi adatai alapján végzett számításai alapján jelenti ki, hogy a Föld minden lakójára körülbelül 2 hektár átlagos termelékenyséű biológiailag aktív földterület jut, amelyen összes természeti tőkeigényét ki kell tudni elégíteni. Az átlagosnál jobb termelékenyséű területen élőknek, mint például nekünk magyaroknak, arányosan ennél jóval kevesebb, körülbelül 0,5 hektár áll átlagosan rendelkezésre. (A forráster-vizsgálat szerint jelenleg 0,135 hektár termelésből kivont terület növelése tehát csak a 0,5 hektár rovására történhet). A 0,5 hektár felhasználásával kapcsolatban csak arra vannak becsléseink, hogy 0,17-0,2 hektár szükséges az élelmiszerellátáshoz (Csemez, 1996. p.99). A jelenleg felszíni víz által elfoglalt terület 0,045 hektár, aminek változását a forráster vizsgálat nem tervezi, viszont a jelenlegi 0,166 hektár nem védett erdő helyett 0,2 hektárt⁵⁷ javasol (Gergely, 1996. p.4). A javasolt 0,09 hektár védett terület csökkenti a lábnyomot, így azt többletként lehet hozzászámolni, vagyis körülbelül 0,6 ha egy főre jutó termőterülettel számolhatunk.

⁵⁸ Itt ismét utalhatunk a már említett városok és a tájegységek találkozási pontjai közötti térbeli megfelelésre.

3.3.2. Az autonómia megvalósításának térfelosztási feltételei

A térségi autonómia – amint azt a 2.3. *alfejezetben* kifejtettem – három kritérium együttes érvényesülését feltételezi: a termelési-fogyasztási körfolyamatokban a belső kapcsolatokra épülő folyamatok elsődlegességét az input/output kapcsolatokra épülővel szemben, önszerveződés és önszabályozás kialakulásának lehetőségét, szubszidiaritás és reciprocitás elvek érvényesülésének lehetőségét.

A *termelés-fogyasztás autonómiájának* alapvető, de nem egyedüli feltétele a térség népességeltartó-képessége. Legalább ilyen fontos, hogy ez az *eltartóképesség a gazdálkodás folyamatában hasznosuljon*, ez viszont csak akkor következhet be, ha a gazdálkodó szervezetek képesek *integrálódni a térségi munkamegosztásba*, legalább annyira képesek *dinamizálni a térség természeti, táji, humánerőforrásait, mint a térség felvevő piacát*.

Az eddigi elemzésből nyilvánvaló, hogy a gazdasági autonómia és a térség jellege, nagyságrendje között csak közvetett összefüggések mutathatók ki, mint – alsó korlát – a *gazdaság sokfélesége* (a fogyasztási szükségleteket minél nagyobb mértékben ki tudja elégíteni), a *megújuló erőforrások felhasználás-arányos megtermelhetősége*, a *hulladékártalmatlanítás lehetősége*, vagy mint – felső korlát – a *hálózatok áttekinthetősége*, a *személyes kapcsolattartás lehetősége*, *térségi kötődés*, *identitástudat ápolhatósága*. A gazdaság autonómiája megkívánja, hogy a térség egyaránt rendelkezzen az ipar számára kedvező, sűrűbben lakott jó infrastrukturális ellátással rendelkező központokkal és egyúttal a térség mezőgazdasági, természeti erőforrás szükségleteinek kielégítésére alkalmas ritkán lakott szabad területekkel. Ebből a szempontból a vidéki területekkel is rendelkező városias kistérségek különösen előnyös helyzetben vannak.

A területi-társadalmi önszerveződési folyamatok ösztönzésének jelenlegi – a szubszidiaritás, a partnerség és az addicionalitás elveire épülő – gyakorlata elvileg legalábbis a közösségek önszabályozó (és önfenntartó) képességének fokozását célozza. A helyi közösségek alulról történő térségi szerveződésének a fenntartható térségek kialakulása és működése szempontjából döntő jelentősége van. Meghatározók lehetnek ugyanakkor azok a jogi feltételek, amelyek alapján kistérségi együttműködések, (hasonlóan a vállalkezési övezetekhez) támogatáshoz juthatnak. Az egyes szereplők súlya, érdekkifejező-képessége, kompromisszumkészsége visszatükröződik a térség jellegében, lehatárolásában, működésében. *G. Fekete Éva* a térségfejlesztés szereplőinek – a közhatalmi, a vállalkozói és a civil szféra – elvárásai alapján a lehatárolásra vonatkozólag a következő kritériumokat fogalmazza meg (*G. Fekete, 1997*):

- a gazdaságban értékelhető piacméret;
- helyi adottságok, egyedi sajátosságok megjelenése;
- viszonylag homogén érdekek;
- területi érdekvédelemben elég súly;
- a mindennapi, személyes kapcsolatok fenntarthatósága;
- kommunikáció materiális és szubjektív feltételek megléte vagy kiépíthetősége;
- viszonylagos önállóság képessége.

G. Fekete Éva a többszintű szerveződések mellett foglal állást, ahol – a települések méretétől és a településhálózat sűrűségétől függően – az *első szinten nem több mint 10-20*, a legfelsőbb szinten viszont akár száznál is több település szövetkezhetne egymással.

Az önszerveződések kialakulásában meghatározó tényező az *összetartozás tudata*, amit Szörényiné Kukorelli Irén kimutatott az első időszak kistérségi szerveződéseinél. Az összetartozás tudat alapja, mint a szerző definíciójában hangsúlyozta, a táji, néprajzi homogenitás, a közös történeti gyökerek, termelési hagyományok. Ugyanerre a jelenségre hívja fel a figyelmet Lengyel Imre az ún. *kognitív tér* fogalmának bevezetésével (Lengyel, 1999, p.51). A térségi identitás szerepét a *Murányi-Szoboszlai szerzőpáros* empirikus kutatásokkal támasztotta alá, miszerint „a társadalom földrajzi szempontból értékelhető identitásának, illetve az identitás térelemeinek sajátos megnyilvánulásai fontos szerepet játszhatnak a jövő közigazgatási és területfejlesztési térfelosztásának meghatározásában.”. Mint állítják: „a polgárok földrajzi tájhoz, különböző létező vagy megszervezett földrajzi terekhez (...) való kötődésének minősége, annak belső harmóniája alapvetően – bár sokszor csak tudat alatt – befolyásolhatja életminőségüket, a területi kihívásokra adott, a helyi társadalom által megfogalmazott válaszlehetőségeket, a mobilitást, a helyi, térségi közösség „mi tudatának erősségét” (Murányi, 2000, p.30). A térszervezésre vonatkozólag a szerzők konkrét, szociológiai módszerekkel jól mérhető kritériumokat fogalmaztak meg:

- az egyes állampolgárok *mentális térképén* megjelenő társadalmi-térhasználati tényezők figyelembevétele,
- az *emberek térbeli mozgásaival, térhasználatával, térbeli cselekvési szokásaival* részben vagy egészben egybeeső beavatkozási területek kijelölése,
- a különböző térformákhoz *világosan elkülönülő és adekvát feladatok, intézmények* hozzárendelése.

A szerzők felhívják a figyelmet a „modern és demokratikus térhasználat újratudatosításának” fontosságára, mintegy az identitástudat erősítésére (Murányi, 2000. p.30)⁵⁹.

---

⁵⁹ Az Emscher Régió fejlesztése során, mint láttuk, hasonló elvet igyekeztek érvényesíteni (1.3.3. fejezet).

KÖVETKEZTETÉSEK

A Bevezetésben meghatározott célok szerint az elméleti kutatás eredménye egyrészt azon ismérvek meghatározása, amelyeknek megfelelően adott városias kistérség, mint ökológiai-társadalmi-gazdasági egység, optimális kereteket biztosít a fenntartható fejlődés programjának megvalósítására, másrészt egy kritériumrendszer összeállítása, amelynek alapján adott városias kistérségben felmérhető a fenntartható fejlődést megalapozó erőforráskészlet.

A fenntartható városias kistérség ismérvei

A kutatás során az optimális térségszervezés problematikáját két irányból közelítettem: A fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtéséhez mekkora a legkedvezőbb nagyság (települések száma, népesség nagysága, terület nagysága), valamint melyek azok az adottságok, érdekek, értékek, függőségi viszonyok, amelyek alapján települések térben összefüggő adott csoportjának együttműködése a fenntartható fejlődés társadalmi programjának megvalósítását nagymértékben elősegíti. Megállapítottam, hogy az optimalizálás nem eredményezhet diszkrét határokat, hanem legjobb esetben is egy olyan határsávot, amelyen belül – bárhol is van a kistérség határa – a feltételek viszonylag kedvezőek a fenntartható fejlődés elveinek érvényesítéséhez. Normatívák helyett minőségi kritériumokat határozhatunk meg, amelyek segítségével, konkrét földrajzi térben, a térség nagyságának alsó és felső korlátja és magának a térségnek a térbeli pozíciója megállapítható. Kutatási eredményeimet a 2. táblázatban foglaltam össze, néhány pontjához kiegészítő magyarázatot fűztem.

Néhány megjegyzés a kritériumrendszerhez

A térség optimális nagyságára vonatkozólag kevés és erősen bizonytalan fogódzóink vannak: az eltartóképesség alapján alig tudunk többet mondani, mint hogy elég nagy legyen a térség ahhoz, hogy a *természeti erőforrások széles skálájával* rendelkezzen. A bizonytalanságot többek között az okozza, hogy a szükséges nagyságot a természeti adottságok változatossága erősen befolyásolhatja (földrajzi nagyság, alsó korlát). Az ökológiai lábnyom egyensúlya szempontjából kedvező, ha a termelésre használható, megfelelő minőségű földterületből *minimálisan 0,5-1 ha áll lakosonként rendelkezésre*, és ezt a mennyiséget sikerül is hosszú távon fenntartani. Az összes területről ugyanakkor kevés mondható, hiszen az erősen függ a településrendszer jellegétől, a szolgáltatások elérhetőségétől, amiről viszont csak konkrét térségben mondhatunk valamit.

A kiutat a *heterogenitás jelentheti, mégpedig a laksűrűség vonatkozásában*. Nagy népességkoncentrációjú és ritkán lakott térségek szoros együttműködése révén nem csak a termőföld-igény elégíthető ki, de a ritka népességű térségek nem anyagi szükségleteinek kielégíthetősége is javul, mivel az együttműködés vagy egy térséggé szerveződés esetén létrejön az a kritikus népességnagyság, amelyre a szolgáltatások széles skálájának megteremtéséhez szükség van. *Ilyen típusú együttműködésekre a hazai városias kistérségek többsége – eltekintve a budapesti agglomeráció kistérségeitől – optimális feltételekkel rendelkezik.*

2. táblázat: A fenntartható városias kistérségek nagyságának és földrajzi pozíciójának optimalizálását segítő kritériumrendszer

ISMÉRVEK	ALSÓ KORLÁT	FELSŐ KORLÁT	TÉRSÉG HELYE A FÖLDRAJZI TÉRBEN
Autonóm tájgazdálkodás megteremtésének lehetősége	Hozzáférhető természeti erőforrások sokfélesége Homogén tájak, harmadrendű vízgyűjtők, ökológiai egységek egyben tartása Az autonóm tájgazdálkodás intézményrendszerének gazdaságos működtethetősége	A tájgazdálkodás intézményrendszerének működtethetősége, átláthatósága, rugalmassága, helyi sajátosságok érvényesíthetősége	Különbféle tájtipusok találkozása Tájtipusok egysége, Vízgyűjtő-területi egységek
Népesség nagyságának és a térség népességeltartó-képességének összhangja	Városellátó övezet megteremtésének lehetősége Gazdasági tevékenységek sokféleségének lehetősége	Szomszédos térségek termékeny földterület, beépíthető terület ill. ivóvíz, egyéb természeti erőforrás igénye Szállítás igények aránytalan növekedése	A népesség szükségleteinek megfelelő mennyiségű termékeny földterület hozzáférhetősége Településrendszer változatossága: nagy felvevőpiacot jelentő, komplex infrastruktúrát biztosító városi koncentrációk és termékeny területet biztosító ritkán lakott vidéki mikrotérségek
Nem anyagi jellegű szükségletek kielégítésének belső horizontális hálózatokra épülő rendszere	Sűrűsödési gócok egyben tartása Intézményrendszer gazdaságos működtethetősége Regionális hatáskörű intézmények befogadására is alkalmas települések jelenléte	Nehezen átjárható természetes, mesterséges határok (folyók, hegyek, autópályák) Koncentráltan elhelyezett intézmények elérhetősége társadalmilag elfogadható idő alatt, környezetkímélő közlekedéssel Nagyobb vonzáskörzetű ellátó központok megoszlása a térségek között	Sűrűsödési góc(ok), határok a ritkulások mentén Együtt élő községek kapcsolatainak fenntartása Központok, alközpontok jó megközelíthetősége a térség minden településéről, központok és potenciális központok egyenletes eloszlása a térségben
A térségi autonómia: önszervezés, önszabályozás, szubszidiaritás és reciprocitás elveinek érvényesíthetősége	Élet viszonylagos teljessége, Önfenntartás, önerős fejlődés képessége, Helyi forrásképződéshez elegendő terület Megfelelő piacméret	Döntési felelősségi szintek kevés száma, legfelső döntési szint és az egyén közötti kapcsolattartás lehetősége Működőképes kommunikációs technikák Viszonylagos érdekazonosság Térségi kötődés	Együttműködésre kész városok és községek, meglévő vagy korábban létezett kistérségi szerveződések (kezdeményező fix magok) Kialakult bedolgozó, beszállítói hálózatok, klaszterek, szövetkezetek stb. egyben tartása A kognitív térrel azonos térség (táji homogenitás, közös történelmi, néprajzi gyökerek, termelési hagyományok), lelki kötődés

A szolgáltatások elérhetősége ugyanakkor egyrészt egy viszonylag nem nagy térséget feltételez, a nagy távolságok ugyanis ellentétben állnak a mobilitás csökkentésének kritériumával. Itt a nagyság ismét bizonytalan, mert nem mindegy, hogy mekkora települések alkotják a térséget. A viszonylag nagy népességű települések kevésbé vannak egymásra utalva, ugyanakkor termőföld igényük is nagyobb. A kistelepüléseknél egymás közelsége az alapszükségletek kielégítése terén is meghatározó lehet, csekély termőföld-szükségletük egy viszonylag sűrűbb közlekedési hálózat mellett is kielégíthető. Ha az önfenntartás szempontját nézzük, akkor arra a következtetésre kell jutnunk, hogy a közlekedési-hálózat fejlesztésben a kistelepülések közötti hálózatok sűrítésének kellene prioritást kapni.

A mobilitás minimalizálásának fontos feltétele, hogy a térségben megfelelő területi elrendeződésben jelen legyen a feltételeket már jelenleg is, vagy potenciálisan kielégítő településhálózat. A kialakult vonzaskörzeti kapcsolatok természetesen mértékadóak, de nem kizárólagosan: bizonyos fokú átrendeződés és decentralizálás a közlekedési távolságok és idők mérséklése érdekében – ami a társadalmi elvárások mellett a környezet terhelése szempontjából is lényeges – sok esetben kívánatos lehet⁶⁰.

Az autonómia működésében meghatározó szerepet játszhatnak a ténylegesen homogén érdekeket képviselő a legkülönbözőbb módon, értékek és érdekek mentén, egymással átfedésben is szerveződő, néhány települést (kb. 1-10) magában foglaló *mikrotérségek*. Ennél magasabb szinten a nagyobb érdekcsoportok érdekei már csak többszöri áttételen keresztül érvényesülnek, másrészt a területi vonatkozású érdekazonosság is ritkán haladja meg ezt a szintet. Az élet teljessége, az addicionalitás érvényesíthetősége miatt ugyanakkor kívánatos, ha a régió lakossága minimálisan 100 ezer fő körül van, de ha azt jelentősen meghaladja, akkor kérdéses, hogy az autonómia intézményei még működtethetők-e.

Kemény és puha határok: lehetőségek és korlátok

Egyes kritériumok teljesülése határozott, jól megfogható, fizikai térben is nyomon követhető, *kemény határokat feltételez*, ezek nyilvánvalóan prioritást élveznek a lehatárolásnál, szemben a *puha határokkal*, amelyek mögött nem áll konkrét földrajzi tartalom, vagy ahol a kritérium teljesítésére többféle lehetőség is fennáll.

Kemény határnak kell tekintenünk a települések *közigazgatási határát*, legalábbis kistéleptületeken. Nagyvárosokban, ahol elkerülhetetlen, hogy egymástól jól elkülöníthető mikrotérségek alakuljanak ki, elvileg lehet helye a közigazgatási határt mellőző térséglehatárolásnak. Ez volt a helyzet például az RSD ökorégió esetében, ahol eredetileg négy Budapesti kerület is csatlakozott a programhoz. Más kérdés, hogy végül is e kerületek nem tudtak igazán integrálódni a programba, ami vélhetően érdekeik különbözőségéből adódhatott. Egyre puhuló határnak lehet minősíteni a *megyehatárokat* illetve a *nemzetállamok határait*, amelyek, mint kemény határok egyértelműen kirajzolódnak a településközi kapcsolatok ritkulásai mentén. A közigazgatási, politikai határok gyengülése *kedvező feltételeket teremt az ökológiai szempontból előnyösebb lehatárolás megvalósításának*.

Kemény határnak bizonyulhatnak *egyres természetföldrajzi adottságok*, például a hegygerincek, vagy a folyók, amelyek mind a mai napig korlátozzák a településközi hálózatok szabad fejlődését. A gyors közlekedési eszközök csökkentették ugyan a természetföldrajzi akadályok jelentőségét, de, amint a mintatérségben látni fogjuk, hatásuk egyértelműen kirajzolódik a településközi kapcsolatokban.

Szintén kemény, de gyakorlatilag mindig áthágott határok a *vízgyűjtő-területek* határai. Pedig a vízgyűjtő-területi gazdálkodás meghatározó jelentőségű az autonóm erőforrás-gazdálkodás megteremtése szempontjából, ezért, ha a térséglehatárolásban nem is, *a térségi autonómia szervezeti rendszerében hangsúlyos szerepet kellene játszania*.

Kemény, de társadalmi konszenzus esetén módosíthatók az egyes *hatóságok illetékességi területei*. Úgy vélem, hosszú távon nem lehet igazán komoly akadálya annak, hogy például az egységes vízgyűjtő-gazdálkodás érdekében egyes térségek kezdeményezhessék, hogy azonos regionális vízügyi hatóságokhoz tartozzanak, amennyiben ez a vízgazdálkodás autonómiájának megteremtése szempontjából kedvezőbb helyzetet teremt.

---

⁶⁰ A kialakult vonzaskörzeti kapcsolatok már csak azért sem adhatnak mindenhol megfelelő támpontot, mert a szolgáltatások jellegétől függően gyakran a legkülönfélébb vonzaskörzeti kapcsolatok alakultak ki ugyanabban a térségben. [Beluvszky]

Az ismérvek alapján meghatározott térség semmi esetre sem egy külvilágtól elzárt sziget. A jól körülhatárolható *magterületbe* tartozó települések az ismérvek többsége szerint összetartozónak minősíthetők, míg a *holdudvarba* a kevesebb ismérvet teljesítő, illetve többfelé kötődő települések tartoznak. Az így kialakult térség esetében vizsgálható, hogy mennyiben elégíti ki a térség nagyságára, jellegére vonatkozó kritériumokat, illetve, hogy milyen módosítások javasolhatók, a magterület és a holdudvarok figyelembe vételével, a térség alakításában.

A fenntartható fejlődés erőforrásai városias kistérségekben

A fenntartható fejlődés erőforrásainak felmérését szolgáló kritériumrendszert a 3.a, 3.b, 3.c. táblázatok tartalmazzák. A kritériumok meghatározása során korábbi kutatásaimra is támaszkodtam (Szántó, 1996, 1997, 1999). A táblázatok összesen 45 tényezőt tartalmaznak, amelyek egy eredetileg 100-nál több elemet tartalmazó lista újraértékelése után maradtak vissza. A tényezősor lerövidítését az átfedések lehető legteljesebb kiszűrése tette lehetővé.⁶¹ Ez a 45 tényező, 3 szintű csoportosításban, már egy jól áttekinthető rendszert nyújt, ugyanakkor elég sok elemet tartalmaz ahhoz, hogy a fenntartható fejlesztés erőforrásainak lehető legteljesebb felmérését lehetővé tegye.

A tényezőkhöz rendelt kritériumok – néhány kivételtől eltekintve – nem tartalmaznak határértékeket, azokat konkrét térségek vizsgálatánál, a helyi adottságoktól, a hozzáférhető adatbázisoktól függően, esetenként kell megállapítani. Az egyes tényezőkhöz rendelt kritériumok mérési módszereire az esettanulmányban fogok kitérni.

A kritériumok jelentős része, kiindulópontunk ellenére, vidéki térségekre is vonatkoztatható: a hazai kistérségek vidékies jellegének tudatában ez magától értetődő. Ugyanakkor jó néhány olyan kritérium szerepel, amely vidékies kistérségekre, adottságaiknál fogva nem vonatkoztatható. Ebből arra következtethetünk, hogy a fenntartható kistérség forgatókönyv megvalósítása elméletileg komplexebb, de nem feltétlenül nagyobb kihívást jelent a városias térségekben, mint akár a vidéki térségekben, akár a sűrűn benépesült agglomerációkban.

Nem feltétlenül nagyobb, mert egy kedvező természeti adottságokkal rendelkező, tájökölógiai szempontból komplex, kiegyensúlyozott településrendszerrel és viszonylag sűrű belső közszékhöz közlekedési hálózattal rendelkező városias kistérségnek jók az esélyei a fenntartható fejlődés kettős céljának megvalósítására. Minden bizonnyal nehezebb a helyzet egy nagyvárosi agglomerációban, ahol a bioszférára nehezedik igen nagy nyomás, vagy a vidéki térségekben, ahol a kritikus népességek koncentráció hiányozhat ahhoz, hogy a 21. század elején Magyarországon elvárható szolgáltatási színvonalat el tudja tartani.

---

⁶¹ Átfedések természetesen, ha korlátozott számban is, továbbra is maradtak, hiszen az egyes tényezők közötti kölcsönhatásoktól nem lehet eltekinteni.

3./a,b,c táblázatok: A fenntartható fejlődés alapjául szolgáló erőforrások városias kistérségekben

1. TÁRSADALMI ERŐFORRÁSOK (15 tényező)	
ÉLETMINŐSÉG	
TÉNYEZŐK	ERŐFORRÁSOK
1.1. Létbiztonság	Önfenntartás alapvető termelési eszközei és szellemi feltételei Kiszolgáltatottság lehetőségétől mentes szociális és infrastrukturális ellátórendszerek Fenyegető tényezőktől mentes társadalmi és fizikai környezet
1.2. Lakás, lakókörnyezet	Megfizethető és fenntartható költségű lakás hozzáférhetősége saját lakóhelyen/a térségben Műszaki és környezetegészségügyi szempontból jó minőségű lakásállomány, lakókörnyezetek Változatos társadalmi-kulturális igényeket kielégítő lakás- és lakókörnyezet-típusok
1.3. Mentális és fizikai egészség	Egészséget és egészséges környezetet fenntartó életmódmodellek Az egészséges életmód, a betegségmegelőzés és a gyógyítás integrált intézményrendszere Decentralizált, problémacentrikus, nyitott intézményrendszer
1.4. Tudás, információ	A térséggel azonos népességű városokét megközelítő alap- és középfokú intézményi ellátottság A fenntartható fejlődéssel kapcsolatos tudás integráltsága az elemi és középfokú képzésbe Az információ-, informatikai rendszer hozzáférés integráltsága az alapfokú intézményrendszerbe
1.5. Munka	Értelmes, önmegvalósító, jövedelemtermelő, a fenntartható fejlődés elveit nem sértő munkavégzés lehetősége Életminőség javítását és a bioszféra védelmét szolgáló informális tevékenységek erkölcsi/anyagi elismerése Otthoni, lakóhelyen történő munkavégzés lehetősége, családbarát munkahelyek: részmunkaidő lehetősége
1.6. Autonómia-gyakorlás	A társadalom minden csoportjának, köztük az önálló kezdeményezésre (egyedül) nem képes legsérülékenyebb csoportok érdekképviselete a különböző döntési-felelősségi szinteken Az autonómia-gyakorlás módszerei és technikái megfelelő szintű elsajátításának lehetősége Az autonómia-gyakorlás információs csatornáinak, intézményrendszerének kiépültsége
1.7 Identitás	Toleranciát és a sokféleség elfogadását általános normaként kezelő társadalom Az egyéni és közösségi identitás megőrzésének intézményes feltételei

SZERVEZETI ERŐFORRÁSOK	
TÉNYEZŐK	ERŐFORRÁSOK
1.8. Önszerveződés képessége	Globális és helyi környezeti és társadalmi érdekek, értékek helyi/térségi non-profit szerveződésekben való megjelenése Szükségelemek kielégítésére szerveződött önszervező, non-profit (informális) hálózatok
1.9. Önszabályozás képessége	Integrált autonóm környezetgazdálkodás szervezeti hátterének kiépültsége
1.10. Kommunikáció és kooperáció képessége	A gazdaság globális és helyi szereplői közötti, politikai szereplők közötti, társadalmi csoportok közötti, civil szervezetek közötti, városok közötti, vidéki települések közötti és mindezen szférák egymás közötti párbeszédének, együttműködésének intézményesültsége
1.11. Integráció képessége	Kívülről érkezett gazdasági és társadalmi tényezők integrálódása a helyi gazdaságba ill. társadalomba A térség mint autonóm egység integrálódási képessége a regionális és globális gazdaságba illetve társadalomba
TUDATI, SZELLEMI ERŐFORRÁSOK	
1.12. Egyéni környezeti és társadalmi tudatosság és felelősségérzet	A fenntartható fejlődés elveinek, normarendszerének ismerete és társadalmi elfogadottsága Környezettudatos életmód, fogyasztási modellek és jövedelemtermelő tevékenységek népszerűsége A civilizációs terhek közös viselésére való társadalmi készség (szubszidiaritási elv alapján) Globális környezetért és társadalomért tevékenykedő társadalmi szervezetek támogatottsága
1.13. Szakmai háttér, kutatás-fejlesztés	Fenntartható gazdálkodás közép- és felsőfokú képzése a térségen belül Térségi környezetgazdálkodási hagyományok ismerete, átadása, hasznosítása Térségi forrásközpontok, kutatóhálózatok, szellemi műhelyek működése
1.14. Tervezés	A térség közös, valamint a vállalkozói szféra, az önkormányzati szféra, a városok és a vidék önálló Agenda 21 programja
1.15. Informáltság	Térségi monitoringhálózat működtetése, integrált gazdasági mutatók készítése Információk teljes körű hozzáférhetősége

2. TÉRSZERKEZETI ÉS TÁJHASZNÁLATI ERŐFORRÁSOK (11 tényező)

TÉRSZERKEZETI ERŐFORRÁSOK	
TÉNYEZŐK	ERŐFORRÁSOK
2.1. Ökológiai hálózat	Védett és védelemre érdemes természetközeli területek Ökológiai hálózat folytonossága és folytonosságának biztosítására potenciálisan alkalmas foltszerű és vonalas térelemek
2.2 Területfelhasználás	Erdő- és erdősíthető területek Vízfelületek- és vízfelületek kialakításra alkalmas területek Belterületeket elválasztó biológiailag aktív területek A térségi élelem, víz, egyéb nyersanyag- és energiaforrás-szükségletek kielégítésére alkalmas termőterületek Egyéb különösen jó minőségű mezőgazdasági termőterületek
2.3 Közlekedés, szállítás hálózatai	Környezetileg érzékeny területek és belterületek közötti távolsági ill. transzferpályák általi érintetlensége Működő és potenciális vasútvonalak, vízi útvonalak Belső hálózatok szövetszerű rendszere, kistelepülések egymás közötti elérhetősége Kerékpáros közlekedési infrastruktúra
2.4 Településrendszer	Policentrikus*, diszkrét pontokból álló településrendszer Városias és vidékies mikrotérségek kiegyensúlyozott aránya

* Arányos eloszlású, a térség egészét egyenletesen kiszolgáló képes városhálózat

TÁJHASZNÁLATI ERŐFORRÁSOK: VÉDELMI FUNKCIÓJÚ TERÜLETEK	
TÉNYEZŐK	ERŐFORRÁSOK
2.5. Környezetileg érzékeny területek és puffertérületek, értékes kultúrtájak, vízrendezés területei	Európai ökológiai hálózatba illeszthető területek megállapodások szerinti fenntartásának intézményesültsége Ökológiai gazdálkodási módszerek, természet- és tájvédelmi célú gazdálkodás, szelíd turizmus jelenléte
TÁJHASZNÁLATI ERŐFORRÁSOK: TERMELŐ FUNKCIÓJÚ TERÜLETEK	
2.6. Mező- és erdőgazdálkodás területei	Termőtájak mezőgazdasági alkalmassága és sokfélesége Termőtáj bitóphálózattal való tagoltsága** Agráralkalmassági zónarendszer szerinti tájhasználat Vidék önellátását és a városok ellátását biztosító „társégellátó övezet” Gyengébb mezőgazdasági területek energetikai, vízgazdálkodási hasznosulása
2.7. Ivó- és egyéb használati víz kitermelés területei	Társég biztonságos önellátásához szükséges vízbázis-mennyiség biztosítottasága Megújuló/megújítható források: felszíni vizek hasznosításának elsődlegessége Felszíni és felszín alatti vízbázisok minőségi védelmének biztosítottasága
2.8. Ásványianyag-lelőhelyek	Társég szükségleteit kielégítő ásványi anyagok lelőhelyei Mezőg. i, vízgazd-i, turisztikai, természet- és tájvédelmi szempontból nem jelentős, közúton jól megközelíthető területen fekvő lelőhelyek
TÁJHASZNÁLATI ERŐFORRÁSOK: FOGYASZTÁSI FUNKCIÓJÚ TERÜLETEK	
2.9. Városok és városias jellegű települések	Kevés utazást igénylő vegyes funkciójú kompakt településcsoportok Történelmi, kulturális, ökológiai értékekkel rendelkező településrészek Városokat körülölelő aktív zöldgyűrű (extenzív rekreáció, városellátó övezet területei) A térségi biotóphálózathoz csatlakozó zöldfelületek folytonos hálózata, a folytonosság biztosítására potenciálisan alkalmas foltszerű és vonalas térelemek Rozsdaterületek, „A” típusú telephelyek iránti befektetői érdeklődés*** Zöldmezős fejlesztések összhangja a táji, klimatológiai adottságokkal
2.10. Vidéki mikrotárségek települései	Háztáji gazdálkodásra is alkalmas telek- és beépítési struktúra Tájképi, ökológiai, történelmi értékeket hordozó, telek-, közterület- és beépítési struktúra Táj integritását őrző termelő, tároló, intézményi, infrastrukturális, turisztikai funkciójú létesítmények
2.11. Közlekedési területek, egyéb infrastr. létesítmények területei	Ökológiai infrastruktúra folytonosságát biztosító műszaki létesítmények Gyalogosok, kerékpárosok gyors, akadálymentes és biztonságos közlekedése a térségi hálózat területén Tömegközlekedés prioritását biztosító hálózati-műszaki megoldások Minimális talajlezárás elvének érvényesülése

*városias kistérség „társégellátó övezete”: gyümölcs-, zöldség-, tej-, baromfi-, hústermelés, kerteségek, szennyvíz és hulladékhasznosítás ill. ártalmatlanítás (a városellátó övezetek mintájára)

** Nemzeti Agrárkörnyezetvédelmi Program szerint min. 7-12% biotóp/100 ha szükséges a fenntartható tájgazdálkodás megvalósulásához.

*** ABC stratégia: 'A' telephely: távolsági és helyi tömegközlekedés csomópontjai, 'B' típusú: távolsági tömegközlekedés 'C' autóval megközelíthető

3. GAZDASÁGI ERŐFORRÁSOK (19 tényező)	
GAZDASÁGI SZEREPLŐK	
TÉNYEZŐK	ERŐFORRÁSOK
3.1. Globális, európai, nemzeti és regionális gazdaságot képviselő társaságok	Beágyazottság a helyi/térségi gazdaságba és társadalomba*, Európai normáknak megfelelő munkakörülmények és érdekvédelmi lehetőségek Lakosság életminőségének és a környezet állapotának javításában való aktív részvétel A fenntartható fejlődés térségi erőforrásainak megőrzését ellenőrző belső monitoring- és tájékoztatórendszer működtetése
3.2. Térségi kis- és középvállalkozások	Térségi szükségletek kielégítését szolgáló termelő-feldolgozó-forgalmazó hálózat működése Külső piacon értékesíthető sajátos térségi magas feldolgozottságú termék- és szolgáltatáskínálat Európai normáknak megfelelő munkakörülmények és érdekvédelmi lehetőségek A fenntartható fejlődés térségi erőforrásainak megőrzését ellenőrző belső monitoring- és tájékoztatórendszer működtetése
3.3. Állami és önkormányzati szféra	Kizárólag a térség fenntartható fejlődés programjába illeszkedő célok támogatása Életminőség-javító, szociális jellegű foglalkoztatási és zöldmunkaprogramok működése A fenntartható térség program megvalósulását elősegítő „zászlóshajó” projektek megvalósítása
3.4. Non-profit szervezetek	A bioszféra állapotának megőrzését, javítását, életminőség javítását szolgáló tevékenységek és pénzfelhasználás
3.5. Munkavállalók	Munkavállalók teljesítőképessége és a teljesítőképesség szinttartására/növelésre való készség Teljesítőképesség kihasználtsága és megbecsültsége Fenntartható fejlődés elveinek helye az értékrendben (pl. munkahelyválasztásban)
3.6. Fogyasztók	Környezettudatos termékek iránti igény, a bioszféra védelmét kikényszerítő fogyasztói magatartás Térségben előállított termékek és szolgáltatások preferálása (helyi munkaerő, kevés szállítás) Az anyagi fogyasztás visszaszorulása és a szolgáltatások iránti kereslet növekedése Egyenlő piaci feltételek globális biztosítását ösztönző fogyasztói magatartás
SZOLGÁLTATÁSOK	
3.7. Humányszolgáltatások *	Decentralizált rendszerek az alap- és középfokú szolgáltatások biztosítására Informális, non-profit, vállalkozói és önkormányzati szféra együttműködése
3.8. Informatikai szolgáltatások	Teleház, telekuckóhálózat az alapszolgáltatás része Távszolgáltatások és információportálok kiépültsége Informatikai rendszerek célszerű használatához szükséges humán erőforrás-feltételek biztosítottága
3.9. Közlekedési, szállítási szolgáltatások	Differenciált, intermodális csomópontok hálózatára épülő tömegközlekedési rendszer és a kerékpáros infrastruktúra integrált működtetése, lehetőség szerint kötőtpályás ill. vízi tömegközlekedés integrálása Környezetkímélő, differenciált, intermodális csomópontok hálózatára épülő logisztikai rendszer, Vasúton és víziúton történő szállítás elsődlegessége a távolsági szállításban
3.10. Üzleti, tanácsadói szolgáltatások	Lakossági és kisvállalkozási szükségletek kielégítése az alapszolgáltatás része Környezettudatos vállalkozás népszerűsítésének felvállalása
3.11. Turisztikai szolgáltatások	Terhelhetőségi kritériumok érvényesülése Turizmus nyereségeinek helyben maradása, turisztikai potenciál fenntartásába, fejlesztésébe történő visszaforgatása

ANYAGI JAVAK TERMELÉSE, FORGALMAZÁSA	
TÉNYEZŐK	ERŐFORRÁSOK
3.12. Mező- és erdőgazdaság	Térségi kereslet kielégítésének prioritása Környezetkímélő technológiák, ökológiai gazdálkodás, élőmunka-igényes tevékenységek, tájvédelmi célú gazdálkodás, energiaforrás-termelés szerepének növekvő trendje Mezőgazdaság energiaigényének helyi megújuló forrásokból történő kielégítése Mező- és erdőgazdaság, feldolgozóipar, természet- és tájvédelem, turizmus, térségi rekreáció integrációjának intézményesültsége
3.13. Ipar	Karbantartó- és újrahasznosító ipar decentralizált, mikrotérségi szintű hálózata Környezetközpontú irányítási rendszer általánossá válása Helyi erőforrásokra (nyersanyag, energia, humánerőforrás) épülő tevékenységek versenyképessége Teljes termelési folyamatok megtelepedése a térségben*** Környezetvédelmi ipar jelenléte, fejlettsége
3.14. Bányászat	Megújuló nyersanyagokkal, újrahasznosítással nem helyettesíthető anyagok lelőhelyei Lakóterületek, értékes termőterületek, felszín alatti vízbázisok, ökológiai hálózat elemeinek elsődlegessége Terület utóhasznosításának biztosítása
3.15. Vízgazdálkodás	Rendelkezésre álló felszíni és felszín alatti vízkészlet Integrált vízgazdálkodási rendszer működése, szervezeti, jogi stb. feltételeinek kiépültsége Differenciált vízhasználat, vízvisszaforgatás, vízvisszatartás, újrahasznosítás intézményesültsége, infrastrukturális feltételek kiépültsége
3.16. Energiagazdálkodás	Térség megújuló energiapotenciálja Megújuló energiaforrások termelése és hasznosítása Térségi erőforrásokra épülő integrált, helyi/mikrotérségi energiaszolgáltató-rendszerek működése
3.17. Lakás- és épületállomány-gazdálkodás	Meglévő lakásállomány nagysága, összetétele, állapota Rehabilitációt, élettartam-hosszabbítást, energiahatékony és területtakarékos beépítési módokat preferáló jogszabályi feltételek és pénzügyi támogatási rendszerek Veszélyes tartalmú, újra nem hasznosítható, nem lebomló anyagok kiiktatásának jogszabályi háttere Szelid technológiák beépítését ösztönző, utólagos beépíthetőségét kényszerítő, jogszabályi feltételek és pénzügyi támogatási rendszerek
3.18. Hulladékgazdálkodás	Szubszidiaritás elve szerint felépülő térségi hulladékgazdálkodás Megelőzés, visszaforgatás intézményrendszere
3.19. Kereskedelem	Kereskedelmi hálózat térbeli szóródása, egységek elérhetősége Globális fenntarthatóság elveinek, normáinak betartását ösztönző minősítő rendszerek Közvetlen termelő-fogyasztó kapcsolatok CSA rendszerek, helyi, mikrotérségi piacok működése Szubszidiaritási elv érvényesülését ösztönző vállalkozásfejlesztő támogatási rendszerek

*Helyi/térségi beszállítói hálózat, részvétel szakképzésben, K+F tevékenység, know-how átadás, térségi piaci kötődés, térségi nyersanyag, energia és humánerőforrás adottságok kihasználása, külföldi vezetőréteg térségen belüli letelepedése, helyi/térségi szolgáltatások igénybevétele, tömegközlekedéssel elérhető telephelyek igénybevétele, hosszú távúknak ígérkező berendezkedés

**Humánerőforrás megőrzés, fejlesztés: szociális, egészségügyi, oktatási, képességfejlesztési, testi-lelki-szellemi karbantartáshoz, önmegvalósításhoz kapcsolódó szolgáltatások

***Teljes termelési folyamatok: ötlettől a készterméken át az újrahasznosításig ill. ártalmatlanításig

ESETTANULMÁNY

1. KELET-GERECSE, A FENNTARTHATÓ VÁROSIAS KISTÉRSÉG

Kelet-Gerecse elnevezést adtam annak a Dorog–Esztergom tágabb térségén belül lehatárolt településeggyüttesnek, amely – a vizsgálatok szerint – optimális kereteket biztosít a fenntartható fejlődés elveinek érvényesítéséhez. A lehatárolás alapvető feltétele volt, hogy a jelenlegi tervezési-statisztikai térfelosztás javasolt módosítása a szomszédos kistérségek számára ne jelentsen kedvezőtlen változást⁶². Az elnevezést a térségen belül legnagyobb területet elfoglaló kistájtól, a Keleti-Gerecsétől kölcsönöztem⁶³.

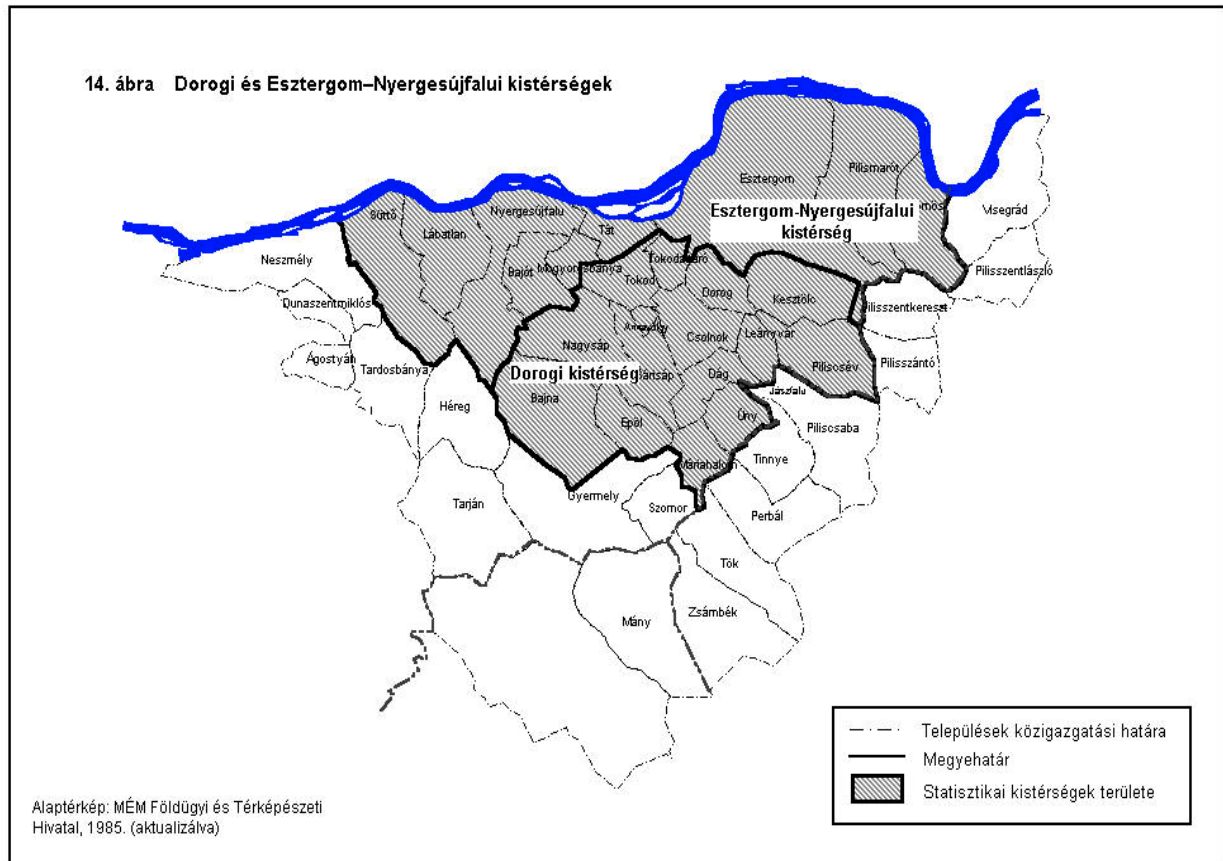
Elméleti következtetéseimnek megfelelően egy magterület⁶⁴ és egy ún. holdudvart – határzónát – különíték el, az előbbibe azokat a településeket sorolva, amelyek nélkül a fenntartható fejlődés programjának megvalósítása komoly területi akadályokba ütközne. A magterület egyúttal a kistérség kiterjedésének alsó korlátját is jelenti. A holdudvar települései egyes, az elméletben meghatározott szempontok tekintetében inkább a szomszédos kistérségek valamelyikével alkotnak szorosabb egységet. A holdudvar – határzóna – külső határa a kiterjedés felső korlátjaként értelmezhető.

---

⁶² Értelemszerűen a fenntartható fejlődés esélyeinek szempontjából.

⁶³ A tapasztalat az, hogy az alulról szerveződő kistérségek szívesebben kölcsönöznek a tájtól nevet, mint a központi szerepet betöltő településtől, különösen, ha ilyen több is van a térségben.

⁶⁴ A magterület fogalmát itt a természetvédelemben használt magterület fogalmától eltérően, az elméleti munkarész 3.2.1. alfejezetében foglaltaknak megfelelően használom.

A fejezetben a *Bevezetésben* feltett kérdések közül a harmadikra adok választ. Emlékeztetőül idézem: A mintatárség mely településeinek térséggé szerveződése biztosíthatná elméletileg a lehető legkedvezőbb feltételeket a fenntartható fejlődés elveinek érvényesítésére? Az optimális kistérség lehatárolásának folyamata az *Elmélet 2. táblázata* utolsó oszlopának logikáját követi, ám az ismétlődések elkerülése érdekében és az adatgyűjtési korlátok miatt a következő módosításokkal:

- a tájtipusokkal kapcsolatos vizsgálatokat egy fejezetbe vontam össze,
- a településrendszer komplexitását az intézményrendszer vonatkozásában vizsgáltam ugyanakkor a településrendszert a térség egyik erőforrásaként értelmezve is vizsgáltam,
- a térségi autonómia kialakulásának lehetőségénél nagyságrendi feltételeket vizsgáltam, így a táblázat 2. és 3. oszlopában (alsó, felső korlát) megfogalmazott kritériumokat vettem alapul, azokon belül – az adatgyűjtés korlátai miatt – csak egy-egy kritériumot: az élet viszonylagos teljessége lehetőségét (alsó korlát) és a döntési-felelősségi szintek kevés számát (felső korlát) vizsgáltam.
- a vállalkozások között kialakult kapcsolatrendszerek vizsgálatától objektív okok miatt eltekintettem,
- a kognitív térrel kapcsolatban csak informális adatokat állt módomban gyűjteni,
- A települések közötti együttműködési készséget az azt befolyásoló külső tényezőkön keresztül vizsgáltam, mivel a térségben a KSH kistérségeken és a már említett „Ister-

granum” határ menti kistérségen kívül tartós kistérségi szerveződések az adatgyűjtés lezártaig⁶⁵ nem jöttek létre.

Az elemzések során felhasznált adatállományokat a *melléklet „A” jelű táblázatai*, feldolgozásukat, a számítások eredményeit szintén a mellékletben található *„F” jelű táblázatok* tartalmazzák.. Az elemzések szintézisét a szöveg közti *4., 5., és 6. táblázatokban* foglaltam össze.

1.1. A táj – egység és változatosság

A mintatárség léptéke a tájkataszter által meghatározott legkisebb területi egységekkel, a kistájakkal mutat összhangot, ezért azt tekintem a lehatárolás során mértékadónak. Tekintettel azonban arra, hogy a mintatárség három nagytájat valamint három középtájat érint, ezektől a szintektől sem tekinthettem el. A mintatárség és a természeti tájak rendszertani felosztása közötti viszonyt a melléklet *F/1. táblázata* és a *15. ábra mutatja be*.

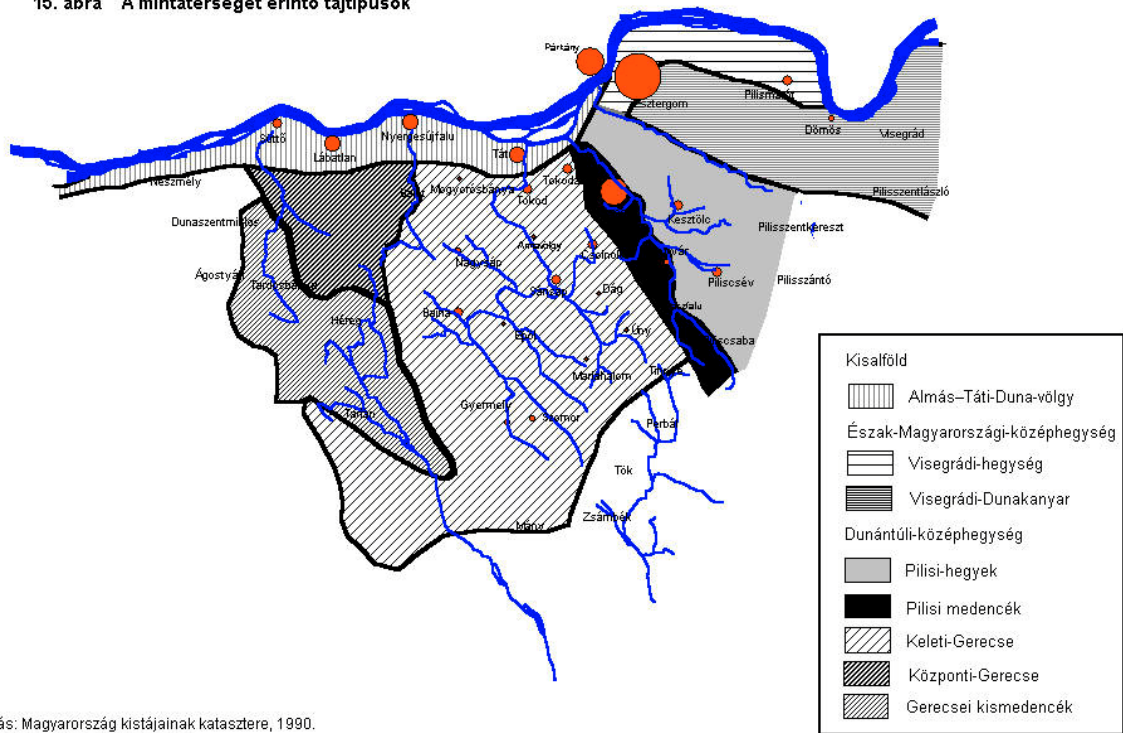
A mintatárség nagyobb része (a 24-ből 15 település) a *Gerecse-hegység két kistájához*, a Keleti-Gerecséhez (13) és a Központi-Gerecséhez tartozik (2 település külterületi részeinek nagy része). A mintatárség a Központi-Gerecse kistáját teljesen, a Keleti-Gerecsét pedig nagyobb részben ki is tölti. A Keleti-Gerecse kistáj a térséghez köti Gyermelyt és Szomort (Komárom–Esztergom megye, Tatabányai kistérség), Tinnyét (Pest megye), valamint a Fejér megyei Csabdit és Mányt. A két Fejér megyei település átmenetet képez a Keleti-Gerecse és a Zsámbéki-medence kistájak között.

---

⁶⁵ 2001. december

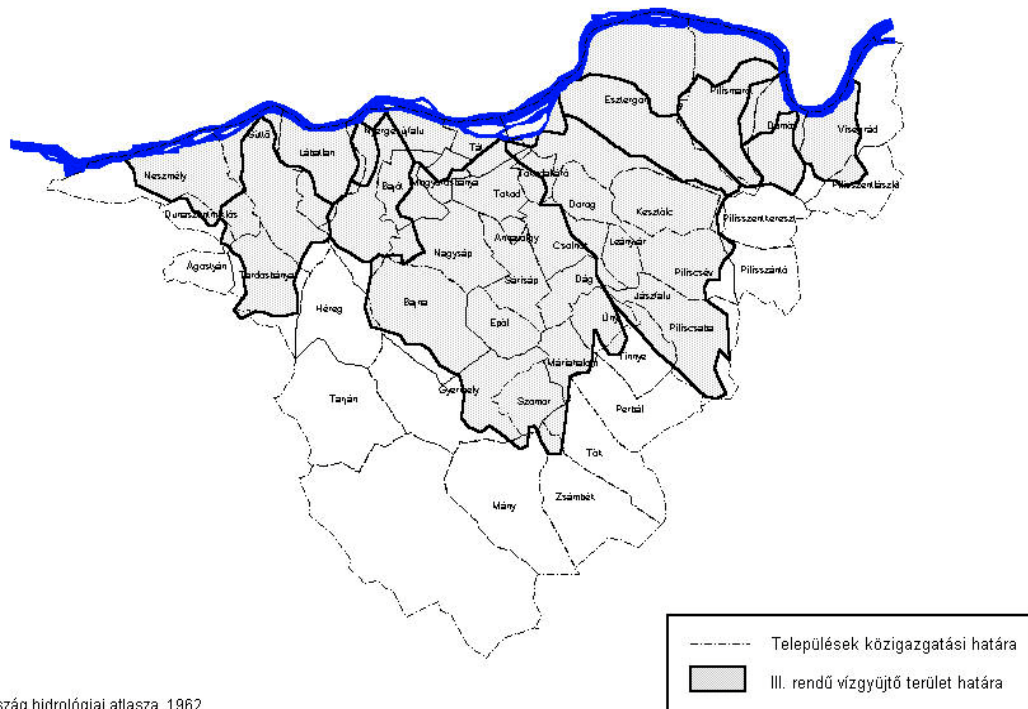

15. ábra A mintatérseget érintő tájtipusok

Forrás: Magyarország kistájainak katasztere, 1990. adatai alapján saját szerkesztés

16. ábra Vízyűjtőterületek és a térség településeinek a viszonya

Forrás: Magyarország hidrológiai atlasza, 1962. adatai alapján saját szerkesztés

A térség másik meghatározó kistája a Gerecsét a Dunától elválasztó *Almás–Táti-Duna-völgy*, amit – a Táti szigetek környéki ártér – kivételével szinte teljesen kitöltenek a lakó- és az iparterületek (mintatárság 5 települése). Gyökeresen eltérő karaktere ellenére nagyon szoros szálak fűzik a Gerecséhez mind a természeti erőforrások, mind pedig a munkaerőpiaci kapcsolatok tekintetében. A kistáj települései Nyergesújfalutól Süttőig gyakorlatilag összenőttek. Tát viszont inkább az Esztergom körül kialakuló, Dorogot, Tokodot és Tokodaltárót magában foglaló „kisagglomeráció” részeként kapcsolódik a szomszédos kistájakhoz. Neszmély és Dunaalmás tájszerkezeti szempontból hidat képez a Nyugati-Gerecse és a síksággá bővülő Duna-völgyi kistájak között. Süttőt a Központi-Gerecse a mintatársághoz kapcsolja.

A *Pilis-hegység* nem tartozik a mintatárság fő jelleg-meghatározó tájai közé: a Pilisi-medencék kistájának a mintatárságra eső területét jórészt a 10-es út és környezete tölti ki. A Pilisi-hegyek mintatárságba eső települései a kistáj határa mentén fekszenek, átmenetet képezve a Pilisi-medencék felé. A Pilis-hegység mintatárságra eső területei táji szempontból inkább a többi, Pest megyéhez tartozó pilisi településsel mutatnak közösséget, jellegükben és vonzódásaikban az agglomerációs hatások erősen érvényesülnek

A *Visegrádi-Dunakanyar* és a *Visegrádi-hegység* településeinek kifelé orientációja tájszerkezeti és funkcionális szempontból is nyilvánvaló. A kistáj mintatársághoz tartozó két települése, Pilismarót és Dömös kötődését a térséghez valójában Esztergommal való több évszázados kapcsolatuk határozza meg. Esztergom sajátos kulcspozíciót tölt be ebben a heterogén környezetben. A város külterületeivel *szinte összefogja a három nagytájat és középtájat*, azokon belül a várost érintő négy kistájat.

1.2. Vízyűjtő területek

A vízyűjtő területeket *Magyarország hidrológiai atlasza* (VITUKI,1962), valamint az 1999-ben készült *Vízyűjtő-gazdálkodási terv* (ÉDUVIG,1999) alapján határoztam meg. A mintatárság alapjául szolgáló két statisztikai kistérség teljes egészében a *Dunának az Által-ér és Dömös közötti szakasza vízyűjtőrendszeréhez* tartozik. A Dorogi kistérség nagyobb része az *Únyi-patak harmadrendű vízyűjtő-területén* fekszik és azt csaknem teljesen kitölti. A Duna után az Únyi-patak a mellékvizeivel a térség legjelentősebb felszínvíz-rendszere. A további fontosabb harmadrendű vízyűjtőterületek és a települések közötti relációt a *16. ábrán* és a melléklet F/2. *táblázatában* mutatom be.

A mintatárséget alkotó statisztikai kistérségek határa – a Bikol-patak vízyűjtőjétől eltekintve – igen jól igazodik a jelentősebb kisvízfolyások vízyűjtőterületeinek határához. A Bikol-patak vízyűjtőjében fekvő Süttőnek és a vele szinte összenőtt Lábatlannak a mintatársághoz tartozása vízföldrajzi viszonyaik alapján tehát megkérdőjelezhető. Gyermely és Szomor esetében ugyanakkor, a közös vízyűjtőterület mellett a gazdasági érdekelttség, a táji adottságok és a közlekedési kapcsolatok egyaránt indokolják a mintatárságba történő integrálást, függetlenül attól, hogy e két település a Tatabányai kistérséghez tartozik. Gyermely mindazonáltal vízyűjtő terület egysége szempontjából erősen határesetnek, tipikusan holdudvar településnek tekinthető, hiszen külterületének igen nagy része Fejér megye egyik jelentős kisvízfolyása, a Szent László-patak vízyűjtőjébe tartozik.

Sajátos Pilismarót és Dömös helyzete, amelyek Esztergommal együtt vízrajzi és táji értelemben egyaránt elhatárolódnak a térségtől. Esztergom, mint térségközpont, természetesen minden vitán felül áll, ugyanakkor a két község kötődése erősebbnek látszik a Dunakanyar üdülőkörzethez, és azon keresztül a Budapesti agglomerációhoz, mint Esztergomhoz és

társágához. Dömös és Pilismarót tehát szintén jellegzetes holdudvar településeknek tekinthetők, amelyeket jelenleg „csak” a többszáz éves közigazgatási hagyomány és az egyéb alternatíva hiánya köt a mintatársághoz.

1.3. A társág népességeltartó-képessége – elegendő termékeny földterület

Az elméleti munkarészben megfogalmazottak szerint adott társág népességeltartó-képességén azt a populációt értjük, amit egy terület képes eltartani, anélkül, hogy károsodna. A lehetséges populációméret az egyedre jutó fajlagos környezet-igénybevétel függvénye, amelybe a természeti erőforrások fogyasztása és a különféle emissziók egyaránt beletartoznak. A népességeltartó-képesség vonatkozásában kritériumként állapítottuk meg, hogy a Föld átlagos eltartó-képességéből, valamint a hazai földterületek átlagos termelékenységéből kiindulva célszerű, ha minden lakosra legalább 0,5 hektár termékeny földterület jut, amelyből 0,2 hektár változatos összetételű, élelmiszertermelési célú terület és legalább 0,2 hektár nem védett, azaz gazdasági célra – ipari nyersanyagként valamint energiaforrásként – hasznosítható erdőterület. *Nem azt vizsgáljuk, hogy a társág ténylegesen eltartja-e magát, hanem azt, hogy termőföldkészlet vonatkozásában az ökológiai lábnyom egyenlege pozitív, negatív, vagy pedig nulla, tehát, hogy rendelkezik-e azzal a termőföld-mennyiséggel, ami lehetőséget ad az önfenntartásra.* A népesség nagyságára vonatkozó adatokat településekre bontva és kistérségi szinten valamint a mintatárság egészére összesítve a *melléklet A/1. táblázatában* adtam meg, a földhasználati adatokat az *A/6 táblázat* tartalmazza. Első lépésben, kiindulva a jelenlegi statisztikai kistérségi lehatárolásból, megvizsgáltam a fajlagos termőterületet (*melléklet F/3. táblázat*).

Számításaim szerint az erősen városias Esztergom–Nyergesújfalui kistérség már most is jelentős termőföld-deficittel rendelkezik, a Dorogi kistérségben a fajlagos termőterület mértéke ugyanakkor még megközelíti az ökológiai lábnyom elmélet szerint az önfenntartáshoz szükséges mértéket. Amennyiben a lábnyomelmélet becslését elfogadjuk, akkor az Esztergom–Nyergesújfalui kistérség már csak úgy lehetne önfenntartó, ha a társág minden termelésre alkalmas hektárján gazdasági célú termelés folyna (nem vizsgálva itt az erdők és mezőgazdasági területek arányát), és a termelési adottságok mindenhol elérnék az országos átlag szintjét. A Dorogi kistérségben jelenleg még csaknem teljesen rendelkezésre áll a szükséges termőterület, de szintén csak abban az esetben, ha az adottságok itt is elérik a hazai átlagot.

Vizsgáljuk most meg, mi lenne a helyzet, ha a társággal táji értelemben, termelési hagyományok vonatkozásában és közlekedésföldrajzi értelemben is szorosan együtt élő, de – talán statisztikai megfontolásokat követve – mégis a Tatabányai kistérséghez csatolt Gyermely és Szomor a mintatársághoz tartozna (*melléklet F/4. táblázat*).

Az igen alacsony népsűrűségű mikrotársággal együtt a mintatárság már gyakorlatilag eléri a minimális termőföldszükségletet, de tartalékok még ebben az esetben sincsenek. A városias kistérségekre vonatkozó általános megállapítás érdekében megnéztem, hogyan alakulnak a társágban a népsűrűségi viszonyok, valamint a termőterület és az összes terület aránya Gyermely és Szomor nélkül majd velük együtt. A *melléklet A/2. táblázata* a vizsgált terület településeinek népsűrűségi adatait tartalmazza, ezeket az adatokat összesítjük a *melléklet F/5. táblázatában*. A két községgel a népsűrűség 179 fő/km²-ről 165 fő/km²-re (közel 8 százalékkal) csökkent, az 1 főre jutó termőterület 0,05 ha/fő-vel (11 százalékkal) nőtt.

Gyermely és Szomor kérdését természetesen a másik oldalról is meg kell vizsgálni, nevezetesen azt, miként módosítja a Tatabányai kistérség népességeltartó-képességét, ha Gyermely és Szomor a Dorogi kistérséghez tartozik. Főlöszleg adathalmaz elkerülése végett először azt néztem meg, hogy egy olyan sűrűn lakott társágnak, mint a Tatabányai kistérség,

van-e egyáltalán esélye arra, hogy termőföld vonatkozásában az ökológiai lábnyom mérlege egyensúlyban legyen (*melléklet F/6. táblázat*).

A Tatabányai kistérségben már az egy főre jutó közigazgatási terület nagysága is jóval alatta marad a lábnyomelmélet által szükségesnek tartott területnek. Ha a közigazgatási területnek a mintatérséghez hasonlóan, körülbelül 80 százaléka termőterület, akkor az egy főre jutó termőterület 0,3 hektár körül mozog. Gyermely és Szomor nélkül ez körülbelül 0,25 hektár. Gyermely és Szomor sokat jelent a Tatabányai kistérség számára, de lényegileg nem változtat a jelentős ökológiai lábnyom deficiten. A Tatabányai kistérségben az alacsony népsűrűségű, és beépítettségű *Bicskei kistérséggel való együttműködéssel* lehetne termőföld vonatkozásában az önfenntartás magas fokát elérni. Gyermely és Szomor hovatartozásának kérdésében természetesen ez csak egyike a szempontok sokaságának. A vizsgálat jelentősége abban van, hogy számszerűleg is kimutassa, mit jelent városias térségekben egy-egy még meglévő vidéki jellegű mikrotérség, és ez a vidéki jellegű mikrotérségek városias térségeken belüli megőrzésének fontosságára is rámutat.

A mintatérség közvetlen szomszédságában egyéb jelentős mezőgazdasági terület többlet a Duna bal partján, a Párkányi térségben található. Az egykori Esztergom vármegye egy *kiegyensúlyozott ökológiai egység volt*, ahol a Duna bal partjának alföldi jellegű területein folyó szántóföldi termelés és a jobb parti dombvidék erdőgazdasága, legelői, gyümölcs, szőlőtermelése és ipara valamint bányászata szervesen kiegészítették egymást (Borovszky, 1907)⁶⁶. Az önfenntartás kritériumának teljesítésében tehát a *két határ menti térség együttműködése*, az Ister-Granum program, jelentős szerepet játszhat.

1.4. Hálózatok sűrűsödése, ritkulása – együtt élő települések

A viszonylag nagy településsűrűség miatt igen jól kirajzolódnak a térségen belüli kapcsolatok és a kapcsolatok hiányosságai. A hiányok okai is a legtöbb esetben könnyen értelmezhetők és határozott támpontokat nyújtanak a térség lehatárolásában (*17. ábra*).

A térség kapcsolatrendszerében egyértelmű határt jelent a Gerecse vonulata nyugaton és a Pilis vonulata keleten. A térség északnyugati–délkeleti irányú átmenő kapcsolatai követik a hegyek vonalát, keresztirányú kapcsolatok pedig csak a két hegység között jöttek létre, itt sűrűsödnek. A pilisi átmenő utak csak két egymástól „távoli” ponton: Pilisvörösváron és Dorog–Esztergom szomszédságában találkoznak. A korlátozott feltárhatóság itt jól elkülöníti egymástól a pilisi települések azon csoportját, amelyek a mintatérséghez tartoznak, azoktól, amelyek Pest megyéhez. Kivételt a 10-es út menti települések jelentenek, az út mentén a budapesti agglomeráció fokozatosan kúszik fel Dorog felé.

Nyugaton a Gerecse kikerülésével, a Duna mentén és a Gerecse kismencedéin keresztül jöhettek létre a legszükségesebb utak. Ennek köszönhető, hogy Süttő, bár Lábatlanon át összenőtt Nyergesújfalival, a térség egészéhez viszonyítva periférikus helyzetű és inkább Tata felé orientálódik.

Délen a ritkulás egyértelműen követi Komárom–Esztergom megye határát, annak ellenére, hogy a mintatérségből két út is vezet Zsámbékon keresztül Pest és Fejér megyékbe. Úgy tűnik, hogy a megyehatárok – erősebben Fejér megye és Komárom–Esztergom megye, és gyengébben Pest és Komárom–Esztergom megye viszonylatában – még mindig határozottan

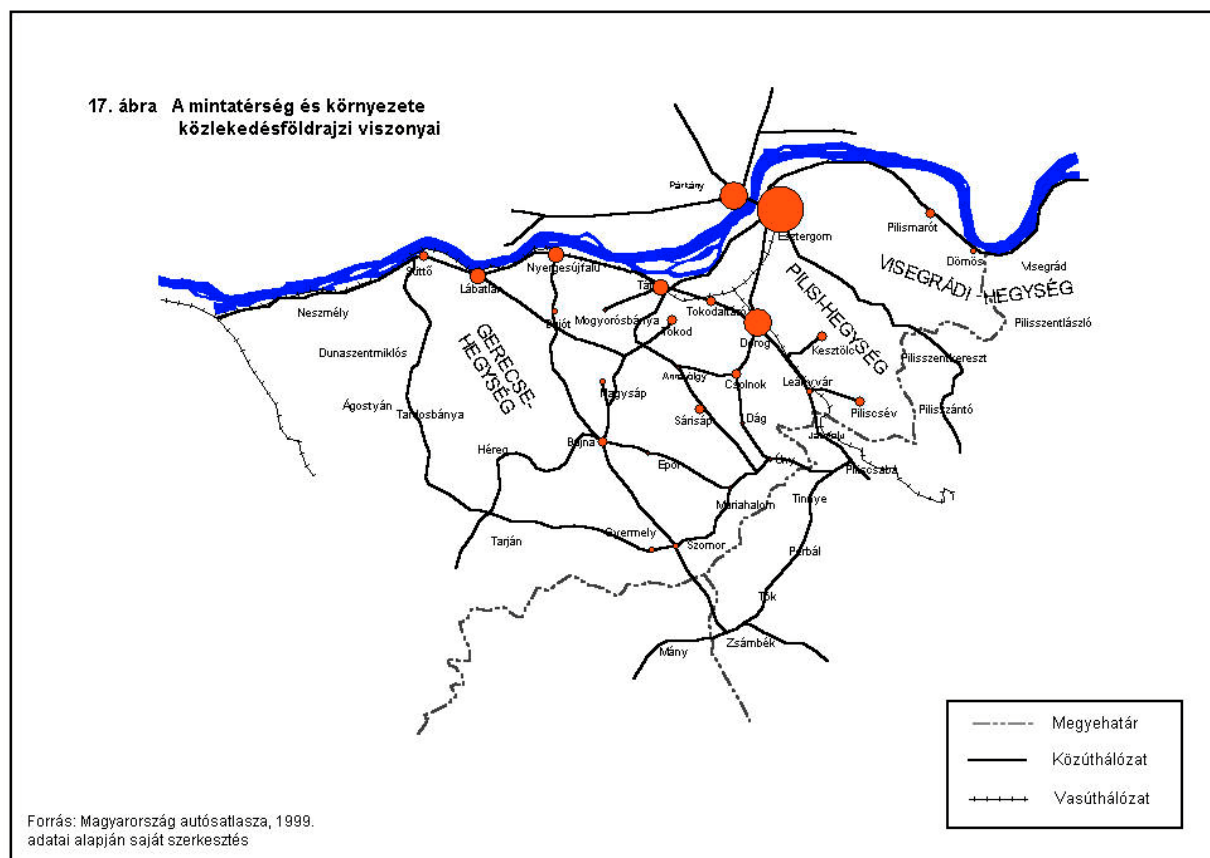
---

⁶⁶ Lásd még a *Frisnyák Sándor-féle* modellt az elméleti munkarészben.

éreztetik hatásukat. A megyehatár szerepe annak tudható be, hogy évszázadok óta szinte alig változott.⁶⁷

A budapesti agglomeráció fokozatos terjedése Perbálon és Zsámbékon át Szomor és Gyermely valamint Piliscsabán és Tinnyén át Máriahalom irányába a határok fokozatos eltűnését eredményezheti, különösen, ha a megye, mint közigazgatási egység jelentősége tovább csökken, a régióé viszont nő. Máriahalom, Gyermely és Szomor gyors növekedése az agglomerálódás beszivárgására utal⁶⁸.

A Visegrádi-hegység egyértelműen elzárja Dömöst és Pilismarót a térségtől. A két település kizárólag Esztergomhoz kötődik, magával a térséggel egyéb vonatkozásban semmiféle kapcsolata nincs. Hagyományosan is inkább a Dunakanyar üdülőkörzethez kötődnek, amelynek többi települése, Esztergom kivételével, a Szentendrei kistérséghez tartozik.

⁶⁷ Az Esztergom–Nyergesújfalui és a Dorogi kistérség települései közül csak Lábatlan és Piszke tartozott a 18. században Komárom megyéhez. A 18. századi Esztergom vármegye Dunától délre eső települései között találjuk ugyanakkor Szomort. Minden más település a jelenlegi közigazgatási beosztás szerinti megyéhez tartozott (forrás: OSZK Térképtár TK 1094-es jelzetű Esztergom vármegye kéziratos térképe)

⁶⁸ Leányvár (10-es út), továbbá Máriahalom, Gyermely és Szomor népességnövekedése az elmúlt 10 évben meghaladta a 20 százalékot. Új népessége viszont, annak ellenére, hogy az agglomerációhoz tartozó Tinnye és Máriahalom között fekszik, stagnál. Egykori alpolgármester szerint ez tudatosan választott politika, de egyéb általam nem vizsgált okok is szerepet játszhattak (melléklet M/1a, M/1b, M/1c táblázatok).

1.5. Nem anyagi jellegű szükségletek kielégíthetősége – szolgáltatások elérhetősége

Az elméleti munkarészben a nem anyagi szükségletek kielégíthetőségén alapuló térszervezéssel kapcsolatban a következő kritériumokat fogalmaztam meg:

- A mobilitás minimalizálásának fontos feltétele, hogy a térség legalább az alap- és a középfokú intézményi ellátás terén teljesen önellátó legyen, ami viszont nem csak a minimális kínálat jelenlétét, hanem bizonyos választási lehetőség meglétét is kívánja, tehát előnyös, ha a térség népessége több középiskolát, azonos funkciójú szakorvost stb. tud eltartani. Ez mindenképpen visszahat a lehatárolásra, hiszen túl kis térség nem képes több ilyen intézményt párhuzamosan eltartani.
- A térségnek annyi és olyan térbeli helyzetű ellátó funkciójú településsel kell rendelkeznie, hogy az elkerülhetetlenül bizonyos fokú koncentrációt igénylő (egyes alafokú, és általában a középfokú) szolgáltatások elérhetősége is gyalogosan, kerékpáron vagy tömegközlekedéssel a társadalmilag elfogadható időn belül biztosítható legyen.
- A minél nagyobb fokú önfenntartás szempontjából kedvező, ha a térség regionális hatáskörű intézményeket is képes eltartani (kihelyezett egyetemi, főiskolai karok, szanatórium, sport vagy kulturális intézmény, irányítási intézmény). Több ilyen intézmény jelenléte esetén ezek megosztása a városok között a kiegyenlített fejlődés motorja lehet

Az optimális lehatárolás alapja tehát a szolgáltatások elérhetősége társadalmilag elfogadható idő alatt, környezet kímélő közlekedési módokból kiindulva. Az elérhetőség méréséhez az elméleti munkarész E/7 mellékletében alkalmazott normákból indultam ki, nevezetesen: az alafokú intézmények elérhetőségi maximumát körülbelül 20 percben, a középfokú intézményekét körülbelül 40 percben, a regionális hatáskörű intézményekét pedig körülbelül 60 percben határoztam meg.

1.5.1. Alafokú szolgáltatások „20 perces” elérhetősége⁶⁹

Ideális esetben az alafokú ellátás teljes köre minden településen jelen van, ez azonban nyilvánvalóan irreális igény, még a leggazdagabb országokban sem teljesül. Sőt, a nagy arányú autóhasználatra tekintettel a miénknél sokkal nagyobbra tervezik az alapszintű szolgáltatások vonzáskörzetét. Ez a folyamat a rendszerváltás után nálunk is elindult és fokozódik, dacolva a mobilitás és különösen az egyéni gépjárműforgalom csökkentésének számos európai dokumentumban megfogalmazott követelményével. A következőkben azt vizsgálom, milyenek az esélyek a térségben a fenntartható fejlődés kritériumait teljesítő alapszintű szolgáltatási színvonal megteremtésére. A vizsgálatot két feltételezésre alapoztam:

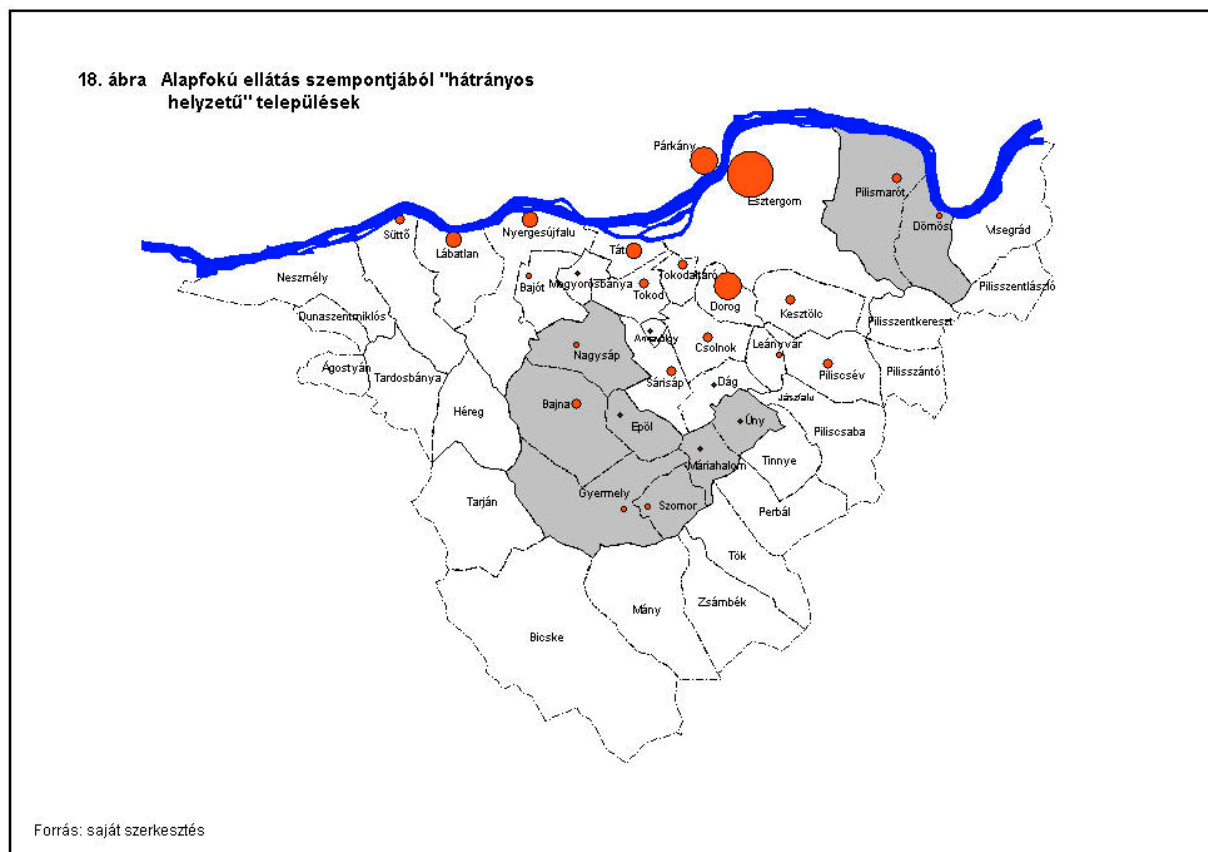
- Az alapszintű szolgáltatásokat minden lakosnak 20 percen belül el kell tudni érni.⁷⁰
- Az elérhetőséget, a fenntartható fejlődés mobilitással kapcsolatos kritériumainak megfelelően tömegközlekedésre értelmezzük, ami a térségben autóbust jelent. A

⁶⁹ Alapszintű szolgáltatás részének tekintem a hagyományos szolgáltatások mellett a sportolásra és közösségi események befogadására alkalmas zárt fűtött létesítményt, 7 nap 24 órás pénzfelvételei lehetőséget, az Internet hozzáférést valamint a szelektív hulladékgyűjtés lehetőségét biztosító intézményt,

⁷⁰ A kritériumot városias kistérségben vizsgálom.

kerékpárnak, a domborzati viszonyok miatt itt általában csak másodlagos, inkább rekreatív szerepet lehet szánni, közlekedési eszközként csak a Duna-völgyi síkságon és a térség legdélebbi területein, a kelet-nyugati kapcsolatok vonatkozásában, valamint a településeken belüli gyalogosmozgások részbeni kiváltása vonatkozásában jöhet szóba.

- Feltételeztem, hogy választékot is biztosító alapszintű szolgáltatás megteremtéséhez legalább 2000 fős vonzáskörzetre van szükség⁷¹. A 20 perces elérhetőséget első lépésben a 2000 főt meghaladó vagy azt erősen megközelítő népességű települések esetében vizsgáltam, majd pedig olyan több kistelepülésből álló településcsoporton belül, ahol az együttes népesség meghaladja a 2000 főt.

Abban az esetben, ha tömegközlekedést kell igénybe venni, akkor a 20 percnyi távolság nyilvánvalóan csak akkor reális, ha a tömegközlekedési eszköz a keresett intézmények közvetlen szomszédságában áll meg, vagyis a leszállás után közlekedéssel töltött idő elhanyagolhatóan kevés (1-2 perc). Ugyanis abból indultam ki, hogy egy kis településen, természetesen a menetrend ismeretében, az autóbusz várakozási idővel együtt maximum 10 perc alatt érhető el. A 20 percből 10 perc marad tehát ténylegesen utazásra. 10 perc alatt, a települések közötti kis távolságok miatt nem több mint 30 km/h sebességgel számolva, 5 km távolság tehető meg. A két legnagyobb, 10 000 főnél népesebb várost kihagytam a vizsgálatból, mivel a városokba való eljutás mindig idő- és üzemanyag-igényesebb, így a fenntartható térséggazdálkodás szempontjából előnyös, ha azok a környék mindennapos alapellátásában nem játszanak meghatározó szerepet (*melléklet F/7. táblázata, 18. ábra*).

⁷¹ Feltételezésemet részben az E/7 mellékletben idézett brit szakirodalomra, részben hazai tapasztalatokra alapoztam.

Az *F/7. táblázat* adatai szerint a mintatérsegen belül összesen két olyan település van – Máriahalom és Úny –, amelyből nem érhető el egy (közel) 2000 lakosú település. A 994 lakosú Dág körül ugyanakkor elhelyezkedik egy olyan településgyűrű, amelynek tagjai közül háromból – Úny, Máriahalom és Csolnok – könnyedén, Sárissápról pedig egykét perc többlet idő alatt elérhető Dág. A kis településen megtelepedő szolgáltató, magát Dágot is beleértve, így egy 5760 fős, Sárissáppal együtt 8685 fős elméleti vonzáskörzetre számíthat.⁷²

Úny számára mindazonáltal alternatíva lehet a Pest megyei Tinnye–Perbál településcsoport⁷³ Únnyal együtt összesen mintegy 3800 lakossal, Máriahalom számára pedig Szomor és a vele szinte összenőtt Gyermely, a három település együtt mintegy 3100 lakossal. Az alapfokú intézményellátás szempontjából tehát Úny és Máriahalom, Tinnyével együtt, „holdudvar” településeknek tekinthetők. A táblázatban látható, hogy az elméleti vonzáskörzetek között sok az átfedés, azonban minden olyan esetben, ahol ez előfordul, ott az elméleti vonzáskörzet nagysága többszörösen meghaladja a minimális 2000 főt. Az átfedés tehát az ellátás minimumát sehol nem veszélyezteti, viszont a több elméleti vonzáskörzetbe tartozó települések számára választékbővülést jelent.

Amennyiben Gyermelyt és Szomort a korábbi elemzések alapján a mintatérseg részének tekintjük, akkor itt is meg kell vizsgálni, hogy biztosítható-e az alapszintű ellátásra vonatkozó kritérium. A két település az összes mintatérsegen belüli településtől 5 km-nél messzebbre van, de ugyanez vonatkozik a mintatérsegen kívüli kapcsolataikra. A két település lakossága azonban együtt 2214 fő, belterületeik távolsága pedig csak 1,5 km, így az alapfokú ellátás szükséges színvonala elméletileg biztosítható. Kétségtelen ugyanakkor, hogy a három megye határán fekvő Gyermely-Szomor mikrotérsegekben az ellátást sokkal hátrányosabb feltételek mellett kell biztosítani, mint máshol a térségben.

Gyermely és Szomor, a szintén bizonyos szintű bezártságban lévő Bajna, Epöl és Nagysáp településcsoporttal, valamint Dömössel és Pilismaróttal a városias kistérség vidéki térségei. A „vidéki mikrotérsegek” számára az ellátás szükséges színvonalát a helyi igényekhez rugalmasan alkalmazkodó, a szokásos járműparknál kisebb, olcsóbb tömegközlekedési eszközökkel lehetne biztosítani.

1.5.2. Középfokú szolgáltatások „40 perces” elérhetősége

A középfokú intézményhálózat az 1971. évi Településhálózat-fejlesztési Koncepció öröksége alapján a térségben alapvetően Esztergomban, kisebb részben Dorogon koncentrálódott.⁷⁴ Az akkori, de már a korábbi hasonló kísérletek esetén is az optimális elérhetőséget tekintették kiindulópontnak. Az anyagi korlátok miatt azonban a megvalósítás során rengeteg kompromisszum született, a kritériumokat gyakorlatilag az adottságokhoz igazították. Az optimális elérhetőség akkor megfogalmazott kritériumának társadalmi szempontjai jelenleg is alapvető fontosságúak, azonban kiegészült a mobilitás környezeti hatásainak szempontjával. A két szempont együtt már elég erős súlyt képvisel a rövidtávú gazdaságossággal szemben, hogy az intézményi ellátás rendszerét újragondoljuk. A vizsgálatnál a következő feltételezésekből indultam ki:

---

⁷² Egy szolgáltató számára adott esetben jobb üzlet lehet a 994 fős Dág községben, mint a 3408 lakosú Csolnokon megtelepedni, különösen, ha Csolnokon már működik hasonló profilú szolgáltatás. A szolgáltató számára van egy biztonságos új közönség, ugyanakkor a szolgáltatás Csolnokról is könnyen elérhető, így az ottani lakosság számára az új dági szolgáltató választékbővülést hoz.

⁷³ Tinnye: 1206 lakos, Perbál 1964 lakos.

⁷⁴ Az intézmények egy része, például a kórházak, regionális hatáskörűek, amelyből a mintatérseg nem tud többlet elartani egy-kettőnél. Ezek érhetően a legnagyobb településeken kaptak/kapnak helyet. Kevésbé támogatható hagyomány azonban a középiskolák kizárólag városba koncentrálása, hiszen azt a vidéki gyermekek ugyanúgy mindennapi gyakorisággal veszik igénybe, mint a városiak. Különösen megkérdőjelezhető a mintatérsegekben, ahol a városok mind perifériálisan helyezkednek el, egymáshoz közel, vagyis egymás iskoláit is könnyedén igénybe tudják venni, ugyanakkor a térség egy részének gyermekei jelentős napi ingázásra kényszerülnek.

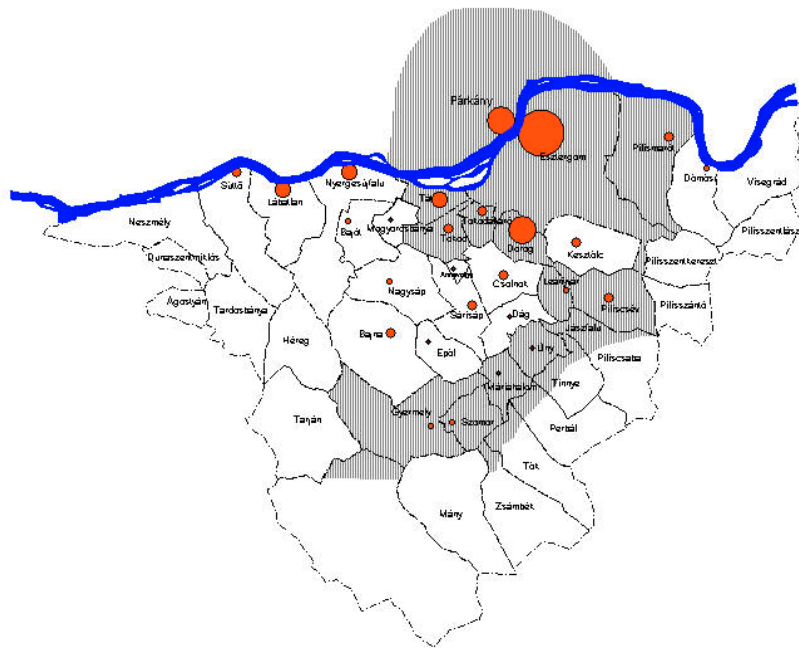
- A középszintű szolgáltatásokat minden lakosnak körülbelül 40 percen belül el kell érnie.
- Az elérhetőséget, a fenntartható fejlődés mobilitással kapcsolatos kritériumainak megfelelően, az alapszintű szolgáltatásokhoz hasonlóan, tömegközlekedésre értelmezzük, ami a térségben autóbust jelent. A kerékpárhasználatot ismét nem vettem figyelembe, hiszen nagyobb távolságon, különösen a dombvidéken, nyilvánvalóan nem versenyképes a tömegközlekedéssel.
- Abból indultam ki, hogy a középfokú szolgáltatás megteremtéséhez legalább 10 ezer fős vonzáskörzetre van szükség.⁷⁵ A 40 perces elérhetőséget első lépésben a városok, mint az ellátás elsőrendű központjai, valamint a 2000 főt meghaladó népességű települések esetében vizsgáltam, mivel ennél kisebb „központ” esetén az esély a 10000 fős vonzáskörzet elérésére minimális.
- Az elméleti vonzáskörzetek népességének meghatározásánál figyelembe vettem a kistérségi koncepciók által javasolt, de még nem létező helyi jelentőségű utakat.

A 40 perc magában foglal 10 perces utat a buszmegállóig, valamint az ottani várakozási időt, továbbá 10 percet a buszmegálló és az intézmények közötti út gyalogos megtételére, hiszen a középfokú intézményhálózat és a buszmegállók közvetlen térbeli kapcsolatának megvalósítása már nehézségekbe ütközhet. A busszal megtehető távolság esetében 20 percet vettem figyelembe, ami hagyományos tömegközlekedési rendszerben körülbelül 10-11 km-es távolságot jelent.

---

⁷⁵ A jövő szempontjából általam legfontosabbnak ítélt középfokú intézményből, a középiskolából indultam ki. Amint az elméletben jeleztem, egy brit forrás szerint 9-15 ezer embernek el kell tudnia tartani egy középiskolát. A középiskola fontosságára való tekintettel indultam ki egy, az alsó határértékhez közeli vonzáskörzetből. Mindazonáltal ezeket a számokat, mint már jeleztem, nem tekintem szigorú határnak, inkább valamiféle irányelvnek.

19. ábra Esztergom 40 perces elméleti vonzáskörzete és a középfokú intézményhálózat ellátási körzeteinek "holdudvarba" tartozó települései

Forrás: saját szerkesztés

A melléklet F/8. táblázata alapján megállapítható, hogy Esztergom, mint középfokú ellátó központ, valójában *nem tudja társadalmilag elfogadhatóan betölteni középfokú ellátó funkcióját*. A város ugyanakkor, a határok jövőbeni megnyitása esetén, a Párkányi kistérség legalább nyolc települése számára lehet a legvonzóbb alternatíva a középfokú szolgáltatások vonatkozásában, ami körülbelül 20 ezer fővel növelheti – vagy már jelenleg is növeli – a város vonzáskörzetének népességét. További két mikrotérségben ugyanakkor az elméleti vonzáskörzet népessége meghaladja a 30 ezer főt, öt mikrotérségben a 20 ezer főt, további háromban pedig a 15 ezer főt. A 40 perces elérhetőség kritériuma nem teljesíthető a mintatérségen belül Pilismarót és Dömös esetében, viszont beletartozik Gyermely, Szomor és Héreg⁷⁶, mintegy 3400 fővel növelve Bajna elméleti vonzáskörzetét, továbbá Neszemly, közel 1500 fővel⁷⁷ növelve Süttő elméleti vonzáskörzetének népességét. Gyermely és Szomor számára ugyanakkor teljes értékű alternatívát jelenthet a 7-8 km-re fekvő Zsámbék (5835 lakos)⁷⁸, ami alapfokú és középfokú intézményhálózat szempontjából sokkal jobban ellátott, mint a vizsgált térségben hasonló idő alatt elérhető Bajna.

Leányvár és Piliscsév, Úny és Máriaalom számára is esetleg kedvezőbb alternatívát jelenthet – különösen a jövőben – a szintén könnyen elérhető, jelenleg is már 6427 lakosú, de továbbra is igen gyorsan növekvő Piliscsaba⁷⁹, ahol a szolgáltatási színvonal sok vonatkozásban rövidesen elérheti, sőt akár meg is haladhatja azt a szintet, amit Dorog tud nyújtani. Piliscsév és Leányvár

⁷⁶ Népszámlálás 2001. Előzetes adatok

⁷⁷ idem

⁷⁸ idem

⁷⁹ idem

– a jelenlegi tendenciákból kiindulva – várhatóan egyre inkább kikerülhet Dorog és Esztergom vonzásából.

Összefoglalva megállapítható, hogy a középfokú intézményellátás szempontjából *Leányvár, Piliscsév, Úny, Máriahalom*, vagyis összesen 4, *Gyermellyel, Szomorral, Héreggel és Neszméllyel* együtt 8 település „holdudvarban” fekszik. Dömös számára lehetséges alternatíva *a helyi igényekhez rugalmas alkalmazkodó, kisméretű, gyors buszok* alkalmazása, amellyel Esztergom szolgáltatásai közelebb hozhatók (19. ábra).

1.5.3. A regionális hatáskörű szolgáltatások „60 perces” elérhetősége

A speciális, kevesek által és ritkán felkeresett intézmények esetében kétirányú megközelítést alkalmaztam. Nyilvánvaló, hogy ebben a vonatkozásban *Esztergom a térségen belül jelen pillanatban a megyeszékhely Tatabányával közel azonos szerepet játszik, bár oktatás és kultúra terén Esztergom vonzereje a saját térségére messze jelentősebb. A főváros vonzereje azonban messze felülmúlja mind a két városét*⁸⁰. A mobilitás csökkentése érdekében kívánatos lenne, ha a kistérség városainak súlya nőne az intézményi ellátásban, ezért a továbbiakban ezekre koncentrálok. Első lépésben tehát érdemes megvizsgálni, hogy a térségen belüli települések milyen eséllyel vehetik igénybe Esztergom szolgáltatásait a fenntartható fejlődés követelményeit figyelembe véve, ismét a tömegközlekedés reális lehetőségeiből kiindulva.

Azon települések legszélső köre, amelyekből Esztergom szolgáltatásai körülbelül 60 perc alatt elérhetők: Piliscsév, Dág, Sárísáp és Nyergesújfalu, Dömös, továbbá a Párkányi kistérség legtöbb települése, amelyekkel együtt Esztergom a jövőben egy 100 ezer főnél népesebb vonzáskörzetet tudhat maga mögött. Kimarad az egy órás elérhetőségből: Lábatlan, Süttő, Bajót, Nagysáp Bajna, Epöl, Máriahalom, Úny, valamint Gyermely és Szomor is, vagyis a két statisztikai kistérség 24 településének harmada, a földrajzilag és funkcionálisan szervesen kapcsolódó Gyermellyel és Szomorral együtt 10 település. Ezek a települések tehát a speciális intézményi ellátás szempontjából mind holdudvarba – határzónába – tartoznak. Bajna, Epöl, Gyermely és Szomor számára Tatabánya, Lábatlan és Süttő számára Tata nyújt jól megközelíthető alternatívát. Bajót és Nagysáp, valamint Úny és Máriahalom számára csak egy speciális rugalmas tömegközlekedés, vagy „csoportközlekedés” nyújthat elfogadható lehetőséget. Únyból és Máriahalomból busszal egy óra alatt Budapest is elérhető, de ebben az esetben az összes közlekedési igény nyilvánvalóan meghaladja az egy órát.

A térségen belüli kohéziót nyilvánvalóan erősítené, ha a speciális szolgáltatások jobban megoszlanának a központok között, ugyanis *Dorog és Nyergesújfalu közül valamelyik minden településből elérhető egy óra alatt*. Bár bizonyos szolgáltatások esetében az Esztergom vonzáskörzetéből kikerült települések lakóinak hosszú távon is Budapest vagy Tatabánya esetleg Tata nyújt kedvező alternatívát, az Esztergomba koncentrált, de még inkább a jövőben megjelenő szolgáltatások, különös tekintettel az oktatási intézmények, kutatóhelyek, igazgatási intézmények bizonyos mértékű megosztása a városok között az esélyegyenlőség növelését, a mobilitás csökkenését és egyúttal a városok városias jellegének erősödését, Esztergom közlekedési terhelésének csökkenését eredményezhetné. Nem csorbítaná ugyanakkor Esztergom kétségtelen kulturális, vallási, idegenforgalmi, adminisztrációs, és a határmenti régióban betöltött központi szerepét. Akár egy-egy speciális helyzetű/adottságú község is alkalmas lehet az adottságaihoz illő, regionális vagy akár országos hatókörű intézmény befogadására.⁸¹

⁸⁰ A Mogyorósbányai megkérdezett szerint Esztergom és Tatabánya között oszlik meg, míg Epöl, Máriahalom, Úny lakói számára inkább Budapest és Esztergom között.

⁸¹ A régmúltból és a közelmúltból számos példa hozható: zsámbéki tanítóképző főiskola, piliscsabai egyetem, hogy csak a legközelebbieket említsük.

1.6. Az autonómia térszervezési feltételei

1.6.1. Az élet viszonylagos teljessége

Az élet viszonylagos teljességének megvalósítására a három nagytáj találkozása, a településhálózat változatossága (középváros, kisvárosok, nagyközségek, középfalvak, aprófalvak) és a térség kulturális sokfélesége (különböző nemzetiségek együttélése, határmentiség) igen jó lehetőségeket kínál. A lakosság és a települések mintegy 200 éves múltra visszatekintő kettős kötődése – bányászat valamint ipar és mezőgazdaság – is a teljességet szolgálta és ezt az erőteljes iparosítás ellenére is sikerült a rendszerváltásig többé-kevésbé fenntartani. A II. Világháború előtt, miközben a Duna mente az ország egyik legjelentősebb iparvidéke (különösen Nyergesújfalu és Lábatlan), a Dorogi-medence (Dorog, Tokod, Annavölgy, Sárísáp, Csolnok, Kesztlóc) pedig az ország egyik vezető bányásztérsége volt, a mai kisebb falvak az ipari térség városellátó övezeteként szolgáltak, elérve egészen Budapestig. A bányász- és ipari községek lakói is folytattak önellátó mezőgazdasági tevékenységet (Borovszky, 1907).

A térség gazdasági struktúrája mind a mai napig megőrizte sokoldalúságát, a települések ugyanakkor a homogenizálódás irányába fejlődnek, a lakosság mintha kezdené elveszteni „több lábon állási képességét”⁸². Az urbanizált sávban az ipar továbbra is uralkodó szerepet játszik, míg a többi település szolgáltatja hozzá a munkaerőt. Ez a munkaerő, azonban, korábbi életének teljességét feladva, mindinkább lemond a kiegészítő jövedelmet, önellátást biztosító mezőgazdasági tevékenységről és falun is a városi, pontosabban a szuburbánus életmódot választja.⁸³ A rendszerváltás előtti – főleg a bányászathoz kapcsolódó – sport és kulturális élet is visszaesett, amit a falusi kultúrházak alulhasznosítottasága egyértelműen tükröz.⁸⁴ A legutóbbi évek kulturális fellendülése elsősorban a nemzetiségi hagyományörzés iránti igény erősödéséhez (községek)⁸⁵ és a turisztikai kínálat bővítéséhez (Esztergom) köthető⁸⁶.

Kutatásaim azt mutatták, hogy a térség Duna menti és hegyvidéki területei együttesen egy olyan egészet alkotnak, amelyben benne rejlik az élet teljességének lehetősége, de főleg gazdasági és tájhasználati vonatkozásban továbbá a településrendszer egésze és egyes elemeinek vonatkozásában a teljesség hiánya kezd fokozatosan tért nyerni. Ugyanakkor rámutattak arra, hogy sem a Dorogi, sem pedig az Esztergom–Nyergesújfalui kistérség nem tudja az élet viszonylagos teljességét a másik nélkül biztosítani.

1.6.2. A döntési-felelősségi szintek kevés száma

A döntési-felelősségi viszonyok szempontjából nehézséget jelent a két kistérség mesterséges megosztottsága. A valós döntési-felelősségi hierarchiaszinteket ugyanis, amint az előző alfejezetekben láttuk, nem a két kistérség egymásmellettsége határozza meg, hanem a kistérségek valójában nem is létező határain átnyúló és *egymást különféleképpen átlapoló*

⁸² A foglalkoztatási szerkezet utolsó adatai 1990-ből származnak, a KSH a megyei évkönyveiben mind a mai napig ugyanezeket az adatokat közli. Tudományos igényű kimutatásra csak a népszámlálási adatok teljes közzététele után lesz mód. A homogenizálódásra főleg az építkezésekből, de az évről évre mind több üresen álló állattartó telepből, műveletlenül maradó területből is lehet következtetni.

⁸³ Az életmódváltás és a települések beépítési struktúráját *Mogyorósbányán* valamint Epölön vizsgáltam. A mogyorósbányai kutatások eredményét *A táj változásai A Kárpát-medencében a történelmi események hatására* című konferencián ismertettem szóban és publikáltam a konferencia kiadványában (Szántó, 2000. pp.275-280)

⁸⁴ Mogyorósbányai kutatásaim idején, 1998-ban a kultúrházban kocsma működött és hetente gyermekdiszkó, ennél több azonban csak nagyon esetlegesen.

⁸⁵ Mogyorósbányán a kulturális élet minden fontosabb eseménye a német nemzetiségi csoport kezdeményezésének eredménye.

⁸⁶ A 2002. évi Komárom–Esztergom megyei szakmai telefonkönyv első oldalain publikált eseménynaptár igazolja ezt az állítást.

mikrotérségek valamint a *különféle érdekcsoportok* egymásmellettiségének determináló szerepe látszik logikusnak.

A mikrotérségek lehetnek a települések, a vízgyűjtő területek, az azonos adottságú kistájak, az azonos szennyvízrendszerhez tartozó települések közössége, az intézményellátás szempontjából összetartozó települések vagy az egy buszvonalon lévő települések, az erózióval erősen sújtott térségek települései, a volt bányásztelepülések, vagy az üdülőtájak települései: a mikrotérségeket a homogén érdekek, a közösen megoldandó feladatok tartják össze. Mikrotérség lehet bizonyos esetekben egy-egy település vagy akár településrész.⁸⁷ Amennyiben a döntési szintek csekély számát tekintjük kritériumnak, akkor valójában a mikrotérségek szintjén kellene meghúzni a határokat, hiszen az első döntési szint a település. Ebben az esetben viszont az élet teljességének kritériuma nem teljesíthető.

Amennyiben még egy döntési szintet létrehozunk, akkor a személyes kapcsolattartás lehetősége érdekében a központ 1 órás izokronját vehetjük alapul. Esztergom esetében, azon túl, hogy a térség települései közül 16 településének mintegy 83 300 lakosát ide tartozónak tekinthetünk, a Párkányi kistérség 21 településének kb. 33 000 lakosa is ebbe a körbe tartozik, tehát összesen közel 120 ezer fős népesség. Az időtér mellett – *Lengyel Imre* nyomán – a társadalmi, kognitív és ökológiai teret is elméletileg figyelembe véve (*Lengyel, 1999. p. 51*), eddigi vizsgálataim alapján elegendő okom van feltételezni, hogy döntési-felelősségi közösség szempontjából a maradék tíz települést is – Gyermelyt és Szomort is beleértve – egy Esztergom központú térség részének tekinthetjük. Így tehát egy körülbelül 130 ezer lakosú, ha csak a hazai térséget veszem figyelembe, akkor közel 100 ezer lakosú potenciális régiót, azaz *döntési-felelősségi közösséget* feltételezhetünk.

Az eredmény azonban arra is rávilágít, hogy az élet teljességének igénye mellett – nem általában, hanem a mintatérség konkrét valóságában – a *két döntési szint kevésnek* bizonyul. Hiszen az első döntési szintnek a *háztartásokat* valamint a *vállalkozásokat*, esetleg a *településeket* kell tekintenünk, második a *mikrotérség – durván 1–15 település – amelyet még viszonylag homogén érdekei* alapján tekinthetünk egységnek, és csak a *harmadik maga a kistérség*⁸⁸. A következőkben azt vizsgálom, hogy ez a 100–130 ezer fő a személyes kapcsolattartás szempontjából sok vagy kevés.

A vizsgálatnál abból indultam ki, hogy a döntések minél nagyobb részét valódi konszenzusnak kell megelőzni. Ez azt jelenti, hogy kapcsolattartás alanyai nem csak a mikrotérségek, hanem a különféle érdekcsoportok. Példaképpen megvizsgáltam négy olyan nagy létszámú érdekcsoportot, amelyek beleszólása a döntésekbe többnyire komoly akadályokba ütközik: munkanélküliek, 60 éves és idősebb népesség, egyéni vállalkozások, egyéni gazdaságok (*F/9. táblázat*).

A táblázat felhasználásával javasolt kommunikációs rendszer semmi más célt nem szolgál, mint annak vizsgálatát, hogy a mintatérség legnagyobb létszámú mintacsoportjai lebonthatók-e akkora helyi csoportokra, amekkorának tagjaival, például néhány önkéntes segítségével, rendszeres személyes kapcsolat tartható. A kérdés másik fele, hogy maximum egy áttételen keresztül képviselhetők-e a helyi csoportok a közel 100 ezer lakosú térség döntéshozásában úgy, hogy a képviselők és a döntéshozók között érdemi párbeszéd, valódi konszenzus jöhessen létre.

---

⁸⁷ Például Esztergom-kertváros problémái érdekei sokkal több közösséget mutatnak Doroggal, mint az anyavárossal, a problémák megoldását ugyanakkor akadályozhatja, hogy a magasabb hierarchiaszinten nem jelenhet meg önálló entitásként, a két város közötti feszült viszony miatt viszont Doroggal együtt még kevésbé.

⁸⁸ Ez a hármasság például a budapesti kerületekben is megfigyelhető, hiszen a 100-300 ezer fős kerület és a háztartások, vállalkozások közé szinte mindenhol bekiváncozik, mind erősebb identitástudattal, a lakónegyed.

Induljunk ki abból, hogy létszámtól függetlenül minden érdekcsoportot mind a 24 településről képviseljen legalább egy személy, továbbá, hogy a települési átlagot jelentősen meghaladó számú települési csoportot arányosan többen képviseljenek. A döntéshozóknak ebben az esetben sem kell több, mint 30-35 fővel kell kapcsolatba lenni egy adott érdekcsoportot érintő döntési folyamat előkészítése során. Az olyan nagy létszámú csoportok esetén, mint az idős korúak, ahol egy településre 705 fő jut átlagosan, vélhetően a csoportválasztás túl általános, hiszen teljesen más problémákkal küzd a falusi, mint a városi idős korú népesség. Hasonlóan lehetséges, hogy az egyéni gazdálkodók érdekei is megoszlanak, például valamilyen szabályozás mentén vagy az egyéni vállalkozásoké például aszerint, hogy szellemi vagy termelőmunkát végeznek. A 30–35 fő (2. döntési szint) – amennyiben mikrotérségeket veszünk alapul, akkor ennél kevesebb – alkalmas arra, hogy egységes csoportérdekeket, értékrendet fogalmazzon meg és azt képviselőin keresztül (3. döntési szint) a térségi szintű döntésekben képviselje. A kérdés azonban nyitva marad, hogy egy képviselő tudja-e 2-400 ember érdekeit megfelelően megjeleníteni a döntéshozók felé.

A tanulság a következő: A legnagyobb érdekcsoportok képviselete – személyes kapcsolattartás igénye esetén – minimálisan három döntési szintet igényel a körülbelül 100 ezer lakosú térségben, de lehet, hogy ennél többet is. Éppúgy érvényes ez azonban akkor is, ha a két kistérség külön kistérségként működik. Minőségi különbséget csak az jelentene, ha a kistérségek nem több mint 4–5 településből állnának, ami viszont, mint utaltam rá, más szempontból nyilvánvalóan nem előnyös. Vélelmezhető ugyanakkor, hogy a vizsgált csoportok a legnagyobb érdekcsoportokat alkotják, tehát feltételezhetjük, hogy a legtöbb esetben a maximum két döntési szint ekkora népesség mellett is tartható. Az is kiderült, hogy *100 000 fő körüli népességnél nagyobb térség, mint autonóm öngazdátó-ön szabályozó egység aligha működőképes, pontosabban nem képes a kevés döntési szint kritériumának megfelelni.*

1.6.3. A térség döntési szintjeinek autonómiáját befolyásoló külső tényezők

A szubszidiaritás és a reciprocitás elveinek érvényesülését, a mikrotérségek, térségek szerveződését befolyásolják az országos regionális vagy térségi jelentőségű hatósági, gazdálkodási, közigazgatási feladatkörrel ellátott szervek, szervezetek illetőségi területe vagy különleges fejlesztési területként, országos szinten kijelölt területek. A fejlesztési régiók, és régió szintű intézmények illetékességi területe megye határhoz igazodik, ami ellentmondásokhoz vezethet, főleg a tájalapú lehatárolás esetén.⁸⁹ A mintatárség integritását viszont némileg megzavarhatják azok az országos jelentőségű különleges térségek, amelyek a mintatárségnek csak néhány települését érintik, ugyanakkor azon kívül jelentős méretű térségeket foglalnak magukban. A különleges területeket a 20. ábrán és a melléklet F/10. táblázatában mutatom be.

A különleges térségek ismerete azért fontos, mert az érintett településeket autonómiatörekvéseik a kiemelt térségekhez köthetik, például külön támogatások reményében, vagy a különleges térség által képviselt érdekek prioritása miatt. Megfelelő együttműködési formák esetén ugyanakkor elérhető, hogy a különleges térség – esetleg, bár nem minden esetben – előnyös helyzetéből a környezete is profitáljon.

A kommunikációt a térség és a magasabb döntési-felelősségi szintek között egyrészt a regionális területfejlesztési tanácsok hivatottak biztosítani, másrészt a parlamenti képviseletek. Az utóbbi rendszerrel kapcsolatban azonban legjobb esetben is csak a települések képviseletéről beszélhetünk, tekintettel arra, hogy a választóközrtek jelentősen eltérnek a statisztikai kistérségektől, nem beszélve a működő kistérségekről (21. ábra). A két rendszer

⁸⁹ A z elméletben említett Valér Éva-féle vizsgálatban kimutatott ellentmondás a statisztikai, a fejlesztési és a közigazgatási lehatárolás között itt nem tapasztalható.

földrajzi térfelosztásának közelítése vélhetően jelentősen javítaná a helyi-térségi érdekek megfelelő képviseletét.

Európai kapcsolattartásra az eurórégiós kezdeményezéseken keresztül⁹⁰ van lehetőség. A fejlesztési tanácsok és az eurórégió szervezeti felépítése olyan, hogy a térségek népességének nagysága nem befolyásolja képviseleti lehetőségeiket, a térség nagyságrendje tehát ebben a vonatkozásban közömbös. A reciprocitás salamancai követelményének teljesíthetősége egy ilyen rendszerben igencsak megkérdőjelezhető.

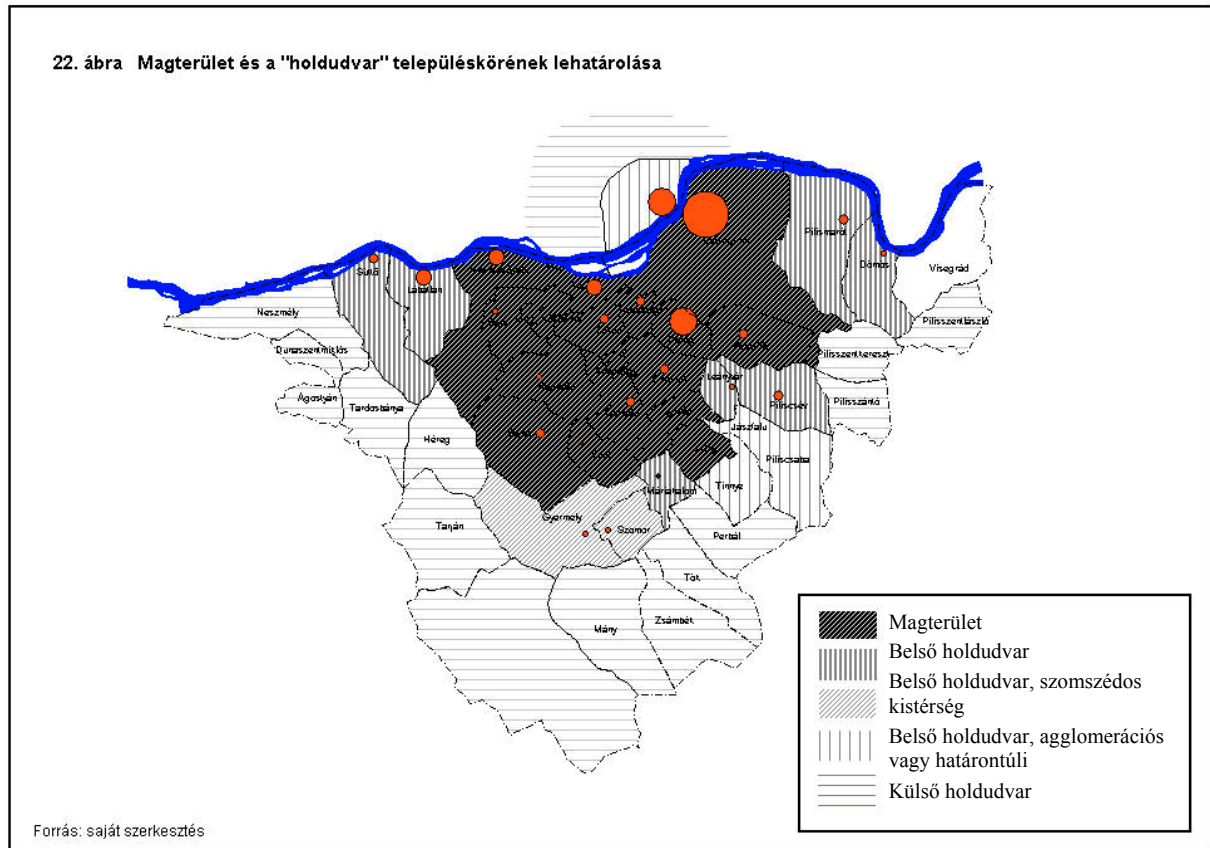
⁹⁰ A mintatérség két eurórégiós kezdeményezésben érdekelt, az egyik a Vág–Duna–Ipoly Eurórégió, a másik az Interreg II/C RDA-NET CEDA nemzetközi együttműködési projekt.

KÖVETKEZTETÉSEK

Az egyes alfejezetekben kirajzolódott az a térség, amelyen belül a települések egymásra utaltsága, egymáshoz kapcsolódása olyan mértékű, hogy azokat szétválaszthatatlan egységként érdemes kezelni. Minden egyes kritériummal kapcsolatban megállapítottam *magterületeket* és *holdudvart*. A vizsgálatok eredményeit a 4. és az 5. és 6. táblázatokban foglaltam össze, a lehatárolás a 22. ábrán látható.

A magterületbe azt a 17 települést soroltam, amelyek legfőbb kétszer kerültek holdudvarba. Közelebről meg kell azonban vizsgálnunk, mit takar a két statisztikai kistérség további 7 településének holdudvar jellege, valamint a többszörös holdudvar-jelleg Gyermely és Szomor esetében. A vizsgálatot az ellenérvek felsorakoztatásával együtt a 7. táblázat mutatja.

A 7. táblázatban felsorakoztatott ellenérvek azt mutatják, hogy Dömös, Pilismarót, Süttő és Lábatlan községek elhatárolása a térségtől igen torz helyzeteket szülne. Máriaalom esetében viszont közlekedéshálózati szempontból alakulna ki furcsa helyzet, továbbá táji és vízrajzi kötődése miatt elhatárolása az egységes tájgazdálkodás ellenében hatna.

A közös „Gerecsei tájtudat” erősítése Máriaalom, Gyermely és Szomor esetében talán hosszú távon kialakíthat egy belső önkorlátozó mechanizmust, amely segít megakadályozni, hogy a fővárosi agglomeráció a térség számára gyakorlatilag utolsó tartalékot jelentő mezőgazdasági táj elnyelésével egészen Tatabányáig növekedjen.

Piliscsév és Leányvár esetében két fontos szempont van, amellyel a térségben tartásuk mellett lehet érvelni. Az egyik szempont a vízgyűjtő terület egysége, tekintettel azonban arra, hogy a

Kenyérmezői-patak vízgyűjtőjéhez agglomerációs települések is tartoznak, ez önmagában még csak bizonyos program szintű együttműködést indokolna. A másik szubjektív, de hipotézis szintjén felvethető, hogy a két község a térség városait periferiális helyzetükből legalább virtuálisan a centrum felé „tolják el”. Hasonló szerepet játszik Dömös és Pilismarót, és nem kis szerepe lehet ezen a téren a jövőben a Párkányi kistérség településeinek. Vélelmezhető, hogy Esztergom centrum helyzetének erősödése a térségi vagy *táji identitástudat* erősödésében meghatározó tényező lehet. A két községnek a térséghez tartozását erősítheti a településeknek a történelmi Esztergom vármegyéhez való tartozásának emlékezete. A Budapesti agglomeráció vonzó hatása azonban a két településre olyan erős, hogy a két községet csak mint holdudvar települések tekintem a térség részének.

A felsorakoztatott érvek alapján felső korlátnak – alsó korlátot a magterület 17 települése jelenti – a *két statisztikai kistérség eredeti település-összetételének kiegészítését javaslom Gyermellyel és Szomorral*, továbbá a Párkányi kistérséggel. Szembe kell azonban nézni azzal a lehetőséggel, hogy a spontán folyamatok hatására viszonylag rövid idő alatt *Leányvár és Piliscsév esetleg Úny, Máriahalom, Gyermely és Szomor, regionális szerepkörük révén pedig Dömös és Pilismarót is kiszakadhatnak a térségből*. Ez azonban a szuburbanizáció olyan mértékű elszabadulásával járhat, ami a fenntartható régió megvalósulásának még meglévő esélyeit is teljes mértékben felszámolja. A jelenlegi két kistérség elkülönülésének fennmaradása-fokozódása pedig a Dorogi kistérség leszakadását és az Esztergom–Nyergesújfalui kistérség túltelítődését eredményezheti.

4. táblázat: Mikrotérsegek, magterületek, holdudvar települések:

Szempontok	Mikrotérsegek	Magterület települései	Holdudvar települései	
			Térsegen belül	Térsegen kívül
Homogén táj, mint tájgazdálkodási egység	Kistajak: Duna-völgy, Gerecse, Pilis, Visegrádi-hegység	1.Süttő, Lábatlan, Nyergesújfalu, Tát (4) 2. Tokod, Tokodaltáró, Bajót, Mogyorósbánya, Nagysáp, Annavölgy Sárísáp, Csolnok, Bajna, Epöl, Máriahalom, Úny, Süttő, Nyergesújfalu (14) 3. Esztergom (1)	3. Dömös, Pilismarót (2) 4.Dorog, Kesztlőc, Leányvár, Piliscsév (4)	2.Gyermely,Szomor, Mány, Tinnye (4) 4.Jászfalu,Piliscsaba (2)
Vízgyűjtőterület	1.Únyi-patak, 2.Kenyérmezői-patak 3. Bajóti-patak 4.Bikol-patak 5.Szentlélek-patak 6.Egyéb	1.Tát, Tokod, Mogyorósbánya, Nagysáp, Annavölgy, Sárísáp, Csolnok, Bajna, Epöl, Máriahalom, Dág, Úny 2.Esztergom, Dorog, Leányvár, Piliscsév, Kesztlőc, Leányvár 3.Nyergesújfalu, Bajót 4. Süttő, Lábatlan 5.Esztergom 6. Pilismarót, Dömös, Tokodaltáró	–	1.Gyermely,Szomor,Tinnye, Zsámbék (4) 2.Tinnye, Jászfalu, Piliscsaba 4. Tardosbánya
Kialakult hálózatok egyben tartása	–	A két statisztikai kistérség települései kivéve a holdudvar	Süttő, Leányvár, Máriahalom, Dömös, Pilismarót	–
Alapfokú szolgáltatások elérhetősége 20 perc alatt autóbusszal	Alapfokú ellátás mikrotérsegei	1.Nyergesújfalu, Lábatlan, Bajót (3) 2.Lábatlan, Nyergesújfalu, Süttő (3) 3.Bajna, Epöl, Nagysáp (3) 4.Tát, Mogyorósbánya, Tokodaltáró, Nyergesújfalu (4) 5.Tokod, Tokodaltáró (2) 6.Tokodaltáró, Tát, Csolnok, Annavölgy, Sárísá, Tokod (6) 7.Csolnok, Annavölgy, Sárísáp, Dág (5) 8. Úny, Dág, Máriahalom (3) 9.Pilismarót, Dömös (2) 10. Piliscsév, Leányvár (2) 11.Kesztlőc, Esztergom-kertváros (2)	–	8.Tinnye, Perbál (2)
Középfokú szolgáltatások elérhetősége 40 perc alatt autóbusszal	Esztergom térsége, Dorog térsége, Nyergesújfalu térsége, Bajna térsége	1. Esztergom, Tokodaltáró, Dömös, Pilismarót, Tát (5) 2 .Dorog, Tokodaltáró, Tokod, Tát, Csolnok, Dág Leányvár, Kesztlőc, Piliscsév, Annavölgy, Sárísáp (11) 3. Nyergesújfalu, Lábatlan, Süttő, Tát, Mogyorósbánya, Bajót (6) 4. Csolnok, Dorog, Annavölgy, Sárísáp, Dág, Úny, máriahalom, Leányvár 5. Bajna, Nagysáp, Epöl, Máriahalom, Sárísáp, Annavölgy (6)	6. Úny, Máriahalom, Piliscsév, Leányvár (4)	4.Héreg, Gyermely, Szomor (3) 6. Piliscsaba, Tinnye, Jászfalu 7. Párkányi kistérség 8 települése
Regionális intézmények elérhetősége 60 perc alatt autóbusszal (A)	Esztergom térsége	1. Esztergom, Pilismarót, Dömös, Tokodaltáró, Dorog, Tát, Tokod, Csolnok, Leányvár, Piliscsév, Nyergesújfalu, Mogyorósbánya, Annavölgy, Sárísáp, Dág (15)	Lábatlan, Süttő, Nagysáp, Bajna, Bajót, Epöl, Máriahalom, Úny (8)	1.Pilisszentkereszt, Pilisszántó (2), Párkányi kistérség 21 települése
Regionális intézmények elérhetősége 60 perc alatt autóbusszal (B)	1.Dorog térsége, 2.Nyergesújfalu térsége	1. Dorog, Esztergom, Pilismarót, Dömös, Tokodaltáró, Annavölgy, Sárísáp, Csolnok, Leányvár, Piliscsév, Kesztlőc, Dág, Máriahalom, Úny (14) 2. Nyergesújfalu, Lábatlan, Süttő, Bajót, Bajna, Epöl, Nagysáp, Tát, Mogyorósbánya (9) Tokod	–	1.Tinnye, Jászfalu, Piliscsaba, Gyermely, Szomor (5) 2.Neszemény, Dunaalmás (2)
Egyéb sajátos térségek	1.Dunakanyar üdülővezet 2. Bridge Dunai üttér, Ister-Granum 3. Gerecse TK 4.DINP	–	1.Esztergom, Pilismarót, Dömös, Dorog, Leányvár, Piliscsév, Kesztlőc (6) 2 Esztergom-Nyergesújfalui kistérség települései, Tokod, Tokodaltáró (9) 3. Süttő, Lábatlan, Nyergesújfalu (3) 4. Esztergom, Dömös, Kesztlőc, Pilismarót (4)	1.Pilis települései, Dunakanyar szomszédos települései mindkét Dunaparton 2. Duna mindkét parti települései 3.Vértesszolna, Vértesszőlős, Baj, Tardosbánya, Tatabánya, Tarján, Dunaszentmiklós, Neszemény 4. DINP Pest megyei területek

5. táblázat: A holdudvar jelleg súlyozása

Holdudvarban előfordulás	A mintatárség statisztikai kistérségeihez tartozó települések	Külső települések
3-szor vagy többször fordult elő	Dömös, Pilismarót, Leányvár, Lábatlan, Süttő, Kesztlőc, Máriahalom	Gyermely, Szomor, Tinnye, Jászfalu, Piliscsaba, Párkányi kistérség távolabb fekvő települései
2-szer fordult elő	Piliscsév, Dorog, Úny, Esztergom, Nyergesújfalu	Párkányi kistérség Mária-Valéria hidhoz közeli települései, Pilisszentlászló, Pilisszentkereszt, Tarján, Neszmély, Tardosbánya
1-szer fordult elő	Nagysáp, Bajna, Bajót, Epöl, Tát, Tokod, Tokodaltáró	Héreg, Dunaalmás, Pilisvörösvár, Zsámbék, Vértestolna, Vérteszölös, Baj, Tatabánya, Dunaszentmiklós, Perbál
Egyszer sem fordult elő	Csolnok, Sárísáp, Annavölgy, Mogyorósbánya, Dág	—
A fentiek közül agglomerációs település	—	Jászfalu, Tinnye, Piliscsaba, Perbál, Pilisvörösvár
A fentiek közül határon túli	—	Párkányi kistérség 21 települése

6. táblázat: A települések térségi kötődésének mértéke

Térséghez tartozás mértéke	Település
1. Magterület (legfeljebb két szempontból holdudvar)	Csolnok, Sárísáp, Annavölgy, Mogyorósbánya, Dág, Nagysáp, Bajna, Bajót, Epöl, Tát, Tokod, Tokodaltáró, Esztergom, Dorog, Nyergesújfalu, Úny, Kesztlőc ⁹¹ (17)
2. Kettőnél több szempontból holdudvar, vizsgált kistérség	Lábatlan, Süttő, Dömös, Pilismarót, Máriahalom, Piliscsév, Leányvár (7)
3. Kettőnél több szempontból holdudvar, szomszédos kistérség, nem agglomeráció, nem határon túli	Gyermely, Szomor (2)
4. Kettőnél több szempontból holdudvar, agglomeráció, határon túli	Párkány, Piliscsaba, Tinnye (3)
5. Legfeljebb két szempontból holdudvar, szomszédos kistérségek	Dunaalmás, Neszmély, Dunaszentmiklós, Tardosbánya, Héreg, Tarján, Tatabánya, Baj, Vértestolna, Vérteszölös, Mány, Zsámbék, Perbál, Pilisszentkereszt, Pilisszántó, Pilisvörösvár, Párkányi kistérség 21 települése, (37)

7. táblázat: A térség szempontjából legfontosabb holdudvar települések holdudvar jellegének értékelése

Település	A holdudvar-jelleg vizsgálata	Ellenérvek
Lábatlan	Kialakult kapcsolat, kifelé vonzódás, különleges térség 2x	Összenőtt Nyergesújfaluval
Süttő	kifelé vonzódás, különleges térség 2x	Összenőtt Nyergesújfaluval
Dömös	Táji adottságok, kapcsolat hiánya, különleges terület	Nincs más alternatíva
Pilismarót	Táji adottságok, kapcsolat hiánya, különleges terület	Nincs más alternatíva az ellátás szempontjából
Máriahalom	Kapcsolat hiánya, kifelé vonzódás 3x	Hálózati egybefonódás, vízgyűjtő-terület
Piliscsév	Táji adottságok, kifelé vonzódás, különleges terület	Vízgyűjtő-terület, a térség városai további perifériálódásának elkerülése
Leányvár	Táji adottság, kifelé vonzódás, különleges terület	10-es úttól nyugatra, vízgyűjtő terület, a térség városai további perifériálódásának elkerülése
Gyermely és Szomor	Táji adottság, vízgyűjtő-terület, kialakult kapcsolat	Kifelé vonzódás

⁹¹ Kesztlőc háromszor szerepel holdudvartelepülésként, azonban a háromból egyik a Duna-Ípoly Nemzeti park települései, másik a Dunakanyar települései, amit a térséghez tartozás szempontjából aligha értékelhetünk két külön szempontnak.

2. A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉST MEGALAPOZÓ ERŐFORRÁSOK

Az elméleti munkarészben összeállítottam egy 45 tényezőtől álló kritériumrendszert, amelynek alapján adott városias kistérségben feltárhatók azok az erőforrások, amelyekre a fenntartható térség koncepció építhető. A feltáró munkát három lépésre bontottam:

- szükséges alapadatok hozzáférhetőségének felkutatása, a lehetséges adatok begyűjtése,
- adatok elemzése, értékelés, súlyozás, javaslatok,
- a „fenntartható térség” program megvalósításához szükséges prioritások megfogalmazása.

A felhasznált adatok forrásaik jellege szerint három félek:

- *Elsődleges adatállományok* (KSH, XIR, ÁÉSZ, FÖMI, megyei szakmai telefonkönyv, menetrendek, felsőoktatási tájékoztató, megyei Regionális Civil Információs Központ adatbázisa, Biokontroll Kht. adatbázisa, autótatlasz).
- *Helyzetelemzések, tervdokumentumok* (agrárkörnyezetvédelmi program, vízgyűjtő-gazdálkodási terv, környezetvédelmi program, területfejlesztési koncepciók, SAPARD programok, ökológiai lábnyom-elemzés, forrástér-vizsgálat, monográfiák, szakkönyvek).
- *Egyedi adatgyűjtés*: terepbejárás, interjúk.

Az elemzések többségénél szükség volt valamilyen viszonyítási értékre. Minimális kritériumnak az *adott tényezőtől függően*

- az ökológiai lábnyom egyensúlyát,
- a forrástér-vizsgálat által megadott határérték elérését,
- az országos átlagot elérő teljesítményt,
- az Európai Unió által megszabott kritériumok teljesítését

tekintettem.

A 45 tényező mindegyikére kiterjedő, teljes körű elemzés kivitelezésétől megfelelő adatbázisok, anyagi és személyi feltételek hiányában eltekintettem, a tényezők egy meghatározott körét érintő reprezentatív elemzéseket készítettem. A válogatás szempontjai a következők voltak:

- legalább közelítő becslésekre lehetőséget adó adatbázisok álljanak rendelkezésre,
- olyan eredményekre vezessen, amelyek új, legalábbis dokumentumokban nem szerepeltetett szempontokat világítanak meg a mintatérség fejlesztésének szereplői számára,
- olyan tényezők kerüljenek bele az elemzett csoportba, amelyeknek kiemelt jelentőséget tulajdonítok a városias kistérségek fenntartható jövője szempontjából.

A felsorolt feltételeknek megfelelően a következő tényezőkkel kapcsolatban végeztem vizsgálatokat:

- *szervezeti kritériumok*: önszerveződés képessége, kommunikációképesség,
- *térszerkezet*: ökológiai hálózat, területfelhasználás, településrendszer,
- *tájhasználat – termelő funkciójú területek*: erdő- és mezőgazdálkodás területei,

- *szolgáltatások*: humán szolgáltatások, informatikai szolgáltatások, üzleti szolgáltatások,
- *anyagi javak termelése, forgalmazása*: mezőgazdaság, ipar, vízgazdálkodás, hulladékgyártás.

A kiválasztott tényezőket egy, legfeljebb két kritérium alapján vizsgáltam. Az adott vizsgálat alapján tényezőnként **javaslatokat** fogalmaztam meg. A tényezőnként megfogalmazott javaslatok számozása csak a követhetőséget segíti, a súlyozást és a prioritások megállapítását a *Következtetések* című alfejezet tartalmazza. Bár a vizsgálatok a 45-ből csak 13 tényezőre irányultak, látni fogjuk, hogy elkerülhetetlen lesz néhány egyéb tényező érintése is (pl. szellemi háttér, energiagazdálkodás). Továbbá olyan kritériumok is képbe kerülnek, amelyek figyelembevétele nélkül a kiválasztott kritériumok teljesülése nem vizsgálható (pl. agráralkalmassággal kapcsolatos kritérium).

2.1. Társadalmi erőforrások

2.1.1a. Szervezeti erőforrások – önszerveződés képessége

Erőforrás: Non-profit szerveződések

Az önszerveződési képességről legteljesebb képet a térség non-profit szervezeteinek felmérése adhat. A felmérésnek tartalmaznia kellene a szerveződések számát, tagság és pártolótagság nagyságát, a tevékenységek jellegét valamint a tevékenységek által érintettek körét, a szervezetek valódi társadalmi befolyását, a nemzeti jövedelemhez⁹² és a nemzeti jóléthez (életminőség, környezet állapota)⁹³ való hozzájárulásuk mértékét. A lehetőségek azonban behatárolták a vizsgálat mélységét. Ennek megfelelően a szervezetek számával, tevékenységük jellegével és társadalmi hatókörükkel foglalkoztam. A szervezetek számát és tevékenységük jellegét a *United Way Megyei Civil Információs Központ* nyilvántartása alapján vizsgáltam (*melléklet A/10 táblázat*) és azt a KSH által használt tevékenységcsoport-kategorizálás szerint rendszereztem, valamint szintén a KSH ajánlása szerint állapítottam meg társadalmi hatókörüket. A nyilvántartás adatait összehasonlítottam más, egy-egy részterület civilszervezeteit nyilvántartó szervezet adataival (környezetvédelemmel foglalkozó szervezetek országos nyilvántartása, Esztergom város non-profit szervezetei) ami alapján kiderült, hogy a *United Way* nyilvántartását erős fenntartással kell kezelni. Tekintettel azonban arra, hogy ez volt a legteljesebb nyilvántartás, amihez hozzáfértem, így ennek alapján végeztem el a non-profit szervezetek elemzését. Az országos összehasonlítást a KSH *Non-profit szervezetek Magyarországon* c. kiadvány alapján lehetett elvégezni, amely 1999. évi adatokat tartalmaz (Bocz, 2001). Az összehasonlítást a *melléklet F/11. táblázatában* mutatom be.

A mintatárség szervezettsége nem éri el az országos átlagot, a vidéki kistérségek között az átlag körül mozog.⁹⁴ A megoszlás a városok és a községek között a mintatárségben jelentősen eltér az országos átlagtól a községek javára: országos szinten a non-profit szervezetek 26 százaléka található a községekben, a mintatárségben – a megyei nyilvántartás alapján – 44,6

⁹² A KSH mérése szerint a csak a háztartásokat segítő non-profit szervezetek által előállított hozzáadott érték 1999-ben 76,7 milliárd forint volt, ami a nemzetgazdaság bruttó hozzáadott értéknek a 0,8 százalékát tette ki (Bocz, 2001. p.31)

⁹³ Lásd: alternatív gazdasági mutatók, pl. *Kerekes, 1996*.

⁹⁴ A legnagyobb a szervezettség a Balatonfüredi kistérségben, ahol 10 ezer főre jutó szervezetek száma meghaladja 90-et, de több Balaton környéki kistérségben is meghaladja a 70-et. A viszonylag több szervezettel rendelkező térségekben a 10 ezer főre jutó non-profit szervezetek száma 50-60 között mozog.

százalék. A mintatárség non-profit szervezeteinek tevékenységi körével kapcsolatos információkat a *melléklet F/12. és F/13. táblázataiban* foglaltam össze.

A non-profit szervezetek körülbelül 40 százalékát a sport és szabadidő tevékenységgel kapcsolatos szervezetek teszik ki (országos szinten ez az arány körülbelül 8%), ami az életminőség szempontjából rendkívül fontos, de a szervezethezesség szempontjából kevésbé. Viszonylag jelentős szerepet játszanak a kultúrával és a szociális ellátással foglalkozó szervezetek, de arányuk messze elmarad az országos szinttől: *a kulturális téren a szervezetek aránya az országosnak csak 67,7 százaléka, míg a szociális ellátásban kevesebb, mint a fele. A környezetvédelmi szervezetek aránya az országos aránynak körülbelül 1,5-szöröse, tehát ebben a vonatkozásban a térség jól áll az országhoz képest.*⁹⁵ *A legjelentősebb az elmaradás a kutatás területén, ahol a térség szervezeteinek száma az országos átlagnak csak 13 százaléka, az oktatás területén ez az arány 30,8 %, míg az egészségügy területén 34 %. A 28 be nem sorolt szervezet ugyan az arányokon valamelyest javíthat, de az országos aránytól az említett területeken akkor is lényegesen elmarad a térség. A legnagyobb eltérés az országos átlagtól a szakmai érdekképviselet terén mutatkozik: a térségi szervezetek aránya mintegy 30-szorosa az országos átlagnak.*⁹⁶ Az utóbbiaknak jelentős szerepe lehet a térségi autonómia intézményrendszerének megteremtésében.⁹⁷

1. Javaslat

Az adatállományok közötti eltérésekből arra lehet következtetni, hogy a térség non-profit szervezetei között gyakorlatilag nincsen – szervezett – kapcsolattartás. A fenntartható kistérség autonómiájának megvalósításához pedig nagyon fontos lenne a szoros kapcsolattartás megteremtése, a non-profit szervezetek tényleges erejének, hatókörének rendszeres figyelése, tisztánlátása, az egységes fellépés, egymás támogatása lehetőségének megteremtése. A hálózatépítésben és a monitoring-rendszer megszervezésében a térség teleházai irányító-szervező szerepet játszhatnának.

A térségben kiemelten erősíteni kell a civil aktivitást a *szociális ellátás, az egészségügy, az oktatás, a kultúra és a kutatás területén*, ezeken belül is inkább a *települési-mikrotérségi valamint a térségi szerepkörűeket*. Hiányoznak a térségben az *országos szervezetek helyi szervezetei*, pedig ezeknek óriási jelentőségük lehet a szubsidiaritás és a reciprocitás elvének érvényesítésében.

2.1.1b. Szervezeti erőforrások – kommunikációs képesség

Erőforrás: a térségfejlesztés szereplői közötti párbeszéd

A kommunikáció megteremtésére irányuló törekvések világosan látszanak az Esztergom–Nyergesújfalui kistérség egyes területfejlesztéssel foglalkozó dokumentumaiban. A 2001-ben készült *Élhető határ menti kistérség mintaprogramjának* egyik alappillére egy *olyan térségi*

---

⁹⁵ A legjelentősebb esztergomi környezetvédő civil szervezet, az Esztergomi Környezetkultúra Egyesület informális tájékoztatása szerint számos szervezet ugyan megjelöli tevékenységi körében a környezetvédelmet, valójában azonban e területen nem végeznek semmit. Ők tehát túlzottnak tartják ezt az eredményt. Még ha részben igazuk is van, vélelmezhető, hogy a környezetvédelmi konfliktusok koncentrálódása a térségben relatíve sok civil szervezet születését eredményezte. A szervezet ugyanakkor még közelítő adatokat sem közölt a valóban működő környezetvédő szervezetek számáról. Ebből arra kell következtetnem, hogy a térségben nem vagy csak kezdetleges kommunikáció működik a környezetvédelemmel foglalkozó szerveződések között.

⁹⁶ E hatalmas eltérés hibás adatállomány vagy a számbavételi módszer különbségéből adódó hiba gyanúját veti fel, amit azonban csak hosszadalmas terepmunkával lehetne bizonyítani és szükség esetén korrigálni.

⁹⁷ A sport, szabadidő és érdekképviselet szervezetek nagy száma véleményem szerint a térség bányászati és ipari centrum múltjának következménye. E szervezetek egy része sejtésem szerint nagy hagyománnyal rendelkezik és mint ilyen jelentős szerepet játszhat a térségi identitás, kötődés erősítésében.

humánerőforrás-hálózat kiépítése, amely a térség szakemberei, vállalkozói, önkormányzatai és a civilszféra között teremt információs kapcsolatot. A hálózat kiépítését megalapozó módszertan a feltárómunka idején készítés alatt állt (Élhető határ menti ..., 2001).

A tervek szerint a szakemberek szerepe a pályázatok, projektek magas színvonalú elkészítése, míg a vállalkozók biztosítják a projektekhez a tőkét és a hálózat a vállalkozói kezdeményezésekhez megfelelő pénzügyi csatornákat szerez. Az önkormányzat szerepe a vállalkozók folyamatos tájékoztatása az önkormányzat fejlesztési elképzeléseiről. A pályázati anyag szerint a civil szférának a fejlesztési elképzelések civil támogatásának megteremtését szánja a program.

A program – az európai integrációs folyamat részeként – nagy hangsúlyt fektet a *határon átnyúló kezdeményezésekre*, a Duna túlsó partján fekvő Párkányi kistérséggel történő együttműködésre, vagyis a földrajzi-területi partnerség megteremtésére is. A határon való átnyúlás szükségességét ugyanakkor kizárólag a szlovákiai testvértérség vonatkozásában fogalmazza meg, a programban semmiféle utalás nincs a Dorogi kistérséggel való együttműködésre, annak ellenére, hogy a kölcsönös egymásrautaltság az eddigi vizsgálatok alapján nyilvánvaló. Látható, hogy a riói értelemben vett fenntartható fejlődés követelményeit az *Esztergom–Nyergesújfalui kistérség* önmagában nem tudja teljesíteni. Bár a Párkányi kistérség, a maga kedvező mezőgazdasági adottságaival jelentősen kompenzálhatja a kistérség ökológiai deficitjét, *a Dorogi kistérséggel való kapcsolat alapjául szolgáló közös táj és a közös műszaki infrastruktúra, a közös munkaerőpiac olyan tényezők, amelyek a két kistérség közötti nagyon szoros partnerséget megkerülhetetlenné teszik*. A kommunikációban fontos tényezőnek számítanak a teleházak. Sajnos két ilyen kezdeményezés után (Tát, Úny)⁹⁸ a fejlődés ezen a téren megállt.

2. Javaslat

Az *Élhető régió programban* javasolt kommunikációs hálózat megvalósulása igen nagy lépést jelentene a fenntartható térség megvalósításában. Az egyes résztvevők szerepe ugyanakkor, a leírás alapján, nem egészen egyenrangú. Míg az önkormányzat és a vállalkozók kezdeményeznek, a szakemberek és a civil szféra lehetővé teszi a kezdeményezések megvalósítását. A fenntartható régió esettanulmányok ugyanakkor egyértelműen bizonyították, hogy a *kezdeményezések szinte minden esetben a civil szférától, néhány esetben pedig szakemberektől, szakmai csoportoktól* indultak. Az önkormányzatokat és a vállalkozókat az esetek többségében „meg kellett nyerni az ügynek”. A fenntartható régió koncepció megvalósítása során kialakítandó partnerkapcsolatok szervezésében ezeket a tapasztalatokat tehát mindenképpen érdemes fontolóra venni. További fontos feltétele megfelelő kommunikációnak, hogy ugyanezen párbeszéd ne csak a térség egésze, hanem a *mikrotérségek szintjén* valamint a *mikrotérségek között* is megvalósuljon. A mikrotérségek közötti kommunikációs hálózat kiépítéséhez első lépésben a dolgozat 23. ábrája (kistérség lehatárolása) szolgáltat kiindulási alapot.

A kommunikáció fejlesztésében alapvető szerepe lehet a *teleház program folytatásának* és a kistérségi szintű *intelligens régió program* beindításának, amit, a telekommunikáció lehetőségeire alapozva, a holdudvar településekkel együtt érdemes megvalósítani.

---

⁹⁸ 2002. első félévi adat

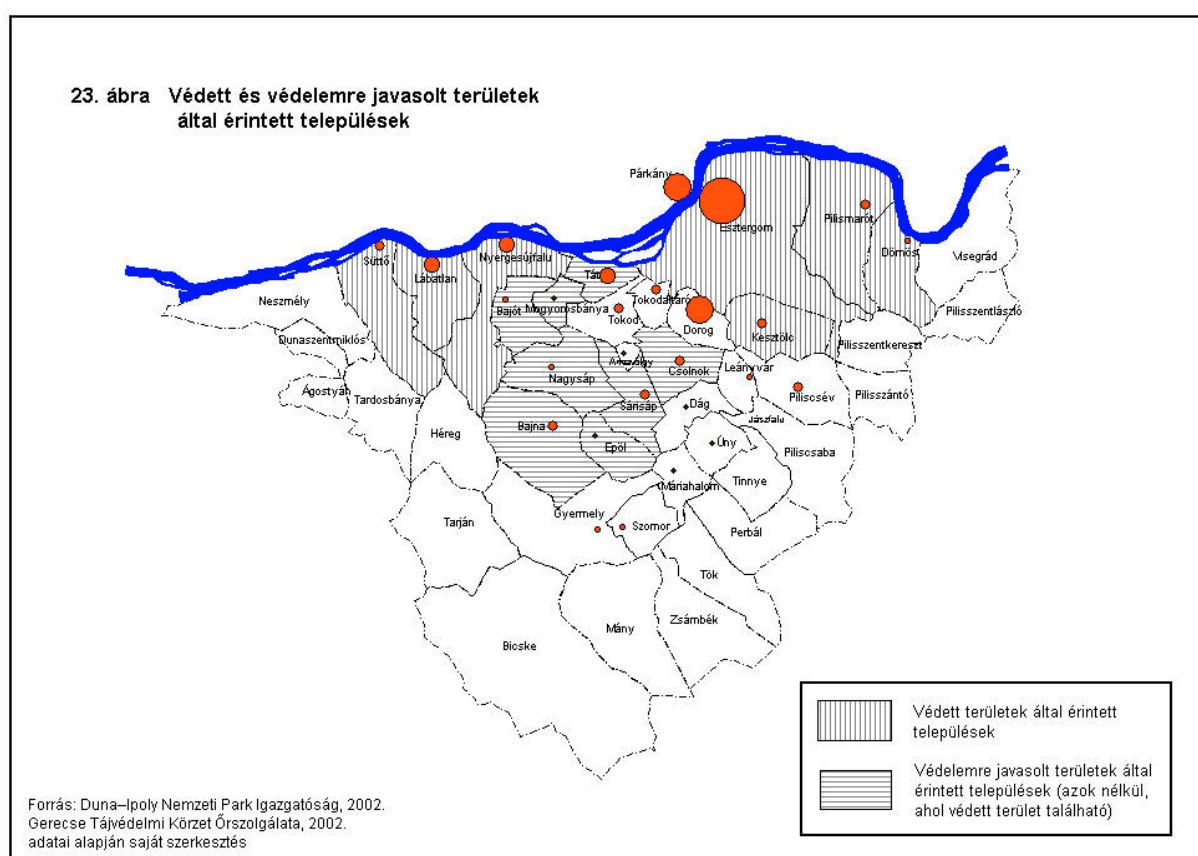

2.2. Térszerkezeti és tájhasználati erőforrások

2.2.1a. Térszerkezeti erőforrások – ökológiai hálózat

Erőforrás: védelmi funkciójú területek és az általuk alkotott hálózat

A védelmi funkciójú területek azonosítására a *Duna–Ipoly Nemzeti Park Igazgatóság* védett területekről szóló tájékoztatását, valamint a *Gerecsei Tájvédelmi Körzet* természetvédelmi őrszolgálatától betervezett bővítési javaslatokat használtam (Sárányfű, 2001). A „nemzeti park” státuszú területek bővítését nem tervezik. A tervezett bővítések részben a jelenlegi Gerecsei Tájvédelmi Körzet területének növelését célozzák, részben mozaikterületek, amelyeket, mint „természetvédelmi terület” terveznek országos védelem alá venni. A nem túl távoli jövőben tehát ezek a területek képeznek a „folytonos hálózat” csomópontjait. A védett és a tervezett védett területek által érintett településeket a 23. ábrán, magukat a területeket pedig a 24. ábrán mutatom be. A melléklet F/11. táblázatában a védett területek adatait vizsgálom⁹⁹.

⁹⁹ A DINPI által megadott adatok szerint a térségben nincsen ramsari terület és nincsen világörökségi terület

3. Javaslat

A jövőben a hangsúlyt nem a bővítésre, hanem a hálózatépítésre, továbbá az ivóvízbázisok védelmére kell helyezni. A hálózat legfontosabb eleme az *Únyi-patak és mellékvizei* mentén kialakítandó *ökológiai folyosó*. Únyi-patak és mellékvizei szinte teljesen behálózzák a magterületet, így a programmal a térség szinte teljes ökológiai hálózata kialakítható lenne. Az ökológiai folyosó program természetesen nem választható szét a *vízgyűjtő terület teljes rehabilitációjától* különös tekintettel a megyei környezetvédelmi programban javasolt programok megvalósításától (ivóvízbázis-védelem, tájsebrekultivációs-program, talajvédelmi program, illegális hulladéklerakó-felszámolás). Legsürgetőbb feladat *jogi vagy gazdasági eszközökkel biztosítani, hogy az ökológiai hálózat potenciális területei ne épüljenek be, a még közvagyron részét képező területek ne kerüljenek magántulajdonba.*

A folytonos ökológiai hálózat kialakításának másik fontos tényezője a *Duna-völgy és a Gerecse-hegység*, a *Duna-völgy és a Pilis-hegység*, valamint a *Gerecse-hegység és Pilis-hegység* ökológiai kapcsolatainak megőrzése. A Gerecse-hegység és Pilis-hegység ökológiai kapcsolata megőrzésének feladata az Únyi-patak fejlesztésébe integrálható. Az előbbi két térségben viszont olyan, a városok érdekeit is szolgáló *aktív védelmi program* kidolgozására van szükség (városellátó mezőgazdasági övezetbe, rekreációs területekbe, megújuló energiaforrásokat termelő területekbe integrált ökológiai folyosók), amely hosszú távon biztosítja, hogy a területek ne essenek a rövidtávú gazdasági érdekek áldozatául. A javasolt program a *Tokod–Esztergom* és a *Tát–Nyergesújfalu*, valamint *Süttő és Neszmély* közötti térségeket érinti. Kiemelten kell kezelni a *Tát–Nyergesújfalu közötti térséget* a két kisagglomeráció összenövésének elkerülése érdekében, de azért is, mert itt a legkisebbek a távolságok a már beépült területek között. Jelenleg csak a Duna és a 11-es út közötti terület védelme tűnik biztosítottnak az ott található parti szűrésű kutak miatt.

2.2.1b. Térszerkezeti erőforrások – területfelhasználás

Erőforrás: Térség ellátását szolgáló termőterületek

Első lépésben egy közelítő számítást végeztem, amely azt célozta, hogy megállapítsam, milyen változást okozhat a népességeltartó-képességben a termőterületek csökkenése és a népességnövekedés. A számításhoz a *FÖMI 2001. évi földhasználati adatait* és a *2001. évi népszámlálás* előzetes adatait használtam (*melléklet A/1, A/6. táblázatok*).

A földhasználat-változás hatásának vizsgálata érdekében először a kivont terület 10 százalékos növekedésével számoltam, amire indoklásom a következő. Az országban a belterület-növekedés¹⁰² átlaga 1986 és 1998 között kevesebb, mint 2 százalék volt. A Budapesti agglomeráció településein ugyanakkor 17 (Budaörs) és 78 (Törökbálint) százalékokat is mértek, Székesfehérváron elérte a 11,84 százalékot a sok zöldmezős beruházás miatt (Molnár, 2000, p. 5.). A Budapesti agglomerációval szomszédos térségben, úgy gondolom, semmiképpen nem becsülöm túl a növekedést, ha középtávon legalább 10 százaléknak tekintem. A jelenleg még szerény népességnövekedés, továbbá a zöldmezős beruházások néhány városra és a budapesti agglomerációval szomszédos községekre koncentrálódása ugyanakkor arra enged következtetni, hogy a növekedést túlbecsülni sem szabad. A megadott feltételeket alapul véve a népességeltartó-képesség változásának becslése a *melléklet F/13. táblázata* szerint alakul.

¹⁰² A kivont terület természetesen nem azonos a belterülettel, a kivont terület változásáért azonban feltételezhetően legnagyobb részben a belterületek változása felelős.

A kivont terület 10 százalékos növekedése önmagában – mint a táblázat mutatja – nem módosítja jelentősen az önfenntartás lehetőségeit, legalábbis akkor nem, ha az a termelés szempontjából kevésbé értékes területeket érint és a népesség sem növekszik. Ha ugyanezt a vizsgálatot 20 százalékos belterület-növekedéssel, de továbbra is stagnáló népességgel végezzük¹⁰³, a következő eredményre jutunk (*melléklet, F/14. táblázat*). A kivont terület jelentősebb növekedése már érzékeny változást okoz a térség eltartóképességében. A változás mértéke annál nagyobb, minél kisebb területnek minél nagyobb népességet kell eltartania: egy sűrűn lakott térség ökológiai lábnyoma még akkor is jelentősen növekszik, ha a népesség nem változik, „csak” a termőterületek csökkennek.

A *melléklet F/15. táblázata* azt mutatja, hogy mi történik, ha erősebb népességnövekedéssel kell számolni. A számításnál a kivont terület 10 százalékos növekedéséből és 10 százalékos népességnövekedésből indultam ki. Az *F/14. és F/15. táblázatok* azt a meglepő eredményt mutatják, hogy a kivont területek növekedése csak hosszabb távon, míg egy erőteljesebb népességnövekedési tendencia már rövidtávon is a népességeltartó-képesség jelentős csökkenését eredményezi. Az ökológiai lábnyom becslés érdekében azonban figyelembe kell venni a kivont területek növekedésével járó externáliákat, különös tekintettel:

- a közlekedési igények növekedésére és
- a biológiailag aktív területek mozaikossá válására.

A térségben jelen pillanatban nem várható erős népességnövekedés. A *melléklet A/1. táblázat* adatai alapján látható, hogy a természetes szaporulat mérlege negatív és a migráció jelentős részben a térségen belül zajlik. Várható ugyanakkor, hogy a Budapesti agglomeráció elkezd nyugat felé terjeszkedni, továbbá az ország szegényebb térségeiből is várható bevándorlás. Ezek olyan természetes folyamatok, amelyek akadályozása nem lehetséges, ráadásul, a szegényebb térségekből történő bevándorlás vonatkozásában a globális felelősség elvét is súlyosan sértené.

4. Javaslat

Az agglomeráció terjedésének várható felgyorsulása miatt a legfontosabb prioritások közé tartozik mindazon területek *biztonságba (valamilyen jogi védelem alá) helyezése*, amelyek a fenntartható régióban meghatározó szerepet játszhatnak, mint biológiailag aktív területek:

- Folytonos ökológiai hálózat meglévő és tervezett elemei: mozaikterületek és ökológiai folyosók.
- A térségellátó övezet megvalósításhoz szükséges termőterület-mennyiség (a térségellátó övezet területszükségletének elemzését lásd az 1.2.1. alfejezetben).
- A térség tájspecifikus mezőgazdasági termékének számító szőlő termelése számára kedvező fekvésű, adottságú területek, különösen az Ászár–Neszmélyi borvidék részét képező, vagy arra legalkalmasabb területek.
- A távolabbi jövőben megvalósítható víztározók, mesterséges tavak számára alkalmas területek.

A növekedésnek kitett településeken elsőrendű prioritások közé *tartozik a rendezési tervek értékelése és esetleges módosítása* a térszerkezetre és a tájhasználatra vonatkozóan, különösen a fogyasztási funkciójú területekhez kötődő erőforrások védelme érdekében. A térség hosszú távú érdekeit szem előtt tartva javaslom az Emscher régióban alkalmazott „*fejlődés növekedés*

---

¹⁰³ A stagnáló népességgel való számítás alapja az a jelenlegi tendencia, hogy a kivont terület növekedését elsősorban nem a népesség növekedése okozza, hanem a laksűrűség csökkenése és a vállalkozások zöldmezős beruházásai

*nélkül” stratégiai cél megfogalmazását. A várható népességnövekedés negatív hatása a kivont területek növekedésének szigorú korlátozásával és – a pólusok intenzifikálását elősegítő – alternatív lehetőségek felajánlásával bizonyos mértékig csökkenthető, sőt akár pozitív hatás is elérhető. Ahhoz azonban, hogy a cél megvalósítható legyen, *felmérést kell készíteni a térség rozsdaterületeiről, az újrahasznosítható épületekről és a beépített területek intenzifikálási lehetőségeiről. Az eredményeket, rendszeresen frissítendő adatállományban tárolva, a potenciális beruházók között kell népszerűsíteni. A vállalkozók részvételét a „fejlesztés növekedés nélkül” cél megvalósításában különböző ösztönző rendszerekkel lehet elősegíteni.**

2.2.1c. Térszerkezeti erőforrások – településrendszer

Erőforrás: policentrikus, diszkrét pontokból álló településrendszer

A térség helyzete, a potenciális pólusok száma tekintetében kedvezőnek mondható: rendelkezik a mintatérség határain is túlmutató jelentőségű regionális központtal (Esztergom, népessége 29455 fő), két kistérségi szintű központtal (Dorog, 12613 fő, Nyergesújfalu, 7753 fő). A térségben további két településen laknak 5000 ezer főnél többen és 10 településen 2000 főnél többen. A problémát, hasonlóan a védett területekhez, *nem a pólusok száma, hanem eloszlása jelenti. A térség lehatárolása során kimutattam, hogy a pólusok nagy száma ellenére, a térség nyugati és déli területei perifériára szorulnak és különösen a napi rendszerességgel használt szolgáltatások tekintetében nem rendelkeznek valós alternatívákkal.*

Az elkülönült, diszkrét településtestek megőrzése vonatkozásában a térség északi részén, a Duna-menti területen található veszélyeztetett területek. Jelenleg, függetlenül a közigazgatási határviszonyoktól, három (potenciális) pólus különíthető el:

- a Nyergesújfalut is magában foglaló, körülbelül 12-13 km hosszú „szalagvárosnak” tekinthető urbanizált sáv, ahol összesen körülbelül 15 ezer ember él,
- az Esztergom-kertváros és Dorog városokat valamint Tát, Tokod és Tokodaltáró községeket magában foglaló körülbelül 35 ezer lakosú „kisagglomeráció”.
- Esztergom és a Mária-Valéria híd révén a várossal mind szorosabban együtt élő Párkány alkotta, körülbelül 40 ezer lakosú *várostest*.

Jelenleg tehát még viszonylag jól kezelhető méretű pólusokról van szó, egyik sem haladja meg a kisvárosi léptéket. Aggodalomra inkább a jelenlegi pólusok teljes összenövésének esélye adhat okot: a diszkrét jelleg megőrzésének a *mobilizáció növekedésének megelőzése és a védelmi funkciójú területek folytonos hálózatának megvalósíthatósága szempontjából* van nagy jelentősége. A megőréssel kapcsolatos javaslatokat a védelmi funkciójú területek folytonos hálózatának kialakításával kapcsolatban részleteztem.

5. Javaslat

A meglévő pólusok vonatkozásában elsőrendű feladat a „befelé növekedés” feltételeinek megteremtése *A termőföld megőrzése* című alfejezetben javasolt eszközökkel. A szolgáltatások jobb elérhetősége érdekében ugyanakkor szükségesnek látszik egy további pólus kialakulása, amelyik az eddig periféria helyzetű települések számára tudna kedvező alternatívát nyújtani. A jelenlegi térszerkezeti adottságokat figyelembe véve *Bajna* látszik erre a szerepre a leginkább alkalmasnak:

A település a városoktól (Tatabányától, Esztergomtól, és Bicskétől) körülbelül azonos távolságra, 24–25 km-re, Nyergesújfalutól és Zsámbéktól 16-17 km-re fekszik. Központjában *öt út fut össze, amelyek Bajna és hat kisebb település között biztosítanak közvetlen kapcsolatot. A közvetlen közúti kapcsolatban lévő települések összlakossága Bajnával együtt meghaladja a*

9 ezer lakost, ebből 4,2 ezer lakos számára Bajna az egyetlen olyan település, amely köré szerveződnének. Elméleti vonzáskörzetében több mint 12 ezer ember él¹⁰⁴.

Bajnát a múltja is predesztinálja arra, hogy a jelenleginél nagyobb súlyt kapjon a térség életében. Nem csak mezőváros volt, a szűkebb térség vallási és oktatási központja, hanem a jelenlegi Dorogi kistérség jelentős részét magában foglaló Bajna–Biai uradalom központja is, a térség 19. században zajlott *mezőgazdasági modernizálásának „zászlóshajója”*.

A Gerecse-hegység hagyományos agrártelepülései jelenleg a kisagglomerációktól, a tágabb térség városaitól teljes mértékben függő lakótelepülések, amelyek *Bajna köré szerveződve nagyobb eséllyel tudnák kialakítani önálló arcukat*. A térség létfontosságú mezőgazdasági struktúraváltása szempontjából sem mindegy, hogy létezik-e a vidéki térségben egy olyan központ, amely a struktúraváltás szellemi irányítását felvállalhatná. Bajnán *a pólusképződés alapja tehát a fenntartható gazdálkodáshoz kapcsolódó kutatási, fejlesztési és oktatási tevékenységek feltételeinek megteremtése*. A település, mint az Únyi-patak vízgyűjtőjének egyik peremtelepülése, ahol két mellékvíz is jelen van, az ökológiai folyosó program kísérleti terepül szolgálhatna. A településen megtelepedni készülő tejipari, faipari vállalkozás és biogazdálkodás¹⁰⁵, utal arra, hogy egy ilyen jellegű kezdeményezés jó eséllyel helyi támogatásra is találhat.

Erőforrás: Városias és vidékies mikrotérségek kiegyensúlyozott aránya

A településrendszer sokféleségét mutatja, hogy a térségben karakter, nagyság, adottságok, problémák tekintetében 4 alapvetően különböző csoport különíthető el. A típusok rövid jellemzéséhez közvetlenül hozzákapsoltam a javaslatokat.

6. javaslat

Az egyes típusok sajátosságainak megfelelő mikrotérség-fejlesztési koncepciók, rendezési tervek stb. kidolgozását meg kell előzni minden egyes csoportban a „szükségletek – kielégítők” *felmérésének és értékelésének*¹⁰⁶. A 4 típus:

- *A körülbelül 70 000 lakosú Duna menti urbanizációs sáv*¹⁰⁷, amely egységben fejlesztve, kiterjedt védett erdőségeinek előterében, különlegesen magas színvonalú urbánus életmód kialakítására predesztinált. Városaink közül Veszprém, Zalaegerszeg, Szombathely, Kaposvár, Szolnok, Eger tartozik ugyanebbe a nagyságrendbe. A folytonos urbanizált sávot már csak a Tāti szigetekhez kapcsolódó mély fekvésű területek tagolják Tokod és Esztergom, valamint Tát és Nyergesújfalú között. A fenntartható fejlődés elveinek érvényesítése alapvető szemléletváltást igényel a hagyományos „centrum-periféria” gondolkodásoz képest, hogy a rengeteg időt és pénzrabló, környezetet romboló közúti szállítási-közlekedési igényt csökkenteni lehessen. A fenntartható fejlődést szolgáló, magas színvonalú városias környezet megteremtésének alapja a teljes 70–80 ezer fős urbanizált térség *egységes fejlesztési koncepció* és *egységes rendezési terv* szerinti fejlesztése. A rendezési tervezést az Esztergomtól Dunaalmásig terjedő, *30–35 km hosszú urbanizált Dunavölgy-szakasz tájrendezési tervével*, valamint a jelenlegi vasúti pályát használó Esztergom–Komárom,

¹⁰⁴ Tömegközlekedéssel maximum 40 percen belül elérhető a település

¹⁰⁵ A tejfeldolgozó és fafeldolgozó vállalkozások terve a Dorogi SAPARD programban is fel volt tüntetve, a biogazdálkodás kezdeményezéséről a Gerecse TK helyi munkatársaitól kaptam tájékoztatást.

¹⁰⁶ Lásd az elméleti munkarész 2.2.2. *Kísérletek a szükségletek számbavételére és rendszerezésére* c. alfejezetében, továbbá a melléklet E/8. jegyzetében.

¹⁰⁷ Párkánnyal együtt körülbelül 80 ezer fő.

Esztergom–Tatabánya közötti *kötőpályás tömegközlekedési rendszer és a vízi szállítás visszaállítása koncepciójának* kidolgozásával kellene elindítani. A fenntartható városias kistérség koncepció megvalósítását az életminőséggel, a gazdasággal és a tájhasználattal kapcsolatos kritériumok tervekbe történő beépítése, valamint a terveknek és a tervek alapján megvalósuló projekteknek a teljes kritériumrendszer alapján történő értékelése garantálná.

- *A 1,5–3,5 ezer lakosú középfalvak kelet-nyugati irányban húzódó középső sávja, körülbelül 18,5 ezer, a délről csatlakozó Gyermellyel majdnem 20 ezer fős népességgel.*
  - az Únyi-pataktól nyugatra eső területeket a Gerecse erodált sásbércei és a mezőgazdaság: főleg szántó és szőlők jellemzik (7,5-9 ezer fő),
  - a pataktól keletre a Pilis vonulatai, erdei, szőlői mellett a bányászat okozta tájsebek, a mind nagyobb területeket elhódító ipar és a szuburbánus lakónegyedek (Leányvár, Kesztlöc) a meghatározó tájalakító tényezők (11 ezer fő).

Valójában tehát *két térségtípusról* van szó: a nyugati részen a vidékfejlesztés sajátos problémái és fejlesztési eszközei, keleten inkább az agglomerációs települések problémái és fejlesztési eszközei érvényesülnek. A pataktól keletre a biológiailag aktív területek, a szőlőtermelő területek védelmére és fejlesztésére, a megújuló energiaforrások termelésének beindítására valamint az iparra vonatkozó koncepcionális elemeknek kell prioritást élvezni. Az egymáshoz és a városokhoz közel fekvő települések ideális lehetőséget biztosítanak a városi szolgáltatási színvonal és a természetközeli életmód egyesítéséhez. A pataktól nyugatra az ökológiai hálózat mellett a mezőgazdasági struktúraváltást és a szolgáltatási színvonal növelését szolgáló pólusteremtés és hálózatok erősítése, az élelmiszer- és a fafeldolgozás decentralizált fejlesztése kiemelt jelentőségű. A térség integrálásában meghatározó az informatikai hozzáférés és a térségi identitástudat fejlesztése.

- *Az 500–1000 lakosú kistelepülések csoportja délkeleten (4 ezer lakos), melyek közül Szomor népessége 10 év alatt 23,2, Máriahalomé 27,4 százalékkal nőtt, jelezve, hogy a térségnek éppen ezen kistelepüléseit érinti leginkább a szuburbanizációs nyomás. Ugyanakkor jelen van a stagnálás, az elnéptelenedés (Úny, Epöl), az intézmények hiánya is. A kistelepülések szigetként ékelődnek a Budapesti agglomeráció és a mintatárségek középfalvai közé. Az öt település közötti kohézióteremtő és fejlesztő erő a mindegyik településen megtalálható, vidékfejlesztésben jelentős horderejűnek számító egyéni kezdeményezésekben rejlik.¹⁰⁸ Sürgető feladat a hosszú távú érdekeket veszélyeztető gyors növekedést engedő politika újragondolása. A térségben a térszerkezeti és a tájhasználati javaslatok mellett az informális és formális társadalmi hálózatok mikrotárségek-szintű kiépítése, a térségi identitástudat, fejlesztése, távmunkán és helyi kismesterségeken, ökológiai gazdálkodáson alapuló ökofalu (az elméletben ismertett gazdálkodó és telefalú modellek kombinációja)¹⁰⁹ programok kezdeményezése játszhat jelentős szerepet.*
- *Táji adottságai, karaktere, közlekedéscsoporthelyi helyzete és funkciója miatt teljesen elkülönül a mintatárségtől a Dunakanyar üdülőkörzet részét képező Dömös és Pilismarót. A Visegrádi-hegység és a Duna közé szorult települések elemi érdeke a helyi önfenntartás minél szélesebb körű megteremtése, különösen az energiagazdálkodás, valamint a vízgazdálkodás területén. Alacsony népsűrűségük, termőterületeik minősége és bősége valamint turisztikai irányultságuk olyan adottságok,*

¹⁰⁸ Máriahalom: ökofalu és nyugdíjasház, Úny: teleház, ökogazdálkodás, Dág: nemzetiségi iskola, Szomor: Ökogazdálkodás, Epöl: falusi turizmus

¹⁰⁹ Lásd az E/6. jegyzetet a mellékletben.

amelyek az *autonóm gazdálkodás* megteremtésére kitűnő feltételeket kínálnak. Autonóm vízgazdálkodási és energiagazdálkodási projektek, a természetvédelem, a szelíd turizmus, a vízi turizmus összehangolásával a két település akár az ökológikus tájgazdálkodás egyik kísérleti központjává válhat. Elsőrendű prioritást kaphat itt az integrált zárt körfolyamatokra épülő vízgazdálkodás, a megújuló erőforrásokra épülő energiagazdálkodás, a fenntartható erdőgazdálkodás és az ökológiai mezőgazdaság, valamint az autonómia megteremtésének intézményrendszere.

2.2.2. Tájhasználat, termelő funkciójú területek – az erdő- és a mezőgazdálkodás területei

Erőforrás: a vidék önellátását és a városok ellátását biztosító „társéggellátó övezet”

A lehatárolás során megállapítottam, hogy a térségben rendelkezésre álló termőterületek kevésnek bizonyulnak a térség teljes élelmiszer- és faanyagszükségletének kielégítéséhez. A következő kérdés az, hogy mi az a reális cél, ami az önfenntartással kapcsolatban megfogalmazható. A térség természeti adottságai alapján három tényezőt érdemes vizsgálni: *a faanyag-igény kielégíthetőségét, a jellegzetesen városellátó-övezetből kikerülő élelmiszerek (gyümölcs, zöldség, tejtermék és hús) iránti szükségletek kielégíthetőségét¹¹⁰, valamint a nagyobb mennyiségben felhasználásra kerülő építőanyagfélések (homok, sóder, agyag, ipari mész) terén jelentkező szükségletek kielégíthetőségét.* Az utóbbi vizsgálatától megfelelő adatállomány hiányában el kellett tekintenem. Helyi adatok híján a többi tényezőre vonatkozó becsléseimet is csak országos átlagadatokra alapoztam, így az eredmények inkább tájékoztató jellegűek lehetnek.

A térséggellátó övezet erdőgazdasági célra hasznosítható területei

A forrástér-vizsgálat adatai alapján kiszámítható, hogy a hazai erdők átlagos hozama 3,85 m³/ha¹¹¹, továbbá a hazai átlagos felhasználás 0,72 ha/fő. A *melléklet F/16. táblázatában* megadott erdőterületek, továbbá az átlagos hozam és az átlagos egy főre jutó fafelhasználás alapján kiszámítottam a térség erdőterületekre vonatkozó ökológiai lábnyomát¹¹². A vizsgálathoz az Állami Erdészeti Szolgálat adatait használtam föl (*melléklet, A/7. táblázat*). Mivel az adatbázis nem tartalmaz a faipari felhasználásra vonatkozó adatokat, itt is, hasonlóan a termőföld egészéhez, csak az ökológiai lábnyom-egyenleg vonatkozásában tehetünk megállapításokat, a tényleges önellátással kapcsolatban nem. A felhasználható mennyiség kiszámításához első megközelítésben a „faanyag-termelést szolgáló” erdőterületeket vettem figyelembe, mivel a más területekről hasznosítható fa mennyisége az elsődleges funkcióval kapcsolatos feladatok függvényében változó.

A számítás szerint a mintatárség ökológiai lábnyom deficitje a gazdasági erdőterületek vonatkozásában több mint 60 százalék, Gyermellyel és Szomorral együtt valamivel kevesebb. Ha figyelembe vesszük azt, hogy a térség összes egy főre jutó erdőterülete 0,2 hektár Gyermellyel és Szomorral, akkor meg kell állapítanunk, hogy a forrástér-vizsgálatban javasolt szükséges erdőterület nagyon kevés ahhoz képest, mint amire valóságban szükség lenne. Már az elméletben is rámutattam, hogy a jelenlegi felhasználás mellett a 0,2 hektár erdő csak akkor

¹¹⁰ A városellátó-övezetben a gyorsan romló, a szállítás során minőségéből sokat veszítő ezért különleges, költséges szállítást igénylő termékeket termelik. További jelentősége a szántóföldi termelésnél jóval nagyobb élömunka-igényességében, a városlakók részvételi lehetőségében, a közvetlen termelő-fogyasztó kapcsolatok kialakításában rejlik.

¹¹¹ Az állami erdészeti szolgálat minőségi és hozamra vonatkozó adatokat nem tartalmazott ezért csak országos átlagadatokat tudtam felhasználni.

¹¹² A számítás, csak a fát, mint ipari nyersanyagot veszi figyelembe, ökológiai szerepét nem (pl. CO₂ semlegesítés).

lenne elegendő, ha gyakorlatilag az összes országos védelem alatt nem álló erdő gazdasági erdőként funkcionálna.

Következő lépésként azt vizsgáltam, hogy mi a helyzet akkor, ha a védett (de nem fokozottan védett) erdőkben is megengedünk – az átlagosnál jóval szerényebb, például fele akkora átlagos hozamra alapozott – gazdálkodást (*melléklet F/17. táblázat*). Kérdéses ugyanis, hogy az erdő, ahonnan az importált fa származik nem érdemelne-e a hazai normák szerint azonos védelmet. Hiszen – amint Gyulai Iván fogalmaz – a fenntartható fejlődés elvei szerint nem az a cél, hogy egyes területeket félretegyünk, másokat viszont tönkretegyünk, hanem az, hogy mindenhol fenntarthatóan gazdálkodjunk (Gyulai, 2000. p.10). Amennyiben – szigorú mennyiségi korlátok között tartott gazdálkodást feltételezve – a védett területek is részt vesznek az ellátásban, akkor (*melléklet F/17.táblázat*) a deficit jelentősen csökkenthető. Mindazonáltal azt is meg kell vizsgálni, hogy milyen bővítési lehetőségek állnak rendelkezésre a térségben.

A vizsgálatához az országos SAPARD programban közölt adatokat használtam (Ónodi, 1999). Az adatokat kistérségi aggregációban közölték, ezért ezúttal Gyermelyt és Szomort nem vettem figyelembe. Az alapadatok között egyetlen olyan adatsor van, amelynek alapján tájékozódhatunk, nevezetesen „*a termőföld minősége az agráralkalmassági mérőszámok alapján*”. Ebben a táblázatban ugyanis az erdők külön szerepelnek (*melléklet A/8 táblázat*). Az átlagon aluli alkalmasságú összes területből levontam minden más használatú területet és csak „a biztosan szántó” területeket tekintettem potenciális erdőnek (*melléklet F/18. táblázata*). Vizsgálatomból kiderül, hogy a térség deficitje még akkor is közel 50 százalék lenne, ha minden olyan egyéb, a fenntartható fejlődés szempontjából fontos célra nem hasznosított területet erdősítenének, ahol az agráralkalmassági értékszám nem éri el az országos átlag 80 százalékát.

Végezetül nézzük meg, hogy mennyi lenne a hozam összesen, ha az eddig vizsgált összes lehetőséget összegezzük (*melléklet F/19. táblázat*). Az összes lehetséges potenciál kihasználásával és a védett területeken az átlagosnál 50 százalékkal kisebb hozammal számolva, a térség jelenlegi faanyag szükségletének 70 százaléka termelhető meg. Látnunk kell azonban azt is, hogy a bővítés lehetőségeit ezzel a gyakorlatilag a legvégső határig kihasználtuk, a faanyag iránti kereslet ugyanakkor a jövőben várhatóan nőni fog:

- várható népességnövekedés miatt,
- a megújuló építőipari nyersanyagok iránti várható keresletnövekedés miatt,
- a megújuló energiaforrások iránti esetleges keresletnövekedés miatt.

A térségellátó övezet mezőgazdasági célra hasznosítható területei

Az alábbiakban azt vizsgálom, hogy a jellegzetes városellátó-övezeti élelmiszerek vonatkozásában, mint a gyümölcsfélék, a zöldségfélék, a tejtermékek és a húsfélék, képes-e a térség, jelenlegi adottságai mellett, a népességet eltartani. A vizsgálatához első lépésben a *2000. évi Magyar statisztikai évkönyv*, a szintén *2000. évi Mezőgazdasági statisztikai évkönyv*, a *Magyarország mezőgazdasága a 2000. évben, területi adatok* című adatbázist, a *FÖMI földhasználati adatait* valamint különböző élelmiszeripari szakkönyveket használtam.

Gyümölcs

A KSH adatai szerint az egy főre jutó évi átlagos gyümölcsfogyasztás 1999-ben 71,6 kg¹¹³ volt, az előző években is közelítette ezt a mennyiséget. A hektáronkénti gyümölcs hozam 2000-ben

¹¹³ Az egy főre jutó éves fogyasztási adatokat a Magyar Statisztikai évkönyv 2000, 5.8. *Fogyasztás a fontosabb élelmiszerekből* című táblázata alapján adtam meg.

az összes gyümölcsösre vetítve 10,9 t/ha, míg a termő gyümölcsösökre vetítve 14,2 t/ha¹¹⁴ volt. Ennek megfelelően a mintatérsgben a termelés-fogyasztás aránya a *melléklet F/20. táblázatában* foglaltak szerint alakul.

Az összes gyümölcsöst termőnek tekintve és a veszteségektől is eltekintve, továbbá a jelenlegi népességet alapul véve, a térség összes gyümölcsigényének kielégítéséhez körülbelül 500 hektár, a mai területnél 122 hektárral több gyümölcsösre lenne szükség. Ez a jelenlegi területhez képest 32 %-os növekedést jelentene. Ha az előző évek rosszabb termésátlagát vesszük alapul (11,2 t/ha), akkor összesen 625 hektárra lenne szükség, ami a jelenlegi gyümölcsös művelésű területnél közel 250 hektárral nagyobb, annak 1,6-szorosa.

Érdemes ugyanakkor azt is megnézni, hogy elegendő-e az évi 71,6 kg gyümölcs éves fogyasztás? Egy napra leosztva ez kevesebb, mint 20 dkg gyümölcsöt jelent (egy nagyobb alma), amibe az ivólék, szörpök is benne vannak. Egészséges táplálkozás esetén nyilvánvalóan ennek legalább 1,5–2-szeresével kell számolnunk, 100–140 kg/ fő. A termőföld igény ezekkel a feltételekkel 690–970 ha, a mai 378 ha gyümölcsös terület 1,8–2,6-szorosa. Ez mintegy 310–590 hektár növekedést igényelne, rosszabb termésátlag esetén akár ennek 1,5-szörösét is, vagyis 1500 hektárt sem lehet túlzásnak tekinteni.

Zöldség

Zöldségből az egy főre jutó fogyasztás 1999-ben 92,7 kg Magyarországon, 1990 óta közel 10 kg-mal növekedett. A becsült hozam a KSH adataiból számítva 16,6 tonna/ha 2000-ben, az előző években is hasonló (*melléklet F/21. táblázat*). A kert művelési ághoz tartozó területek nagysága alapján a térség önellátásra képesnek tekinthető. Az átlagos éves fogyasztás azonban napi 25 dkg átlagos egy főre jutó napi fogyasztást jelent, ami hasonlóan a gyümölcsfogyasztáshoz, igen kevésnek tűnik, különösen, ha beleszámítjuk, hogy a zöldségeknél meglehetősen sok az emberi fogyasztásra alkalmatlan rész. Valójában tehát itt is 1,5–2,5-szörös mennyiséggel kellene számolni, ami *másfél-kétszeres termőterület-növekedést tenne szükségessé* önellátás esetén. Figyelembe vehető, hogy a szántókon is folyik zöldségtermelés, ami azonban, mint a *melléklet F/22. táblázata* mutatja, a térségben igen kis területen fordul elő. Az Esztergom–Nyergesújfalui kistérség, a 3,61 százalékkal kirívónak számít. Ha mégis ezt vesszük alapul, mint jövőbeni lehetőséget, akkor a térségben összesen – a térség 16 741 hektáros szántójából kiindulva – mintegy 593 hektár *szántóföldi zöldségtermesztéssel* lehetne számolni, amivel együtt még megnövekedett népesség vagy fogyasztás mellett is megvalósítható lenne az önfenntartás. Ilyen arányú átállásnak van a térségben realitása, hiszen a jelenlegi szántók mintegy 50 százalékan étkezési gabonatermesztés folyik, olyan területeken, ahol az Agrárkörnyezetvédelmi Program alapozó vizsgálatai szerint korántsem ez jelenti a leghatékonyabb földhasználatot.

Tej

Tej és tejtermékek területén nem támaszkodhattam a KSH adatokra, mivel azokból nem derül ki, hogy a tejtermékeknek mennyi a tejtartalma. Ebben a vonatkozásban *Szakály Sándor: Tejgazdaságtan* című könyvének adatait tekintettem mértékadónak (Szakály, 2001. pp.28–29). *Szakály* adatai szerint az összes tejfogyasztás Magyarországon 1999-ben 147 kg/fő volt évente, amit szerinte, a szükséges tápanyagbevétel érdekében legalább 200 kg/fő/év¹¹⁵ mennyiségre kellene növelni. A szerző szerint további 50 kg/fő/év a termelés helyszínén fogy el állati

¹¹⁴ A táblázat első oszlopában a mezőgazdasági évkönyvben megadott teljes betakarított termést az össze gyümölcsösre vetítettem, függetlenül attól, hogy termő vagy nem termő gyümölcsös, a második oszlopában viszont a termőterületek tényleges hozamát vettem alapul.

¹¹⁵ A napi 0,6 kg tej egyáltalán nem olyan sok, mint első pillanatra látszik. A szerző szerint ugyanis a sajtnak például durván 10-szeres a tejtartalma, ami azt jelenti, hogy egy vastagabb szelet sajttal a fél liter tejet már elfogyasztottuk.

takarmányozásra és humán fogyasztásra és körülbelül 20 kg tartalékot kell képezni. Így összesen 210–270 kg/fő/év tejmenyiség megtermeléséhez szükséges termőterülettel kell számolni. A tejhozamról az interneten tájékoztam. A talált adatok szerint a szokásos mennyiségek ma Hollandiában 6–14 ezer kg/tehén/év között vannak, az ökológiai gazdaságokban 6–7000 kg/tehén/év, Ausztriában 4–4500 kg/tehén/év, nálunk 1990-ben 4900 kg/tehén/év volt. A számításnál a hazai 4900 kg/tehén/év hozamból indulok ki. A *melléklet F/23. táblázatában* egyrészt a gazdaságok jelenlegi állatállománya alapján, másrészt a jelenlegi legelőkön, az EU rendelkezések betartásával extenzív módon tartható lehetséges állomány alapján (2 tehén/ha)¹¹⁶ számítottam ki az ökológiai lábnyom egyenleget.

A táblázat adatai óriási ökológiai lábnyom deficitről tanúskodnak egy olyan térségben, amelyet adottságai, amint a legelőterületek alapján számított potenciálból látható, alapvetően legeltetési állattartásra predestinálnának. Látható, hogy amennyiben a tejfogyasztás eléri a javasolt szintet, a jelenlegi népesség mellett akkor is a legelőterületeknek kevesebb, mint 50 százaléka elegendő a teljes tejszükséglet saját területéről történő kielégítésére. A legeltető állattartás természetvédelmi, tájgazdálkodási („ingyenes” tápanyag utánpótlás), turisztikai jelentőségének pénzbeli kifejezésével, a hűtési-szállítási költségek csökkenésének kiszámításával a legeltető állattartás jövedelmezőségéről a valóságot jobban közelítő és a hagyományos gazdasági számításoknál feltételezhetően sokkal kedvezőbb képet kaphatnánk.

Baromfi

Az éves baromfihús-fogyasztás Magyarországon átlagosan 24,6 kg/év, ami nyers húsból hetente közel 0,5 kg elfogyasztását jelenti. Ez a mennyiség egyébként meghaladja a fejlett országokra jellemző körülbelül 22 kg évi fogyasztást. A hizlalásra tartott csirke vágási súlya *Radics* szerint körülbelül 1,5–2 kg, a KSH Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyve adataiból számolva a vágásra értékesített állatok átlagos súlya 1,9 kg. A vágási kihozatal 50–75 % (kevesebb a nagyobbaknál, több a kisebbeknél), vagyis 0,75–1 kg állatonként (*Radics*, 2001. p. 290).¹¹⁷ A becsléshez az *Általános Mezőgazdasági Összeírás* kistérségre vonatkozó adatait (KSH, 2001, pp. 96-97), valamint a *Mezőgazdasági statisztikai évkönyv 2000.* adatait használtam (KSH, 2001. pp.152–153).

A *melléklet F/24. táblázatban*, a tejtermék-önfenntartási potenciál becsléséhez hasonlóan itt is kétféle számítást fogok bemutatni. Egyrészt a jelenlegi állomány alapján, másrészt az EU előírás szerinti trágyaterhelhetőség alapján, amely hektáronként 580 csirkét engedélyez¹¹⁸. Mivel a térség jelentős többlettel rendelkezik a baromfitermelés vonatkozásában, az önfenntartás lehetőségét azt vizsgáltam, hogy nem áll-e fenn a trágyatúlterhelés veszélye. Terhelhető területként a kert, a szőlő és a gyümölcsös területeket vettem figyelembe, feltételezve, hogy a baromfitrágyát alapvetően ezeken a területeken hasznosítják. Amint a táblázat mutatja, a Dorogi kistérségben a feltételezett terhelés közelíti a maximális terhelhetőséget, de még ott is vannak tartalékok. A gyümölcsössterületek és kertterületek szükségesnek tartott bővítése esetén még a baromfiállomány növekedése mellett sem kell a túlterhelés veszélyével számolni. Az önfenntartás – amint a táblázat mutatja – a jelenlegi termelési viszonyok fenntartása mellett biztonságosan és a környezet túlterhelése nélkül megoldható.

¹¹⁶ 1 hektárra engedélyezett maximális állatlétszám, EU 1804/99-es, az ökológiai állattenyésztést szabályozó rendeletéből (*Radics*, 2001., p. 288). A rendelkezés oka alapvetően a trágyatúlterhelés megelőzése.

¹¹⁷ Az 1kg körüli súly a Magyarországon régebben kedvelt, de ma már nem termelt rántani való csirke súlya, továbbá az újabb fogyasztói igényeknek megfelelő szabadon tartott állatok súlya is alatta marad az átlagos 2 kg-nak.

¹¹⁸ Lásd a 13. lábjegyzetet

Sertéshús

Az egy főre jutó éves sertéshús-fogyasztás 1999-ben 28,8 kg volt, ami heti több mint fél kilogrammnak felel meg. A számításnál ezt a fogyasztást veszem alapul annak ellenére, hogy a jövőben, az egészséges táplálkozás terjedésével, ez a mennyiség remélhetőleg csökkenni fog¹¹⁹. Különböző adatforrások szerint a sertéstenyésztésben 40–50 % csont nélküli színhús-hozammal lehet számolni, az ökológiai gazdaságok hagyományos fajtákkal való kísérletei során egyes esetekben 40 százaléknál valamivel kevesebb (Szenes, 1993., p.31., Radics, 2001. p.262). Az élőtömeg 100–200 kg, ökológiai gazdálkodás mellett inkább 100–150 kg (Radics, idem), a *KSH Mezőgazdasági Statisztikai Évkönyve* adataiból számolva a vágásra értékesített állatok átlagos súlya 105–115 kg, tehát 40–50 kg/sertés hozammal számolhatunk¹²⁰. Az EU ökológiai gazdaságokra vonatkozó előírása szerint a maximális termőföld-terhelés 14 hízósertés/hektár. Ennek megfelelően a mintatérsgben a sertéstenyésztés, és a sertéshús-fogyasztás aránya, valamint az ökológiai terhelés a megengedetthez képest a térségben a *melléklet F/25. táblázata* szerint alakul.

A sertésállomány 2000. évi nagysága alapján a mintatérsg sertéshús-fogyasztásának közel 90 százalékát „importból” kell kielégítenie, ennek megfelelően a termőföldek sertésrágya terhelése is minimális, messze a határérték alatt van. Nyilvánvaló ugyanakkor, hogy a terhelés valahol jelentkezik. Az összes fogyasztás, a hozam és a terhelhetőségi határérték összevetésével megállapítható, hogy a térségben elfogyasztott sertéshús-mennyiség előállításához, az EU által megszabott trágyaterhelési határérték betartása mellett, mekkora földterületre lenne szükség (*melléklet F/26. táblázata*). A sertésrágya elhelyezésénél csak a szántóterületekkel számoltam, tekintettel arra, hogy a legelők trágyabefogadó kapacitását a szarvasmarha tenyésztésnél, a kertekét viszont a baromfitenyésztésnél vettem figyelembe. A számítás szerint a sertéshús-önfenntartás, a fenntartható földhasználat kritériumának betartásával, még a szántóterületek jelentős csökkenése mellett is megvalósítható.

Marhahús

A marhahús-fogyasztás 1999-ben átlagosan 4,4 kg volt, míg 1990-ben még 6,5 kg. A kitermelhető hozam körülbelül 40–59%, (Gárgyán, 1991., pp.107-108), az élősúly átlagosan 300–400 kg, tehát 150–200 kg hússal lehet számolni állatonként. Az EU előírás szerint 2–3 állat számítható 1ha termőterületre (A számításnál a biztonság kedvéért a 2 marha/hektárból indulok ki.¹²¹ A jelenlegi marhaállományt figyelembe véve a termelés-fogyasztás egyenleg, továbbá a legelőre jutó lehetséges állománnyal számolva a térség eltartó-képessége a *melléklet F/27. táblázata* szerint alakul.¹²² Számításaim szerint a térség jelenlegi legelőállománya megközelíti azt a nagyságot, amely – extenzív szarvasmarha-tenyésztés mellett – mind a tej-, mind pedig a marhahús-ellátás vonatkozásában az önfenntartást biztosíthatja. A jelenlegi népességből kiindulva 12 százalékos legelőterület-növelés javasolható, elsősorban a jelenlegi, rossz minőségű szántóterületek rovására.

Összesítés: A fafelhasználás és a térségellátó övezet egy főre jutó termőföld-szükséglete

A fenti vizsgálatokat összegezve kiszámítható, hogy a térség faanyag ellátásához, valamint egyéb térségellátó célra mekkora a termőföldszükséglet összesen, valamint földhasználati

¹¹⁹ A kívánatos mennyiségről nincsenek adataim.

¹²⁰ A fentiekén túl többletként számolható el még a zsír, szalonna hozam, ennek fogyasztásával kapcsolatos számításokat nem végeztem.

¹²¹ Lásd a 13. lábjegyzetet.

¹²² A KSH adatok alapján a vágóállattermelés a teljes állomány vonatkozásában számítható így itt újra a teljes legelőterületet vettem figyelembe.

egységenként, továbbá mennyi az egy főre jutó szükséglet a hazai termelési viszonyokat és a jelenlegi – ahol volt adat, ott a javasolt – mennyiségeket alapul véve. Az adatokat, tekintve, hogy nagyon közelítő becslésekről van szó, az egyszerűbb kezelhetőség kedvéért a százas helyi értékig fölfelé kerekítettem (*melléklet F/28. táblázata*).

7. Javaslat

A *melléklet F/28. táblázata* alapján megállapítható, hogy jelenleg még rendelkezésre áll annyi termőterület a térségben – a védett és védelemre javasolt területeken, valamint a jelenlegi szőlőültetvényeken továbbá a művelésből kivont területeken túl – hogy az önfenntartás városias térségekben elvárható szintje megvalósítható legyen. A megvalósíthatósághoz azonban alapvető tájhasználati változásokra van szükség, amely a szántóterületek körülbelül 48 százalékanak (9200 hektár) erdő, gyümölcsös, kert és legelő célú hasznosításra való átállítását jelenti. Környezetvédelmi és tájvédelmi szempontokat mérlegelve, javaslom, hogy a vizsgált térségben, a földhasználati változások során *elsődleges prioritást kapjanak az élelmiszerellátáshoz kapcsolódó földhasználatok a faipari célú erdőgazdasági hasznosítással szemben*. Ez nem jelenti azt, hogy ne kellene az erdők jelenlegi arányát növelni, de az alapvetően a parkerdők, vagy az egyéb különleges rendeltetésű erdők telepítésére irányuljon. A 'környezetvédelmi, és tájvédelmi szempontok' a következők:

- a mintatérségben, a védett erdőkkel együtt viszonylag kedvező az erdők aránya,
- a fa szállítása nagy részben vízen (általában ahol nincsen víz, ott vasúton), és egyszerre nagy mennyiségekben történhet, így a szállításból származó környezetterhelés fajlagosan jóval kevesebb, mint az élelmiszerek esetében,
- városias térségekben, ahol fajlagosan nagyobb a szén-dioxid és porterhelés, kedvezőbb a természetközeli erdők minél nagyobb aránya, amelyek ökológiai teljesítőképessége jelentősen meghaladhatja a gazdasági erdőkét,
- a Gerecse egyik legnagyobb értéke a nyitottsága, amelynek megőrzését a környezetvédelmi és ökológiai szempontok mellett érdemes mérlegelni.

A jelenleg szántóföldként használt területek átállításával kapcsolatos döntésekhez tájékoztatásul szolgálnak a *Magyarország mezőgazdasági és vidékfejlesztési programjában* közölt alapadatok, amelyek a környezeti érzékenység szempontjából hátrányos helyzetű (avagy „mezőgazdasági hasznosítás szempontjából korlátozás hatálya alá eső”) térségek adatait és az érintett települések érintettségének mértékét tartalmazzák (Ónodi, 1999. 2.5.10. táblázat, *melléklet, A/9*). Tekintettel arra, hogy az adatok nagy kicsinyítésű térképes adatbázis alapján készültek, pontosításukhoz helyszíni feltárássra lenne szükség, elemzésükkel többek között ezért sem foglalkozom. A térségellátó övezet területigényét a *8. táblázatban* összesítettem, a *9.a. és b. táblázatokban* a jelenlegi földhasználat és a javasolt földhasználat megoszlását hasonlítom össze abszolút értékben, valamint százalékos megoszlásban.

8. táblázat: A térségellátó övezet mezőgazdasági és erdőgazdasági termőterület-igénye összesen, földhasználati egységenként és egy főre vetítve, átlagosan(saját szerkesztés)

	Népesség (fő)	Gyümölcs (ha)	Kert, kertként használt szántó (ha)	Legelő (ha)	Egyéb mezőgazdasági szántó (ha) *	Összes mezőgazdasági terület (ha)	Egy főre jutó mezőgazdasági terület (ha/fő) *	Gazdasági erdő (ha)	Egy főre jutó gazdasági erdő (ha/fő)	Összes termőföld (ha) *	Egy főre jutó termőföld (ha/fő)
Szükséglet	98437	1500	1200	6000	Nem számított	Minimálisan 8700	0,09	18500	0,19	Minimálisan 27200	Minimálisan
Készlet 2001	–	378	568	5342	19485	25773	0,26	11730**	0,12	37503	0,38
Többlet/hiány	–	-1122	-632	-658	+19485	+17073	+0,17	-6770	-0,07	+9106	+0,10

*A védett erdők, gyepek, mint potenciális természetközeli biotópok, valamint a szőlő, mint jelentős export termék termelésére szolgáló terület, továbbá a nádas, tó és kivont területek nélkül.

** A védett erdőket 0,5-szörös szorzóval vettem figyelembe

9a-b. táblázat: A jelenlegi és a szükségletek alapján javasolt földhasználat szerkezetének összehasonlítása abszolútértékben (9a.) és százalékosan (9b) (forrás: melléklet, A/6. táblázat, saját szerkesztés)

Használat	Szántó (ha)	Gyep (%)	Szőlő (%)	Kert (%)	Gyümölcsös (%)	Legelő (%)	hasznosított erdő (%)	Kivont (%)	Összesen (%)
Jelenlegi	19500	600	900	600	400	5400	11700	11600	50700
Javasolt	10300	600	900	1200	1500	6000	18500	11600	50700
Változás mértéke	-9200	–	–	+600	+1100	+600	6800	–	–

Használat	Szántó (%)	Gyep (%)	Szőlő (%)	Kert (%)	Gyümölcsös (%)	Legelő (%)	Hasznosított erdő(%)	Kivont (%)	Összesen (%)
Jelenlegi	38	1,0	1,5	1	0,5	11	23	23	100
Javasolt	20	1,0	1,5	2,5	3	12	37	23	100
Változás mértéke	-47	–	–	+200	+275	+11	+58	–	–

A minimálisan kb. 28 000 hektár – egy főre vetítve kb. 0,28 hektár/fő – ún. térségellátó övezet területéhez hozzáadva a gyepek, a szőlők, a nem gazdasági erdők területét, megkapjuk az összes megőrzésre javasolt termőterület nagyságát, ami a jelenlegi és a potenciális tavakkal együtt, a becslésem szerint durván 2000-ben 38 ezer hektár, egy főre vetítve: 0,38 hektár(8a. táblázat). Ezen túl még kb. 10 ezer hektár szabadon felhasználható termékeny terület állt rendelkezésre, ezt lehet szántóföldi termelésre, további erdősítésre (kondicionáló erdők), rekreációs területekre, megújuló energiaforrások termelésére, beépítésre hasznosítani. A szántóterületekre vonatkozó vizsgálatot nem végeztem, ugyanakkor az a tény, hogy mindössze két település együtt alig több mint 1000 hektárnyi szántóterülete (jelenlegi szántók 5,6 százaléka) éri el a 20 aranykorona/ha értéket¹²³, a polikultúrás termelés irányába történő elmozdulás helyességét támassza alá. A javasolt módosítások után fennmaradó szántó művelésű területeken a helyi adottságoknak megfelelően a *takarmánytermelést, a megújuló energiaforrások, ipari növények termelését, és a helyi adottságoknak megfelelően, inkább speciális, mint tömegigényeket kielégítő szántóföldi termelést kell támogatni.*¹²⁴

¹²³ KSH, Általános Mezőgazdasági Összeírás 2000, településsoros adatok.

¹²⁴ Az, hogy a megújuló energiaforrások közül melyekkel érdemes a térségben foglalkozni, továbbá, hogy inkább az urbanizált vagy inkább a vidékies mikrotérségekben, esetleg mindektöbbben más-más típusokat, érdemes ösztönözni, csak az e témában végzett további kutatások alapján dönthető el

2.3. Gazdasági erőforrások

2.3.1a. Humánszolgáltatások

A szolgáltatások vonatkozásában olyan alap- és középfokú szolgáltatások hozzáférhetőségét vizsgáltam, amelyek az intézményrendszer hagyományos értelmezésébe nem férnek bele, ám a 21. században már nélkülözhetetlenek és könnyű hozzáférésük az életminőség javulásában és/vagy a mobilitás csökkenésében meghatározó jelentőségű. A szolgáltatások felméréséhez a megyei *szakmai telefonkönyvet* használtam. Bár lehetnek szolgáltatók, akik nem szerepelnek a telefonkönyvben, ezek esetében a hozzáférés esélyegyenlősége eleve kérdéses. Az informatikai szolgáltatások esetében helyi informális tájékoztatásra, valamint a *Teleház Szövetség* adataira támaszkodtam. Az elméleti munkarész 3. táblázatának megfelelő sorrendben a humán-, az informatikai és az üzleti szolgáltatások helyzetét vizsgáltam a táblázatban megadott egy-egy kritérium alapján.

Erőforrás: decentralizált rendszerek, civil szféra közreműködése az ellátásban

A humánszolgáltatások egy részét az önkormányzatok és a vállalkozások biztosítják, jelentős szerepet játszanak ugyanakkor a non-profit szervezetek is. Az előbbi csoportba tartozó szolgáltatások között a fogorvos, a védőnő- és/vagy családvédelmi szolgálat, a nyelvoktatás és középiskolai oktatás hozzáférhetőségét vizsgáltam (melléklet *F/32. táblázat*).

A humán erőforrás megőrzését-fejlesztését szolgáló intézményi ellátás még egy ilyen sűrűn lakott térségben is csak részleges. Az elemi ellátáson túlmenő szolgáltatások sok település számára nehezen hozzáférhetők, mind egészségügyi, mind szociális téren, de különösen a képzés területén. A non-profit szféra jelentős szerepét mutatja az a 210–240 szervezet¹²⁵, amelynek tevékenysége a humán erőforrás megőrzésére-fejlesztésére irányul, és mint ilyen a humánszolgáltatási kínálat bővítéséhez jelentősen hozzájárul. A szervezetek elhelyezkedését vizsgálva megállapítható, hogy sport és szabadidős tevékenységi lehetőségekből, továbbá a szociális és az egészségügyi non-profit szolgáltatásokból is kimarad a Bajnai mikrotérség, továbbá a megyehatár közelében fekvő Máriaalom, Úny, Gyermely és Szomor (*melléklet, A/10. táblázat*). A non-profit szektor egészségügyi szolgáltatásai gyakorlatilag a városokra korlátozódnak.

8. Javaslat

Fontos célok közé tartozik, hogy a térségben a humán szolgáltatások legalább 40 percen belül minden lakos számára hozzáférhetővé váljanak. A szükséges szolgáltatások körét lakossági közreműködéssel, szakemberek valamint civil szervezetek bevonásával 'szükséglet-kielégítők' mátrix segítségével¹²⁶ javaslom meghatározni. A non-profit szervezetek humán szolgáltatói tevékenységét különösen ösztönözni kell a térség periferiáján lévő településekben. Bajna ellátó szerepének erősítése jelentősen növelné a községet körülvevő települések lakóinak életminőségét.

---

¹²⁵ A bizonytalanságot az a 28 non-profit szervezet okozza, amelyet nem sikerült tevékenységi csoportokba besorolni, ugyanakkor, nevükből ítélve, jórészt valamilyen humán szolgáltatás terén tevékenykednek. További bizonytalanságot okoznak az oktatással kapcsolatos non-profit szervezetek, ugyanis ezek jelentős részét általános iskolák és óvodák teszik ki, amelyek tevékenysége gyakorlatilag az adók 1 %-nak begyűjtésére korlátozódik. Ugyanakkor mondhatjuk azt, hogy ezzel a tevékenységgel, az elemi oktatás területén, hozzájárulnak a térség ellátási színvonalának javításához.

¹²⁶ Ismertetése az elméleti munkarész *Kísérletek a szükségletek számbavételére és rendszerezésére* című fejezetében, valamint a *melléklet E/8 jegyzetében* található.

2.3.1b. Informatikai szolgáltatások

Erőforrás: alapszolgáltatások rendszerébe integrált informatikai hozzáférés

Magyarországon 1992-ben indult el a teleház mozgalom és az évtized közepétől nagy szabású teleház-program indult.¹²⁷ A mintatérsegekben, a kutatás lezárulásáig két teleház működött, Únyon és Táton, tehát a térség vidékies mikrotérsegei ebben a vonatkozásban is hátrányos helyzetben vannak. A megye információs szolgáltatásai több évesek voltak, elavultak. Az Esztergom–Nyergesújfalui kistérségnek volt még – igen kevés információt szolgáltató – honlapja. A térségben működő nagyobb gazdasági társaságok, ipari parkok is megtalálhatók az interneten. A települések közül a városokról valamivel több, a községekről minimális információ érhető el. A megye ugyan részt vesz a regionális „Intelligens régió” program előkészítésében, önálló programja azonban nincsen.¹²⁸

9. Javaslat

A fenntartható városias kistérség koncepció megvalósításának egyik alapeleme az informatikai hozzáférés integrálása az alapfokú ellátást szolgáló intézményhálózatba, *tehát a 20 perces elérhetőség biztosítása*. Erre mindaddig szükség van – az esélyegyenlőség megteremtése érdekében – amíg a háztartások többsége számára nem lesz elérhető saját lakásban a világháló. Az infrastruktúra természetesen csak egyik, bár igen fontos tényező, a másik *a térségi kapcsolatrendszerek, informatikai szolgáltatások* kiépítése. A teleház program és a távszolgáltatások, kommunikációs hálózatok stb. kiépítése az országos „Intelligens régió” vagy más néven „E-Magyarország” program keretén belül valósulhat meg (Pócs, 2001).

2.3.1c. Üzleti szolgáltatások

Erőforrás: decentralizált, alapszolgáltatások rendszerébe integrált szolgáltatás

A szakmai telefonkönyv alapján annak jártam utána, hogy a térség lakossága mennyiben fér hozzá azon szolgáltatásokhoz, amelyek a rendszerváltás óta mindinkább a napi élet részét képezik, ugyanakkor sem az alapszintű sem a középszintű szolgáltatások hagyományos rendszerében nem volt helyük. A dolgozatban az alapszintű ellátást igénylő *banki szolgáltatások területi elhelyezkedését* vizsgáltam.

A banki szolgáltatásról, túl néhány országos bank esztergomi és nyergesújfalui kirendeltségén, a *térségi takarékszövetkezetek* gondoskodnak. A melléklet *F/33. táblázata* a takarékszövetkezetek kirendeltségeit tartalmazza. A táblázatot összevetve a *20 perces elérhetőség mikrotérsegei* c. táblázattal, kiderül, hogy minden település lakója hozzáfér-e megfelelő szintű szolgáltatáshoz. A takarékszövetkezetek révén sikerült minden lakos számára a banki szolgáltatás hozzáférését biztosítani. Érdemes lenne ugyanakkor vizsgálni, hogy a „*saját bank*” hozzájárul-e valamiféle autonómiaérzés, identitástudat erősödéséhez, vagy a lakosság inkább a hátrányokat, a szolgáltatások hiányosságait látja benne.

A *középfokú szolgáltatások* között a *könyvvitellel foglalkozó szolgáltatókat* kerestem. A kisvállalkozóknak ugyanis havi rendszerességgel szakszerű könyvelésről gondoskodniuk, ami indokolja az igényt bizonyos fokú decentralizációra. A mintatérsegekben Dorog, Esztergom és Nyergesújfalu mellett Pilismaróton és Táton tevékenykedik könyvelő. Bajna környezetében

---

¹²⁷ Eredményeként a – a Teleház Szövetség jelentése szerint 1999-ig 110 teleház, 18 telekunyó (aliroda) készült el és további 88 teleház valamint 28 telekunyó állt fejlesztés alatt. A szövetség jelenlegi internetes jelentése szerint 2002-ben 280 teleház működik és 160 vár kialakításra.

¹²⁸ 2002. első félévi adat. Az országban ennél sokkal fejlettebb online információs rendszerrel rendelkeznek a Dél-Alföld és a Dél-Dunántúl megyei és kistérségei valamint egyes települései.

tehát nincsen ilyen szolgáltatás, ami vélhetően a vállalkozások kevés számával magyarázható.¹²⁹

10. Javaslat

A sok kisvállalkozás, egyéni vállalkozás miatt ma már elengedhetetlen, hogy bizonyos alapvető üzleti szolgáltatások a mindennapi ellátás rendszerébe integrálódjanak. A valós szükségleteknek valamiféle közös felmérése elősegítheti a helyi-térségi kisvállalkozók közötti kommunikáció megindulását. A szolgáltatások egy része a teleházak számának bővülésével párhuzamosan távszolgáltatás keretében is megvalósítható.

2.3.2a. Anyagi javak termelése, forgalmazása – mezőgazdaság

Erőforrás: ökológiai gazdálkodás

Az ökológiai gazdálkodás elterjedtségének vizsgálatához a Biokontroll Hungária Kht. 2001. évi nyilvántartását és éves jelentését használtam. Az adatok alapján a mintatérseben folyó ökológiai gazdálkodás arányát össze tudtam hasonlítani az országos adatokkal (*melléklet, A/11., F/34. táblázatok*).

A mintatérseben az ökológiai gazdálkodás mértéke 2001-ben elérte az országos átlagot, a Dorogi kistérségben meg is haladta. A táblázatban foglaltak mellett egy gazdálkodó tart állatokat, kísérleti jelleggel (3,9 számosállat). A mezőgazdasági termelőkön túl igen jelentős szerepet játszik a lábatlani biopékség, ami az egyetlen ellenőrzött biopékség az országban, egy ugyanilyen profilú alvállalkozó üzem Dorogon is működik. Biológiai gazdálkodásra történő átállás folyik még Bajnán, azonban a vállalkozás a Biokontroll Hungária Kht. 2001. évi nyilvántartásában az „átállás alatt” kategóriában sem szerepelt. A mezőgazdasági termékek egy része egy pilisvörösvári kereskedelmi szolgáltató közvetítésével kerül a piacra. Az ellenőrző intézmény három helyi csoportot tart nyilván (Piliscsév, Dorog, Lábatlan). Kifejezetten ökológiai gazdálkodással foglalkozó helyi civilszervezetből egyet tart nyilván a megyei civil információs központ.

Az ökológiai gazdálkodás nagyobb arányú elterjedése a térségben az érzékeny területek nagy aránya miatt alapvető fontosságú feladat. Körülbelül 4870 hektár területet jelöltek ki az agrárkörnyezetvédelmi programban a térségen belül ún. vízvédelmi zonális program célterületéül, beleértve azokat, ahol a víz mellett talajvédelmi programot is előirányoztak. Az érintett területeken folyó termelés átállítása ökológiai gazdálkodásra mindenképpen indokolt lenne. Ahhoz azonban, hogy ez ténylegesen mennyi mezőgazdasági területet érint, pontos helyi felméréseket kellene készíteni, valamint a Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program ajánlásait a jelenlegi területhasználattal minden egyes területegységen összevetni. Az érintett településeket és azokon belül a környezetérzékenységgel sújtott területek nagyságát a *melléklet A/9. táblázata* tartalmazza.¹³⁰

Az ökológia gazdálkodás elterjedésének minimális szintje, a védett és a védelemre javasolt területekhez is köthető. A védett és a védelemre javasolt területek közül a mezőgazdasági területek művelési ágak szerinti megoszlását a *melléklet A/12. táblázat* tartalmazza. Ennek adatait összesítettem a *melléklet F/35. táblázatában*.

A táblázat szerinti 2044 hektár területet minimálisan potenciális ökológiai gazdálkodási területnek kell tekintenünk, ami a jelenlegi ellenőrzött területnek 10,2-szerese, az összes

---

¹²⁹ 2001. évet jellemző adat

¹³⁰ Az adatállomány azonban nem tartalmazza az érintett területek jelenlegi használatát.

mezőgazdasági területnek pedig (27297 ha) 7,5 százaléka. A 7,5 százalék már meghaladja a jelenlegi európai uniós 4 százalékot és viszonylag nem áll messze az Európai Unió által 2006-ra előírányzott 10 százalékos részesedéstől, amit ugyanakkor szintén legfeljebb minimális célnak tekinthetünk (Lélegzet, 2002. május, p. 20.).

11. Javaslat

A térségi sajátosságokhoz alkalmazkodó, ellenőrzött ökológiai gazdálkodásra történő átállás ösztönzésének legfontosabb eszköze a *belső piacteremtés*, amelynek Budapesti tapasztalatok alapján fontosabb eszközei az *ökopiác és a CSA* (Consumer Supported Agriculture)¹³¹ rendszer alkalmazása. Az ilyen jellegű szolgáltatásokat a térségen belül először olyan helyeken érdemes elindítani, ahol a *kereslet koncentrációja várhatóan az átlagnál nagyobb* (Esztergom, Tata, Piliscsaba). A piacépítésben tágabb térségben érdemes gondolkodni, a gazdálkodók közötti együttműködés erősítésével, a verseny helyett a kooperációt erősíteni. Az összefogás a többségében kistermelők *külső piacra jutását* is elősegítheti.

A másik fontos javaslat a térségi *mezőgazdaság szellemi központjának* megteremtése, amelynek feladata, a tapasztalatok felhalmozásával, képzéssel, az országos és európai támogatásokhoz való hozzáférés segítségével, marketingtevékenységgel megkönnyíteni és ösztönözni az átállást. A szellemi központ helye a vidék, ahol, saját területen lehet tudományos kísérleteket és gyakorlati képzéseket megvalósítani. Hagyományai, központi fekvése Bajnát predesztinálják e szerepre, ahol a szellemi központ egyben a pólusteremtés eszköze is lehet.¹³²

A védett területeken, különleges támogatásokkal lehet gyorsítani az átállást ökológiai gazdálkodásra. A természetvédelem ilyen irányítású ráfordításai *végző soron csökkentik a természetvédelmi kiadások szükségességét* (különösen a gyepgazdálkodás területén). Az ökológiai gazdálkodás ösztönzése bizonyos *turizmusfejlesztési projektekre* is integrálható.

2.3.2b. Anyagi javak termelése, forgalmazása – ipar

Erőforrás: Környezetvédelmi-környezettechnológiai ipar jelenléte a térségben

Komárom–Esztergom megye környezetvédelmi programja a térségen belül Dorogot – a megyében még Tatabányát – a környezetvédelmi-környezettechnológiai ipar potenciális központjaiként jelöli ki. A térség környezetvédelmi, környezettechnológiai iparának helyzetét a *Környezetvédelmi Információs Rendszer (XIR)* adatbázisa alapján elemeztem, országos és megyei összehasonlításban. Az elemzéshez nem a szolgáltatók számát vettem alapul, mivel az jelentős félrecsúszást eredményezett volna¹³³, hanem a szolgáltatásokat. Az adatbázis jellege igen megnehezítette az elemzést, ráadásul az is nyilvánvaló, hogy számos olyan szolgáltató nincs benne a nyilvántartásban, amelyik a benne lévőkkel azonos tevékenységet folytatnak. Mindazonáltal az összehasonlításhoz az információs rendszer megfelelő háttérrel nyújtott *(melléklet, A/13. táblázat)*.

¹³¹ Minthogy a hazai egyetlen, babatpusztai központtal működő CSA aktív résztvevője voltam, tisztában vagyok e rendszer hazai elterjesztésének nehézségeivel. A babatpusztai „Nyitott kert” CSA rendszer tapasztalata azt mutatja, hogy egyetlen gazdálkodó, kizárólag friss zöldség kínálatával, önmagában nem képes Magyarországon, még a viszonylag nagy keresletet nyújtó Budapest környezetében sem, megélni. A kínálatbővítés érdekében „a Nyitott kert” a saját térségében működő gazdálkodókkal épített ki kapcsolatrendszert és a friss zöldségek mellett azonos súllyal jelennek meg kínálatában a feldolgozott termékek. A rentabilitás növelésének harmadik eszköze az egységes heti csomag felváltása háztartástípusoknak megfelelő kínálatcsomagokkal és a kiegészítő termékrendelés lehetőségének bevezetése.

¹³² A témát bővebben is kidolgoztam: *Bajna, a mezőgazdasági struktúraváltás térségi szellemi központja* című publikációmban (Szántó, 2002. pp. 21-24).

¹³³ A mintatérségben például viszonylag nagy számú veszélyeshulladék-szállítással foglalkozó vállalkozás működik, ezek azonban aligha járulnak hozzá a fenntartható fejlődés alapelveinek megvalósításához.

A vizsgálatból kiderül, hogy a térségben a környezetvédelmi-környezettechnológiai ipar az országos átlagot valamelyest meghaladja (a nem Budapesti lakosság 1,1 százaléka él itt, míg a nem Budapesti környezetvédelmi-környezettechnológiai szolgáltatások 1,6 százalékát tartja nyilván a XIR a térségben). Ugyanakkor az is kiderült, kizárólag a veszélyeshulladék-ártalmatlanításnak köszönhető, hogy a térségben egyáltalán környezetvédelmi-környezettechnológiai iparról lehet beszélni.

A környezetvédelmi ipar két vezető cége a *Dorogi Flóra's hulladékbegyűjtő és Szállító Kft.* valamint a szintén dorogi illetőségű *Onyx Magyarország Környezetvédelmi Kft.* Mindkettő a veszélyeshulladék-ártalmatlanítás területén tevékenykedik, *Tokodon* található még egy vállalkozás, amelynek tevékenysége szintén a hulladékbegyűjtéshez kötődik. Egyetlen szellemi szolgáltató a XIR szerint *Nyergesújfalu*n működik, amely különféle környezetvédelmi méréseket végez. A térségben teljes mértékben *hiányzik a kutatási-fejlesztési tevékenység és a képzés is, tehát a legteljesebb mértékben hiányoznak a továbbfejlődés alapjai.*

A képzés hiányának következményeit a tatabányai és a veszprémi környezetvédelmi-környezettechnológiai szolgáltatások mennyiségi és jelleg szerinti összehasonlításával mutattam ki. Az összehasonlításnál meghatározó tényezők a Veszprémi Egyetem az egyik oldalon, és a környezetvédelmi problémák súlyossága Tatabányán, a másik oldalon, hiszen mindkét tényező ösztönzőleg hathat a környezetvédelmi-környezettechnológiai ipar fejlődésére. Az összehasonlítás *egyértelművé tette az oktatási-kutatási központ jelenlétének fontosságát*: Veszprémbe 16 szolgáltatót tart nyilván a XIR, amelyből 9 foglalkozik kutatással, fejlesztéssel, tanácsadással, auditálással. A 10 nyilvántartott tatabányai szolgáltató közül egyik sem foglalkozik az említett tevékenységekkel.

A 2002. évi országos Pályaválasztási Útmutató szerint a térségben szakirányú képzés egyetlen helyen folyik, középfokon (Árpádházi Szent Erzsébet Gimnázium és szakközépiskola, 13–14. évfolyamán környezettechnikus képzés).

12. Javaslat

A környezetvédelmi-környezettechnológiai ipar arányának növekedéséhez elengedhetetlen a mind a jelentősebb középfokú mind pedig a felsőfokú képzés és ahhoz kapcsolódóan a *kutató-fejlesztő bázis* megteremtése. A felső fokú képzés elképzelhető például a Veszprémi Egyetem kihelyezett főiskolai tagozataként, a piliscsabai egyetem önálló karaként, vagy akár egy új Tatabányai felsőoktatási intézmény részeként¹³⁴ komplex környezetgazdálkodási képzésbe integrálva. Helyszinként Dorog és Nyergesújfalu mellett is szólnak érvek: Dorog mellett a meglévő környezetvédelmi ipar, Nyergesújfalu mellett a térségen belüli jó elérhetőség, ugyanakkor Budapesttől távolabbi fekvés szól. Bármelyik városban fontos *fejlesztési katalizátorszerepet* tölthet be egy ilyen intézmény. A Kutatási-fejlesztési tevékenység beindítását és a szolgáltatások bővítését a térségben már gyökeret vert *hulladékgazdálkodásból* érdemes elindítani. További kiemelt területek a *vízgyűjtő-rehabilitációval és a megújuló erőforrások hasznosításával* kapcsolatos kutatási-fejlesztési és szolgáltatói feladatok, gyártó-szolgáltató tevékenységek.

2.3.2c. Anyagi javak termelése, forgalmazása – vízgazdálkodás

Erőforrás: az autonóm vízgazdálkodás szervezeti feltételei

Az autonóm vízgazdálkodás megteremtésének egyik alapvető feltétele, hogy *rendszere igazodjon a vízgyűjtőterületekhez, ami kistérségi szinten a harmadrendű vízgyűjtőket* jelenti. A

¹³⁴ Tatabányán jelenleg nincs állami felsőfokú képzés (Felsőoktatási Felvételi Tájékoztató, 2002), ami hosszú távon tarthatatlan.

továbbiakban azt vizsgálom, hogy a térség vízgazdálkodásának földrajzi felosztása mennyire van köszönő viszonyban a vízgyűjtő területekkel. A vízgazdálkodás elemei közül az ivóvízellátás, a szennyvízelvezetés és tisztítás térségi szerveződését, valamint a vízgazdálkodásban és vízrendezésben illetékes szervek illetékességi területét hasonlítottam össze a mintatérsséggel és az érintett vízgyűjtő területekkel.

Az ivóvízellátás és a szennyvíztisztítás területi szerkezete

Az ivóvízellátás területi szerkezetét a KHVM Vízgazdálkodási Főosztályának 1997-ben rendelkezésemre bocsátott adatai alapján tudom bemutatni és térképen ábrázolni (*melléklet F/36. táblázata, 25. ábra*). A vízbázisokra vonatkozó adatokat *Komárom–Esztergom megye környezetvédelmi programja* (Pestterv, 2001) továbbá a *Vízgyűjtő-gazdálkodási terv* (WS-Atkins, 1999) tartalmazza.

A mintatérsség területén jelenleg négy parti szűrésű vízbázis található: Nyergesújfalu Viscosagyár Vízmű, Táti Vízmű, az Esztergom Prímás-szigeti Vízmű és a Dömösi Vízmű, amelyek mértékadó készlete összesen 22 500 m³/nap. A bányavízre települt Dorogi Vízmű karsztvíz-termelése 10–14 ezer m³/nap. E készletek gyakorlatilag az egész mintatérsséget kiszolgálják. Gyermely és Szomor vízellátása a térségen kívül fekvő karsztvízbázisra épül. Az egy lakosra jutó évi háztartási vízfogyasztás kb. 30 m³/év (KEM Statisztikai évkönyv, 2000), a jelenlegi népesség napi vízigénye, a 2001. évi népszámlálási adatok alapján 7894,6 m³/nap. A térség jelentős vízhasználója az ipar, amely részben a Dunából emel ki közvetlenül vizet, részben a közművektől vásárol ivóvíz minőségű vizet. Az utóbbi mértékére nincsenek adataim. Számottevő öntözés nincsen a mintatérsségben, az állattartás egyedi rétegvíz-használatra épül. Termálvizet jelenleg csak az Esztergomi strand használ (625 m³/nap).

A vízellátás és a szennyvíz-elvezetés üzemeltetői rendszere nem illeszkedik a vízgyűjtő területhez, a térség ivóvíz-ellátása ugyanakkor szinte teljes mértékben saját készletekre épül. Gyermely és Szomor vízellátás szempontjából egyértelműen nem tartozik a mintatérsséghez, ugyanez vonatkozik Dömösre és Pilismarótra, amelyek vízellátása a Dunamenti Regionális Vízmű hatáskörébe tartozik és önálló készletekre épül. A térség hosszú távú öfenntartó-képessége szempontjából ugyanakkor lényeges szem előtt tartani, hogy *Lábatlan és Süttő kivételével minden települést érint a kormány által 1995-ben jóváhagyott ivóvízbázis-védelmi program*.

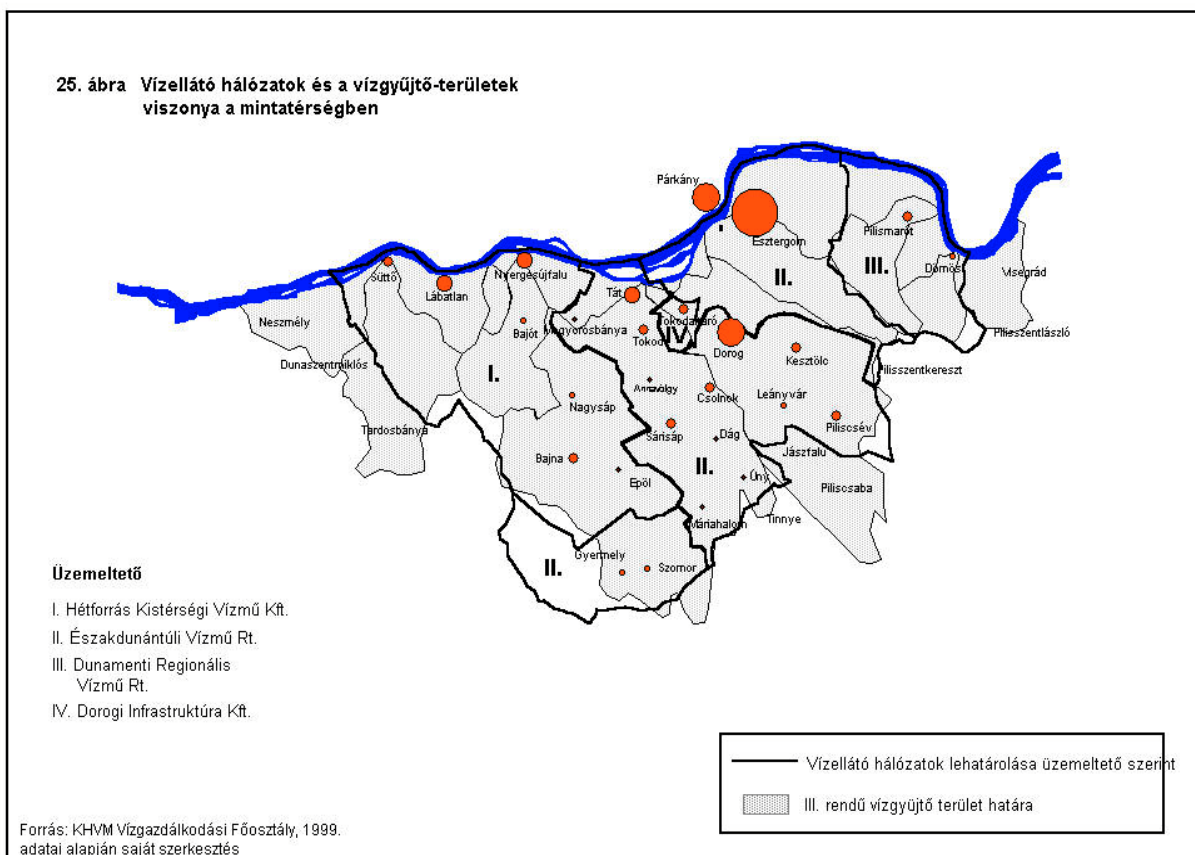
A táblázat alapján látható, hogy a térségben kiemelt szerepet kapott a közműolló mielőbbi zárása. A térség egyetlen ellátatlan települése, Máriahalom, csatlakozása rövidesen várható a Bajna-Epöl-Nagysáp kistérségi szennyvízrendszerhez. A Dunamenti Regionális Vízmű által ivóvízzel ellátott két település, Dömös és Pilismarót szennyvizét, nem éppen költségkímélő módon Visegrád érintésével a Duna alatt kiépült vezetéken át a váci szennyvíztisztító-telepre vezetik.

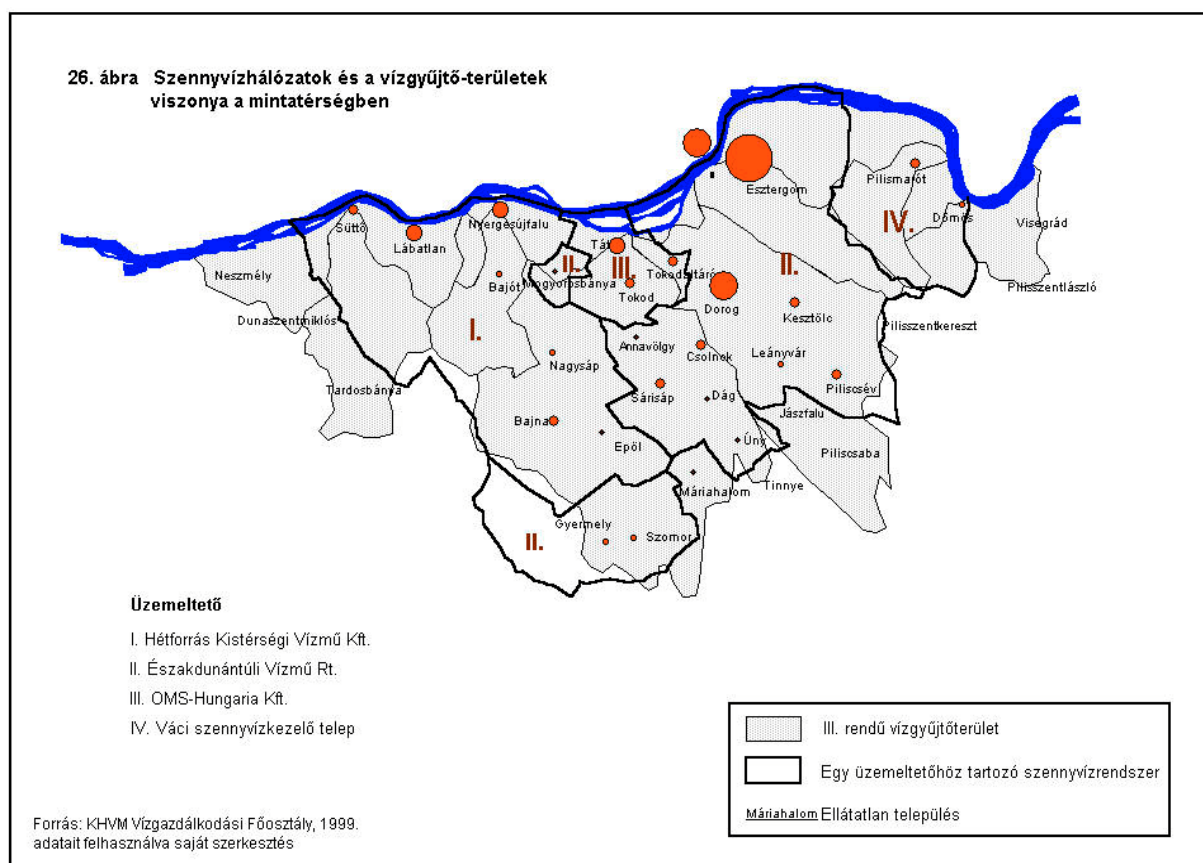
A vízgazdálkodásért felelős intézmények illetékességi területe

A vízgazdálkodást Magyarországon a regionális vízügyi igazgatóságok felügyelik, amelyek illetékességi területe illeszkedik a megyehatárokhoz. Komárom–Esztergom megye tehát teljesen az Észak-Dunántúli Vízügyi Igazgatóság Tatai szakaszmérnökségének felügyelete alá tartozik.

A kisvízfolyások karbantartásáért a *Gerecse–Pilisi Vízi Társulat* felel. Illetékességi területe a két statisztikai kistérségen túl Gyermely, Szomor és Héreg, mintegy 53 000 hektár. A társulat működésében és az autonómiagyakorlást akadályozza ugyanakkor, hogy az Únyi-patak, amelynek vízgyűjtője a mintatérsség jelentős részét kitölti, a regionális vízügyi igazgatóság kezében maradt, így az érintett területen a társaság gyakorlatilag csak a társulási hozzájárulások beszedésére és továbbítására hivatott. Tevékenysége általában is csak a

vízfolyások karbantartására irányul, a vízgyűjtő-területeken zajló folyamatok ellenőrzésével, fejlesztésekkel nem foglalkozik. Pedig a társulati jelleg predesztinálná tevékenységi körének kiterjesztésére. Tekintettel a víz, mint természeti erőforrás, mint ökológiai tényező és mint szennyeződést szállító közeg jelentőségére, a vízgyűjtőterületekhez kötődő valós autonómia megteremtésének a fenntartható régió programban alapvető jelentőséget kell tulajdonítanunk.

13. Javaslat

Az autonóm vízgazdálkodás megteremtését nagymértékben segítené, ha a regionális vízügyi igazgatóságok *illetékességi területe nem az adminisztratív határokhoz, hanem a vízgyűjtő határokhoz* igazodna. Ennek megfelelően az sem kizárt, és nem okozhat különösebb problémát, hogy egyes települések két vízügyi igazgatósághoz tartozzanak, hiszen a hatósági jogkör nem a települést, hanem a vízgyűjtő területet érintené. A másik, ennél még talán fontosabb, hogy a *térségi vízi társulat tevékenységi köre és felelőssége is növekedjen*. A vízi társulatsnak meghatározó szerepet kell játszani a vízgyűjtő területek rehabilitációjának tervezésében és lebonyolításában, a patakok mentén kialakítandó ökológiai folyosók létrehozásával kapcsolatos tervezésekben.

2.3.2d. Anyagi javak termelése, forgalmazása – hulladékgazdálkodás

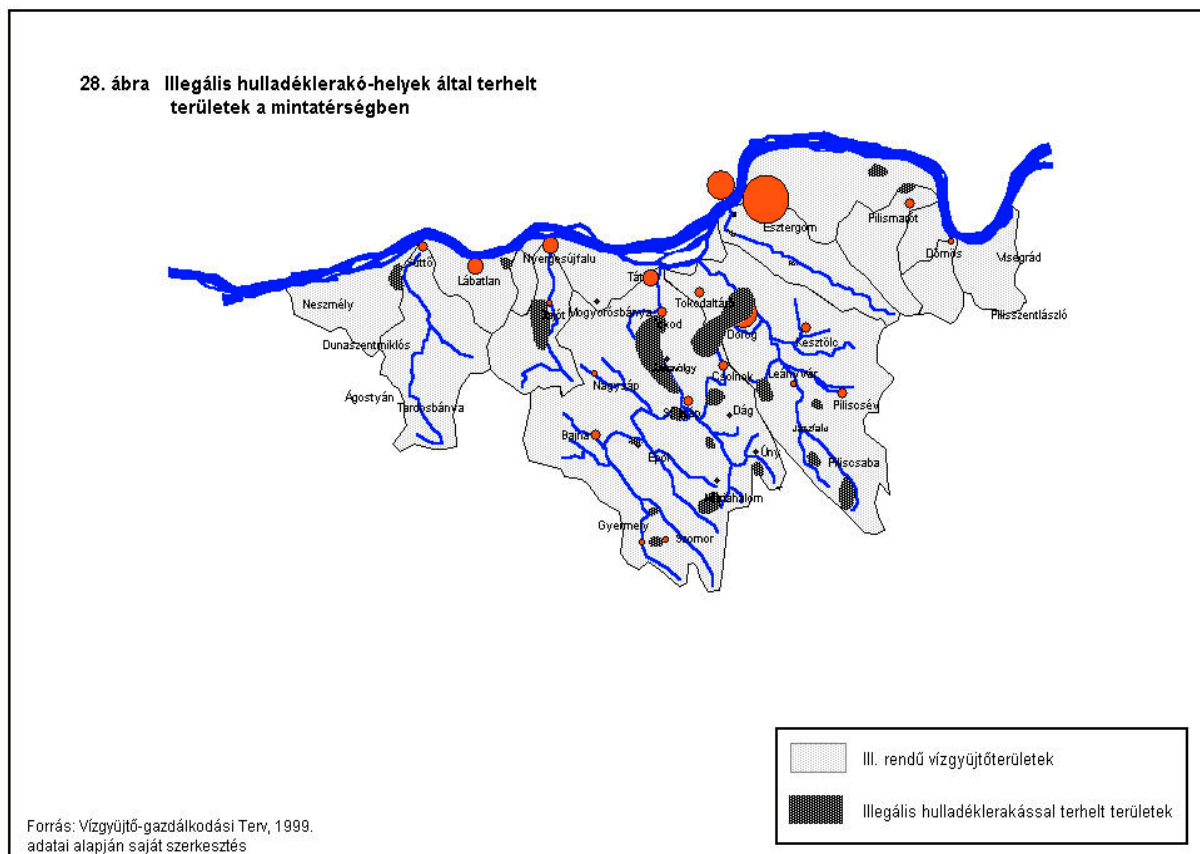
Az ökológiai lábnyom csökkentésének egyik meghatározó eleme, hogy az adott térségben a keletkező hulladékmennyiség *nem haladja meg azt a szintet, mint amit a térség, saját területén kezelni tud*. Vagy fordítva: a gazdaságos és hatékony hulladékkezelés megvalósíthatósága a fenntartható régió nagyságrendjének egyik alsó korlátozó tényezője.

A *melléklet F/38. táblázatának* adatai szerint a mintatérsgben keletkező kommunális hulladék 8–10 százaléka jelenleg a térségen kívül kerül ártalmatlanításra (lerakással), de a maradék sorsa is *csak 24 százalékban megoldott*, amennyiben a hulladéklerakást egyáltalán megoldásnak tekinthetjük.

A térségben jelentős mennyiségű termelési hulladék keletkezik, ennek mennyiségéről és sorsáról azonban nincsenek adatok. A veszélyeshulladék-kezelés Dorog regionális ellátószerep révén intézményi szempontból megoldott, mindazonáltal nincs adat arról, hogy a veszélyes hulladék hány százaléka kerül valóban ártalmatlanításra.

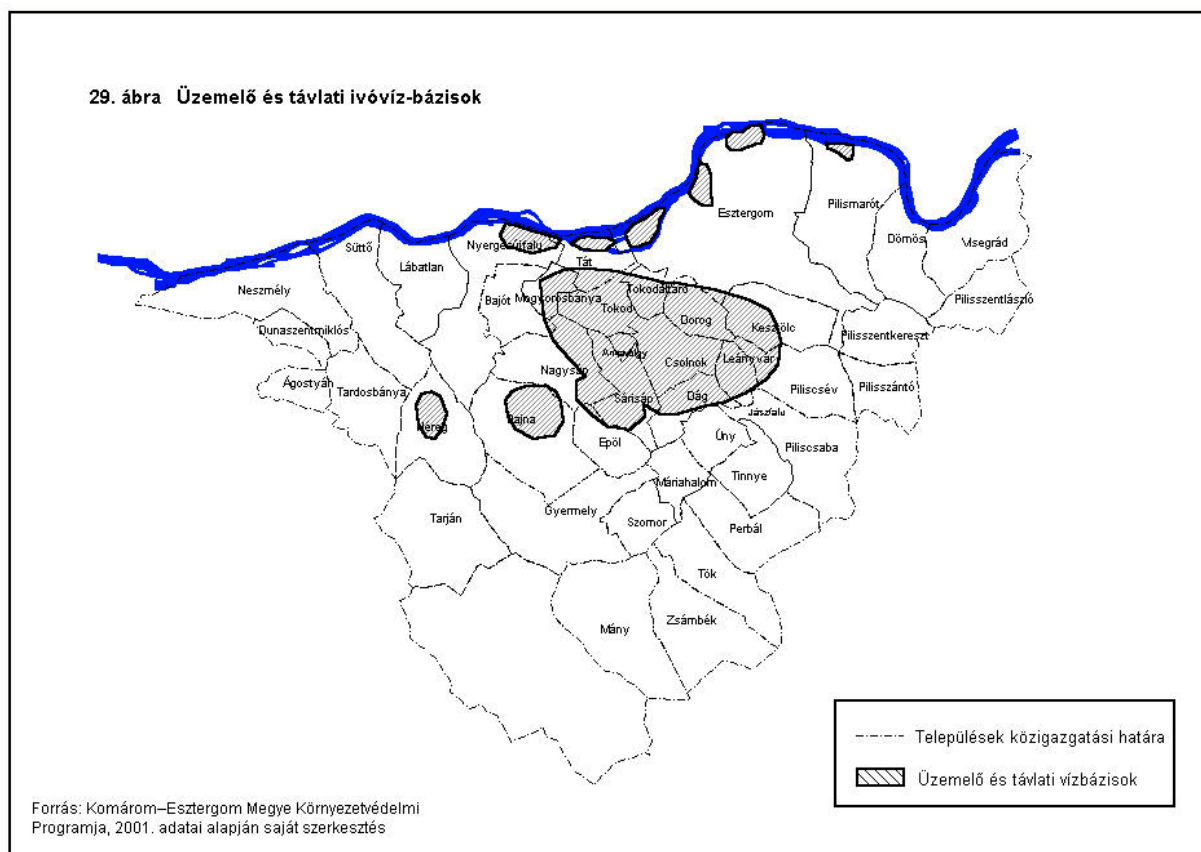
Az 1999-ben készült *Vízgyűjtőgazdálkodási Terv* szerint a Duna Gönyű–Dömös közötti jobbparti vízgyűjtőjén belül a mintatérsgben feltűnően nagyarányú az ismeretlen eredetű hulladékok rossz műszaki körülmények közötti lerakása, különösen az Únyi-patak mentén, továbbá az Únyi- és a Kenyérmezői-patak közötti területen. Mindezek, a víz szállíthatósága révén, a szennyeződés-export potenciális forrásainak tekinthetők. Ha az illegális lerakóhelyekkel terhelt területek ábráját (28. ábra) összehasonlítjuk azzal az ábrával, amely az üzemelő és a távlati vízbázisok lehatárolását tartalmazza (29. ábra), akkor a helyzet katasztrofálisnak tűnik. A *Környezetvédelmi Információs Rendszer* adatbázisa alapján a mintatérsgben elenyésző arányban vannak a hulladék mennyiségét csökkentő kezdeményezések¹³⁵. Egyetlen komolyabb léptékű mintaértékű kezdeményezésről sikerült információt szerezni, miszerint a láthatlan Holcín Cementipari Rt. a pizkei papírgyárban keletkező iszapot hasznosítja – hagyományos széntüzelésének részbeni kiváltására – másodlagos tüzelőanyagként. Korábban az iszap a nyergesújfalui kommunális hulladéklerakóba került. A térség holdudvarába tartozó Tinnyén, valamint kisebb mértékben Tokodon is másodlagos műanyag-újrahasznosítás folyik.

Az ilyen jellegű kezdeményezések előnye nem csak környezetvédelmi vonatkozású: a gazdasági egymásrautaltság növeli a vállalkozások térségi kötődését, helyi gazdaságba történő integrálódását.

¹³⁵ Tinnyén működik egy műanyag-újrahasznosító vállalkozás

29. ábra Üzemelő és távlati ivóvíz-bázisok

14. Javaslat

Javaslatom Egy integrált hulladékgazdálkodási program beindítására irányul, amely magában foglalhatja a társadalom környezeti tudatosságának növelését, a környezetvédelmi ipar, a kapcsolódó K+F és képzési tevékenység megteremtését, valamint a hulladékprobléma térségen belüli megoldását. Egy ilyen program megszületésének feltétele ugyanakkor, hogy a hulladékgazdálkodás a forrásokat egyesítve, teljes egészében a térségen belül valósuljon meg.

A Miskolci Egyetem kutatásai (Kiss, 2001), valamint a Baranya megye egész területének EU igények szerinti átalakítását szervező vállalkozás tapasztalatai szerint körülbelül 100 ezer fős népességre érdemes olyan regionális *hulladékkezelő-ártalmatlanító üzem* tervezni, amely magában foglalja a válogatási és komposztálási és az újrahasznosítható komponensek értékesítésére irányuló tevékenységet. 20–30000 fő ellátására javasolnak 1 hulladékudvart és 1 átrakót.¹³⁶

A mintatárség tehát eléri azt a kritikus méretet, hogy önálló regionális hulladékkezelő létesítménnyel rendelkezzen. Mivel a 100 ezer fő/hulladéklerakó méretezés a hulladékgazdálkodás jelenlegi állapotából indul ki, feltételezhető, hogy a hulladékgazdálkodás fejlődése és a társadalom tudatosodása révén ugyanez a létesítmény, jelentősebb kapacitásnövekedés nélkül, a jövőben ennél sokkal nagyobb népesség ellátását is szolgálhatja. Ennek természetesen az a feltétele, hogy a ténylegesen lerakásra kerülő hulladékmennyiség a jelenleginek töredékére csökkenjen.

A vonzáskörbe tartozó népesség mellett érdemes a szállítási távolságot is figyelembe venni. A baranyai tapasztalatok szerint kb. 30 km-ig gazdaságos a szállítás, ezért javasolják az átrakó

¹³⁶ A baranyai tapasztalatok nem feltétlenül ültethetők át az ország egészére, tekintettel azonban a táj és a településrendszer hasonló jellegére, a mintatárségben kiindulási alapként tekinthetjük.

alkalmazását. Maga az átrakó azonban szintén jelentős költségnövelő tényező, így jobb a vonzaskörzetet úgy méretezni, a hulladéklerakót úgy elhelyezni, hogy elhagyható legyen. A mintatértségben ez, megfelelő telephelyválasztással minden további nélkül biztosítható.

A Baranya megyei tapasztalatokból az is következik, hogy a mintatérstégnél kisebb népességű térség autonóm hulladékgazdálkodásának megteremtése a jelenlegi műszaki-gazdasági feltételek mellett nem lehetséges. Tekintettel arra, hogy a mintatérstég feltétlen részének tekintett és az esetlegesen hozzátartozó települések (holdudvar) népessége együttesen sem éri el teljesen a 100 ezer főt, bár erősen megközelíti, a saját regionális hulladékkezelő megteremtése érdekében hasznos lenne a térség minden szóba jöhető településének együttműködése. Nem tartom kizártnak az Ister-Gránium Program határon túli településeivel való együttműködést sem, azonban a hulladékgazdálkodás ottani helyzetéről, valamint a hulladékok határátlépésével kapcsolatos jogi akadályokról nincsenek információim.

A Baranya megyei koncepció alapján a térségben 3-5 hulladékudvar és ugyanennyi átrakó kialakítása szükséges. A fenntartható régió koncepció alapelveire és a térség adottságaira tekintettel azonban ennél jóval több hulladékudvar kialakítását tartom indokoltnak. A háztartásokban keletkező papír, üveg, műanyag és szerves hulladék, veszélyes hulladék, építési törmelék mennyiséget figyelembe véve nem látszik túlzott igénynek, hogy *a hulladékudvar az alapszintű kommunális intézményrendszer elengedhetetlen részét képezze*, elérhetőségére vonatkozó követelmények a többi alapszintű kommunális szolgáltatás elérhetőségi követelményeihez igazodjon.

A szelektív hulladékgyűjtést kísérleti jelleggel az egyik városban és egy kistelepülésen érdemes beindítani. A térség ismeretében Dorog és Úny tűnik ilyen kísérletek számára a legalkalmasabbnak. Dorog mellett szól a nagy népsűrűség miatti *hatékonyság és látványos eredmények* felmutathatósága, valamint a viszonylag *sok környezetterhelési adó* adekvát felhasználhatósága. Úny mellett szól a *környezetvédő civil szervezetek erős helyi befolyása*, valamint a *teleház jelenléte*, amely jelentős szerepet játszhat a *helyi eredmények népszerűsítésében*. Az eredmények gyorsan továbbterjeszthetők a környező aprófalvakra.

A térségben *több olyan jelentős vállalkozás is működik, amelyeket integrálni lehetne a hulladékprogramba* (papírgyártás, cementgyártás, üveggyártás, veszélyeshulladék-ártalmatlanítás).

KÖVETKEZTETÉSEK

Az elméleti munkarészben meghatározott 45 tényezős kritériumrendszer 13 tényezőjének felhasználásával *reprezentatív felmérést* végeztem, amelynek eredményeként sikerült a mintatárség számos olyan erőforrását kimutatni, amelyekre a fenntartható városias kistérség koncepció alapozható. Tényezőként javaslatot tettem olyan módosításokra, amelyek révén lehetővé válik a ki nem használt *erőforrások aktivizálása, az adott feltételek között az erőforráskészlet bővítése*. A feltárt erőforrásokat a *8a-c. táblázatokban* foglaltam össze. A táblázat felépítése, értelemszerűen, azonos az elméleti munkarész *3a-c. táblázataival*, az eltérés abból adódik, hogy elhagytam mindazokat a tényezőket és kritériumokat, amelyek az esettanulmányban nem szerepeltek.

A *10.a., b., c. táblázatok* az erőforrásokat rangsorolás nélkül tartalmazzák. A *fenntartható városias kistérség koncepció* megvalósulásának érdekében mindazonáltal tudatos fejlesztő tevékenységre, az intézkedések alapjául szolgáló célok megfogalmazására és a fejlesztés programozására van szükség, amihez nem elegendő az erőforrások ismerete. Az alábbiakban javaslatot teszek a reprezentatív vizsgálat során feltárt erőforrások, aktivizálásuk és bővítésük érdekében javasolt intézkedések súlyozására, *rangsorolására*, majd az eredmények alapján prioritásokat, azaz *rövidtávú cselekvési stratégiát* fogalmazok meg. A súlyozás a következő kritériumok alapján történik:

- Melyek azok az erőforrások, amelyek hasznosításával a legjelentősebb mértékben lehet hozzájárulni a globális válságok csökkentéséhez,
- Melyek azok az erőforrások, amelyek jövőbeni hasznosíthatóságát a leginkább veszélyeztetik a jelenlegi társadalmi-gazdasági folyamatok,
- Melyek azok az erőforrások, amelyekre épülő fejlesztési elképzelések növelhetik a *fenntartható városias kistérség* koncepció társadalmi támogatottságát?

Legfontosabb szempontoknak – az Agenda 21 elveinek megfelelően – a fenntartható fejlődés globális érvényesülését, a fenntartható fejlődés lehetőségének megőrzését és a társadalmi háttér megeremtését tartom.

A globális válság csökkentése szempontjából legfontosabb erőforrások

A globális válságjelenségeket két részre kell bontanunk: egyrészt a *környezeti válságjelenségekkel* kell szembenéznünk, amelyek közül a legsúlyosabbak a *globális felmelegedés, a biodiverzitás csökkenése, valamint az ivóvízhiány* továbbá – különösen Európában és Észak-Amerikában – a *hulladékmennyiség növekedése*. A globális felmelegedés mérsékléséhez legközvetlenebb módon a nagy ökológiai teljesítőképességű *erdők, a megújuló energiaforrások, továbbá a mobilitás és környezeti hatásainak csökkentésében* hasznosítható erőforrások minél előbbi aktivizálásával járulhat hozzá a térség.

Külön felmérések nélkül feltételezhető, hogy a térség legjelentősebb megújuló energiaforrásai a *napenergia és a biomassza*, az erdészeti és a növénytermesztési hulladékok, a kommunális és egyes ipari *hulladékok*. A térségnek jelentős a szélenergia-potenciálja, ugyanakkor a *szél „befogása”*, tájvédelmi és természetvédelmi okok miatt aligha találna támogatásra.

10. a, b, c táblázatok: A fenntartható fejlődést megalapozó erőforrások Esztergom– Dorog térségében

1. TÁRSADALMI ERŐFORRÁSOK (2 tényező)	
SZERVEZETI ERŐFORRÁSOK	
TÉNYEZŐK	ERŐFORRÁSOK
1.8. Önszerveződés képessége	Környezetvédő civil szervezetek országos átlagot jelentősen meghaladó aránya Országos átlagot arányában többszörösen meghaladó mennyiségű non-profit szervezet a sport és szabadidő területén Országos átlagot arányában sokszorosan meghaladó számú szakmai érdekképviselőt 5 város imissziós egyezménye
1.10. Kommunikáció képessége	Konkrét kezdeményezés a területfejlesztés szereplői közötti párbeszéd megteremtésére: Élhető régió program Teleház jelenléte a térségben: Úny, Tát

2. TÉRSZERKEZETI ÉS TÁJHASZNÁLATI ERŐFORRÁSOK (4 tényező)	
TÉRSZERKEZETI ERŐFORRÁSOK	
TÉNYEZŐK	ERŐFORRÁSOK
2.1. Ökológiai hálózat	Védett és védelemre javasolt területek: a forrástér-vizsgálatban ajánlott 0,09ha/fő nagyság helyett 0,15 ha/fő Ökológiai folyosók potenciális területei: patakok és mellékvizeik, különös tekintettel az Únyi-patakra és mellékvizeire, völgyzárógátas víztározási lehetőségek: 113 ha Dunát a hegyvidékkel összekötő szabad területek
2.2 Területfelhasználás	Termőterületek meglévő tartalékai: 0,49 ha/fő Mérsékelt népességnövekedés: 1,7% /10 év-ből következő mérsékelt belterületnövekedés
2.4 Településrendszer	3 pólusú településrendszer: Esztergom, Dorog, Nyergesújfalu Kezelhető méretű: 15-40 ezer lakosú pólusok Hiányzó pólus megteremtésének lehetősége: Bajna Sokféleséget garantáló 5 alapvetően különböző településtípus alkotta mikrotérségek: urbanizált sáv, agglomerációs és mezőgazdasági jellegű középfalvak, aprófalvak, üdülőfalvak
TÁJHASZNÁLATI ERŐFORRÁSOK: TERMELŐ FUNKCIÓJÚ TERÜLETEK	
2.6. Mező- és erdőgazdálkodás területei	Teljes értékű térségellátó övezet megvalósításának lehetősége: szükséglet: 0,28 ha/fő, készlet 0,38/fő Részleges faipari önfenntartás lehetősége: 50-107 % az elméletileg lehetséges területek kihasználásától függően 90 százalékos, művelésváltás esetén 100 % -os tejtermék és marhahús önellátáshoz elegendő legelőterület extenzív szarvasmarhatartás mellett: szükséglet 6000 ha, készlet: 5342 ha Elegendő mezőgazdasági terület a fenntartható tájgazdálkodási elveknek megfelelő seréshús, és baromfi-hús önellátás megvalósítására Megmaradó szántóterületek (összes megmaradó terület javasolt művelésváltás után: közel 9500 ha egy részén lehetőség megújuló energiaforrások termelésére

3. GAZDASÁGI ERŐFORRÁSOK (7 tényező)	
SZOLGÁLTATÁSOK	
TÉNYEZŐK	ERŐFORRÁSOK
3.8. Humánszolgáltatások *	Non-profit szervezetek jelentős szerepvállalása a humánszolgáltatások területén:200-240 Országos átlagot és a brit fenntarthatósági normát is meghaladó számú középiskola: 14
3.9. Informatikai szolgáltatások	Teleház jelenléte a térségben: Úny,, Tát Régió szinten intelligens régió program tervezésének elindulása
3.11. Üzleti, tanácsadói szolgáltatások	Alapszintű pénzügyi szolgáltatások terén teljes lefedettség „saját bank révén”: takarékszövetkezeti rendszer
ANYAGI JAVAK TERMELÉSE, FORGALMAZÁSA	
3.13. Mező- és erdőgazdaság	Országos átlagot elérő arányú ökológiai gazdálkodás: mezőgazdasági terület 1,7 %-a Védett és potenciálisan védett területeken jelentős méretű mezőgazdasági területek (átállási támogatásra nagyobb esély): 2044 ha, mezőgazdasági területek 7,9 %-a
3.14. Ipar	Országos átlagot meghaladó arányú környezetvédelmi ipar: a nem Budapesti lakosság 1,1 %-ra a környezetvédelmi-technológiai szolgáltatások 1,6 %-a jut Ipari hulladék csökkentésére és a fosszilis energiahordozók használatának csökkentésére irányuló integrált módszerek ipari alkalmazása (lábatlani cementgyár) Újrahasznosító tevékenység (piszkei papírgyár, Tinnye, Tokod. Műanyag-hulladék)
3.15. Vízgazdálkodás	Regionális vízgyűjtő-gazdálkodási terv megléte Jelentős ivóvíz-készlet többlet, ivóvízből hosszú távú öfenntartás lehetősége Érintett harmadrendű vízgyűjtők területének nagy része a térségen belül: Bikol-patak, Bajóti-patak, Únyi-patak, Kenyérmezői-patak, Szentlélek-patak Saját vízi társulat léte: Pilis–Gerecse Vízitársulat Völgyzárógátas víztározók építésének lehetősége: 113 ha
3.18. Hulladékgazdálkodás	Teljes autonómia kiépítése feltételrendszerének megléte: 98-130 ezer főt kiszolgáló regionális ártalmatlanító lehetősége Újrahasznosítás terén aktivizálható nagyvállalatok jelenléte (papírgyár, üvegyár, cementgyár, veszélyeshulladék-ártalmatlanító

A mobilitás és környezeti hatásai csökkentésének legfontosabb erőforrásai a *kialakult hárompólusú településrendszer és továbbfejlesztési lehetőségei* (potenciális negyedik „kispólus” megteremtésének hálózati feltételei adottak), továbbá a térségben *jelenlévő vasúti és víziút-kapacitás, a hozzájuk kapcsolódó fejlesztési lehetőségek*.

A biodiverzitás csökkenésének megállításával kapcsolatos legfontosabb erőforrások a térség *védett és védelemre javasolt területei*, az ökológiai folyosók kialakításának potenciális területeinek számító *patak völgyek*, a nedves élőhelyek kialakítására alkalmas *potenciális víztározási lehetőségek*, továbbá a mezőgazdasági területek *minden 100 hektárjára jutó legalább 7-12 % biotóp kialakításának potenciális területei*.

A térségben az *ivóvíz* az a legfontosabb erőforrás, amellyel a térség – városias lévén – szükségszerűen keletkező *ökológiai lábnyomát jelentős mértékben egyensúlyba hozhatja*. A térség ivóvízbázisainak védelme, felszíni és felszín alatti vízkészletei egyensúlyának és minőségének helyreállítása nem csak saját ellátása szempontjából fontos, hanem a térség lakóinak *globális felelőssége*.

A hulladékmennyiség csökkentésében legjelentősebb potenciálnak a térségben a *környezetvédő civil szervezeteket, a veszélyes hulladékártalmatlanításban résztvevő vállalkozásokat, továbbá az újrahasznosítás szempontjából aktív vagy aktivizálható jelentős iparvállalatokat* (üveggyár, papírgyár, építőanyag-ipari vállalatok) kell tekintenünk.

A globális válság másik része a *társadalmi-gazdasági válság*. A társadalmi egyenlőtlenségek csökkentéséhez *elsősorban az ökológiai lábnyomának csökkentésével járulhat hozzá a térség*. Az ökológiai lábnyom csökkentéséhez – túl a széndioxid kibocsátás csökkentő tényezőknél – mindazon erőforrások hozzájárulhatnak, amelyek az öfenntartás lehetőségét növelik, vagyis mások és a jövő generációk lehetőségeit nem csökkentik. Legfontosabb erőforrásnak a *környezeti-társadalmi tudatosságot felelősséget és szolidaritást tekinthetjük*, ami jelenleg legnagyobb mértékben a környezetvédelem, a szociális ellátás, az egészségügy, a kisebbségi és az általános emberi jogok védelme terén tevékenykedő *civil szervezetek* működésében nyilvánul meg. Tényleges súlyukat a térségben – megfelelő szakmai kompetencia híján –nem vizsgáltam, a számszerű kimutatást azzal a céllal készítettem, hogy a civil szervezetekben rejlő erőforrások jelentőségére külön is felhívjam a figyelmet. A másik legfontosabb erőforrás a *termőföld*, amely a városias kistérségekben, a szolidaritás mellett, talán a legnagyobb veszélyeztetettségnek van kitéve.

Legveszélyeztetettebb erőforrás: a termőföld

A városias kistérségek legveszélyeztetettebb erőforrása nyilvánvalóan a termőföld ezért a dolgozatban feltárt termőföld-szükséglet biztonságba helyezése a legsürgetőbb feladat. Mennyi ez a termőföld? Számítások során megállapítottuk, hogy a térségben adottságai alapján gazdaságosan termelhető élelmiszerek megtermeléséhez szükséges termőföld-igény és gazdasági erdő igénye összesen 0,28 ha/lakos. A jelenlegi közel 100 ezer lakossal számolva ez összesen 28 ezer hektár, amelyből legalább 9 ezer hektár mezőgazdasági terület és 19 ezer hektár ipari célra hasznosítható erdő. Az agrárkörnyezetvédelmi program előírása szerint minden 100 hektár mezőgazdasági területre 7-12 % biotópot kell számolni, ami kb. 1000 hektárral növeli a mezőgazdasági területet, aminek így el kell érnie a 10 ezer hektárt.

Az így számított, összesen 29 ezer hektárhoz még hozzá kell adni a térség szőlőit, mint jelentős gazdasági erőforrást: tehát közel 1000 hektárt, továbbá a védett és védelemre javasolt erdőket, gyepeket, ami körülbelül újabb 10 ezer hektár: Az összes termőföld szükséglet így a *100 ezer főre közel 40 ezer hektár, 1 főre vetítve: 0,4 hektár*.

Amennyiben a védett erdőkre tekintettel a faanyag vonatkozásában lemondunk az ökológiai lábnyom zéró egyenlegéről és csak a jelenlegi gazdasági erdők teljesítőképességéig tekintjük

célnak az öfenntartásnak megfelelő erdőterület biztosítását¹³⁷, akkor a közel 19 ezer ha helyett 8,5 ezer hektár gazdasági erdővel számolhatunk, így az összes termőföld szükséglet 29500 hektár, 1 főre vetítve, kerekítve, 0,3 hektár. A térség jelenlegi termőföldkészlete 0,44 hektár/ fő, tehát a tartalék összesen 0,04-0,14 ha/fő ahol egyéb természetű termelésre lehetőség nyílik, amelyből az esetleges népességnövekedés szükségleteit ki lehet elégíteni, amelynek kárára a zöldmezős beruházásokat meg lehet valósítani. Amennyiben a jövőben a termőterületek összterülete egyetlen hektárral sem csökkenne, akkor a térség, a fenntartható térség koncepció megvalósíthatósága érdekében megállapított minimális kritérium betartása mellett maximálisan 25 százalékos népességnövekedést tudna elviselni. Amennyiben a maximális kritériumot tekintjük mértékadónak, akkor a térség jelenleg gyakorlatilag elérte terhelhetősége határát.

A társadalmi támogatottság növelése szempontjából jelentős erőforrások

A fenntartható fejlődést megalapozó erőforrások közül potenciálisan minden olyan növelheti a fenntartható térség koncepció támogatottságát, amelyek jótékony hatását a társadalom máris érzékeli. Ezzel együtt fontos feltétel, hogy az érintett erőforrásokra épülő fejlesztések anélkül javítják az életminőséget, hogy a háztartások kiadásai (jelentősen) növekednének és a költségeket a társadalom arányosnak érzi az életminőség javulásában elért eredményekkel. Mindezen szempontok figyelembe vételével kiemelt jelentőséget kell tulajdonítanunk azoknak az erőforrásoknak, amelyek a nem anyagi szolgáltatásokhoz kapcsolódnak: a non-profit szervezetek részvételét a humánszolgáltatásokban, a beindult informatikai fejlesztéseket, a középiskolák magas számát, a szolgáltatások társadalmilag elfogadható időn belül tömegközlekedéssel való elérhetőségét, beleértve a külön nem vizsgált tömegközlekedési szolgáltatásokat valamint potenciális fejlesztési lehetőségeit.

---

¹³⁷ aminek létjogosultsága többek között az importált fa származási helye ökológiai teljesítőképességének függvénye

JAVASLATOK SZINTÉZISE, A RIÓI ELVEK GYAKORLATI MEGVALÓSULÁSÁNAK JAVASOLT FORGATÓKÖNYVE

A helyzetfeltárás során javaslatokat tettem a feltárt erőforrások aktivizálására, az erőforráskészlet bővítésére. A következőkben a javaslatoknak koncepcionális szempontok és megvalósításuk javasolt időzítése alapján történt rendszerezését ismertetem. Az első öt év programja egyszerre viszonylag kisebb beruházásokat igénylő, de igen nagyszámú alprogramot tartalmaz, amelyek célja a fenntartható kistérség koncepció megvalósításának társadalmi megalapozása és a jelenlegi fizikai feltételek további romlásának megakadályozása. Középtávon beindulnak azok a gazdaság- és térszerkezet-alakító folyamatok, amelyek a riói elvek megvalósításához szükségesnek bizonyultak. A legösszetettebb, legnagyobb beruházásokat igénylő feladatok megvalósulását csak hosszú távon tartom megalapozottnak.

Rövid táv (1-5 év)

A társadalmi feltételek megteremtése, hálózatépítés, szakemberképzés, az életminőség javítása

— Társadalmi kommunikáció megteremtése

A szakemberek, vállalkozók, önkormányzatok és a civil szféra és lakosság között párbeszéd kialakítása a fenntartható kistérség koncepció megismerése, továbbfejlesztése érdekében a kistérség szintjén, hasonló hálózatok kiépítése a mikrotérségek szintjén és a mikrotérségek között.

— Nyergesújfalu középfokú és Bajna alapfokú ellátó szerepének erősítése

A kívánatos humán és üzleti szolgáltatások körét a „szükségletek-kielégítők” felméréssel lakossági, szakmai és civil részvétellel lehet meghatározni. A program része a non-profit aktivitás növelése a szociális ellátás, az egészségügy, az oktatás és a kultúra területén. Cél a kistérségen belüli vidékies mikrotérségek ellátásának javítása, fiatalok helyben maradásának ösztönzése.

— Térségi Agenda 21 program készítése

A térségi program alapján a települések Local Agenda 21 programjainak és a térségfejlesztés szereplőinek saját Agenda 21 programjainak kidolgozása.

— Intelligens kistérség és településekinfrastrukturális, tartalmi és humánerőforrás-feltételeinek megteremtése

A teleház program továbbfejlesztése, a teleházak integrálása az alapellátást biztosító intézményhálózatba, biztosítva a '20 perces elérhetőséget'. Saját intelligens régió program kistérségi szinten a holdudvar településekkel együtt, a mintegy 130 ezer lakosú határ menti térség számára. Legalább az országon belüli lemaradások sürgős ledolgozása.

— Civil szervezetek közötti hálózatépítés, monitoring rendszer kiépítése

A hálózatépítés és a monitoringrendszer célja tényleges erejük, mozgásterük növelése, az emberi életminőség javítása és a bioszféra megőrzése-helyreállítása terén elért teljesítményük akár pénzben is kifejezhető mérése, társadalmi megismertetése.

— Integrált hulladékgazdálkodási program beindításának társadalmi megalapozása

Beleértendő a környezettudatosság, a társadalmi részvétel, a környezetvédelmi ipar, a kapcsolódó K+F tevékenység és képzés fejlesztésének beindítása.

— *Integrált tájgazdálkodási valamint környezetvédelmi és -technológiai szakemberképzés beindítása*

A tájgazdálkodási szakemberképzés lehetséges központja Bajna, a környezetvédelem és technológiai szakemberek képzésének lehetséges központja Dorog vagy Nyergesújfalu.

— *Ipari vállalkozások közötti párbeszéd továbbfejlesztése*

A már beindult párbeszédben (immisszió egyezmény, ipari hulladék energetikai újrahasznosítása) résztvevők körének és tartalmi komplexitásának növelése, a párbeszéd intézményesítése. A térségi bedolgozói hálózati rendszer továbbfejlesztését szolgáló kommunikáció és információshálózat kiépítése

— *Kistérségi mezőgazdasági és ipari termékek iránti belső fogyasztói kereslet bővítésének ösztönzése, kistérség termelői és forgalmazói közötti párbeszéd megteremtése*

A program általános marketingtevékenységen túl helyi termékek értékesítési hálózatának megszervezését foglalja magában (pl. meglévő kereskedelmi hálózat megnyerésével, heti piacok újjáélesztésével).

— *Ökológiai gazdálkodók közötti együttműködés kialakítása*

Induláskor mindenképpen érdemes a szomszédos kistérségekkel együtt (pl. a regionális szintet alapul véve). Legfontosabb célok a regionális-kistérségi belső piac bővítése és a külső piacra jutás esélyeinek növelése, hazai és EU mezőgazdasági és vidékfejlesztési támogatások mellett természetvédelmi és turisztikai alapok felhasználásának elősegítése az ökológiai gazdálkodás ösztönzésére. A biotermékek iránti koncentrált kereslet várható területein ökopiac(ok) létrehozása, CSA (közvetlen termelő-fogyasztó kapcsolatra épülő értékesítési rendszer) megszervezése a belső piacbővítés érdekében.

A kistérség autonóm erőforrás-gazdálkodását megalapozó K+F tevékenység megteremtése

— *Integrált tájgazdálkodási kutató-fejlesztő bázis kiépítése*

A Nemzeti Agrárkörnyezetvédelmi Program javaslata szerint középtájként ki kell alakítani a mezőgazdasági struktúraváltás szellemi-oktatási központját. A Dunazúg-hegység középtájon belül, kapcsolódva az oktatáshoz, Bajna különösen alkalmas erre a szerepre.

— *A környezetvédelmi és -technológiai kutató-fejlesztő bázis kialakítása a térségben*

Dorog vagy Nyergesújfalu egyaránt alkalmas, kapcsolódva a kialakított oktatási bázishoz Kiemelt szakterületek – a térség adottságaihoz kapcsolódóan – a hulladékgazdálkodás, a vízgyűjtő-rehabilitáció, és a megújuló energiaforrások hasznosítása.

Fizikai feltételek megőrzése, termőföld biztonságba helyezése

— *Térségi tájrendezési terv készítése*

A terv célja a térségellátó övezet részét képező termőterület-mennyiség (minimálisan 0,28 hektár/fő), az egyéb okból védendő termékeny területekkel együtt 40 ezer hektár – komplex tájgazdálkodási kritériumok alapján kijelölt – termékeny földterület biztonságba helyezése. Sajátos elemként ide tartozik: az ökológiai hálózat kialakításához szükséges területek, a térség egyik jelentős gazdasági erőforrásának számító jó minőségű szőlőtermő területek (borturizmus, tájképi érték), a potenciális víztározó-kapacitások jövőbeli kihasználásához szükséges területek biztonságba helyezése.

- *Egységes tájrendezési terv és területrendezési terv készítése az Esztergomtól Dunaalmásig terjedő, 35 km hosszúságú Dunavölgy-szakaszra*

A Duna-völgy és a hegyvidék közötti ökológiai kapcsolat fenntartását szolgáló aktív védelmi program, ahol az ökológiai kapcsolatok az ivóvízvédelmi, rekreációs, megújuló energiaforrások termelését szolgáló tájhasználati módokkal integráltan jelennek meg.

- *Településrendezési tervek felülvizsgálata a fogyasztási funkciójú területekre megfogalmazott kritériumok alapján*

A fenntartható fejlődés meglévő erőforrásai megőrzését biztosító rendelkezések beépítése a tervekbe, különösen a gyorsan növő településeken (városok, 10-es út menti települések, agglomeráció közeli aprófalvak).

- *A települések rozsdaterület-készletének, az újrahasznosítható épületállományának és a beépített területek intenzifikálási lehetőségeinek felmérése*

Cél a „növekedés nélküli fejlődés” elv érvényesítése. A felmérés és az adatok folyamatos frissítésének célja, hogy a potenciális beruházók megismerjék ezeket a lehetőségeket.

Középtáv (5-10 év)

Magas színvonalú szolgáltatási és tömegközlekedési szolgáltatás kiépítésének beindítása

- *Rugalmas, differenciált tömegközlekedési rendszer kialakítása*

Vasútra, kisméretű-kisfogyasztású közúti járműveket is használó közúti tömegközlekedésre valamint – különös tekintettel a Duna menti urbanizált sávra – kerékpárhálózatra épülő rendszer kiépítése először a mikrotérségeken belüli majd a kistérség egészén belüli kapcsolatok erősítése és a periféria településeinek integrálása érdekében.

Ökológiai hálózat kiépítésének beindítása, fenntartás feltételeinek megteremtése

- *Ökológiai folyosóhálózat kialakítása*

A térség kisvízfolyásai, különösen az Únyi-patak és mellékvizei mentén, a vízgyűjtő-terület teljes rehabilitációja, beleértve a megye környezetvédelmi programjában meghatározott rekultivációs, talaj- és talajvíz-védelmi feladatokat.

- *Integrált vízgyűjtő-gazdálkodás intézményi feltételeinek megteremtése*

Regionális vízügyi hatóságok illetékességi területének hozzáigazítása a vízgyűjtőhatárokhoz, A harmadrendű vízgyűjtők szintjén működő vízügyi társulatok feladatkörének és felelősségének, autonómiájának növelése (A döntési kompetencia a térségen kívül esik, a térség feladata a jogszabályok változtatásáért történő lobbizás)

- *Ökológiai gazdálkodás kiterjesztése*

Cél, hogy hosszú távon legalább az összes védelem alatt álló és védelemre javasolt 2044 hektár mezőgazdasági területen ökológiai módszerekkel történjen a gazdálkodás. Ez a mai arányhoz képest kb. tízszeres növekedést jelent.

Autonóm erőforrás-gazdálkodásra épülő termelő tevékenységek letelepítése

- *Megújuló energiaforrások szerepének erőteljes növelése*

A program vállalkozások és a lakosság körében párhuzamosan, különböző feltételekkel valósítható meg.

— *A térségi hulladékgazdálkodása teljes autonómiájának megteremtése*

Saját regionális hulladékártalmatlanító és hulladékudvar-hálózat kiépítése, a térségben működő nagyvállalatok kapacitásainak integrálásával és fejlesztésével. A hulladékudvar-hálózat integrálása az alapszintű intézményhálózatba, érvényesítve a '20 perces elérhetőség' követelményét.

— *Decentralizált élelmiszeripari és faipari és egyéb térségi nyersanyagra épülő feldolgozó tevékenység letelepítése*

Különös tekintettel a nagyobb mezőgazdasági területekkel és erdőkkel rendelkező nagyobb vidéki településekre.

— *Autonóm tájgazdálkodási programok beindítása települési szinten*

Dömös és Pilismarót térségében autonóm energiagazdálkodás, a szelíd turizmus és a természetvédelem integrált fejlesztési programjának beindítása. Ökofalu/telefalu programok kidolgozása a térség aprófalvaiban (Úny, Máriahalom, Epöl).

Hosszútáv (10-15 év)

A vasút és a Duna menti városokban és községekben intermodális tömegközlekedési csomópontok kialakítása

— *A vasúttal integrált térségi intermodális tömegközlekedési csomópontok strukturáló szerepének növelése a magas színvonalú városias környezet megteremtésében.*

Hiányzó (kis)városközpontok, munkahelyteremtés, a térség tömegközlekedési átszállópontjainak kialakítása a vasútállomások környezetében. Kötőtpályás intenzív kapcsolat megteremtése Esztergom, Dorog, Nyergesújfalu és Komárom illetve Tatabánya között.

— *A Duna szerepének növelése a szállításban, a lakossági rekreációban, és a regionális turizmusban.*

Autonóm tájgazdálkodás kiteljesítése

— *Térségellátó övezet megvalósítása*

Gyümölcs, kert, legelő, erdő művelésű területek szükséges mértékű bővítése. Az optimális szintű önellátás megvalósítása, a megújuló energiapotenciál növelése a szántóterületek közel felének átállításával történhet. Az átállást ösztönző rendszerek alkalmazása

— *Településszintű autonóm tájgazdálkodási, ökofalu/telefalu, fenntartható város kísérleti programok megvalósítása*

A térség felkészültsége ekkor már megfelelő alapot nyújt arra, hogy az egyes települések programjaikat ne elszigetelten, hanem egy működő rendszer részeként tudják megvalósítani, kapcsolódva a már kialakult intézményekre, gazdálkodási rendszerekre.

EREDMÉNYEK

ÖSSZEFOGLALÁS

Problémafelvetés, felépítés, módszerek

A fenntartható fejlődés, éppúgy, mint a gazdasági növekedés, a hazai területfejlesztési tervdokumentumok rendre visszatérő vezérmotívuma. A két cél közötti tagadhatatlan konfliktust csak látszólag oldja fel a fenntartható növekedés fogalma. A növekedés költségei – közgazdaságtudomány eszközeivel is kimutathatóan – már felülmúlták a hozadékait.

A városok, városiasodott térségek hajlamosak a „fejlődéssel” kapcsolatos célokat inkább magukra, míg a „fenntartható” részt a vidéki térségekre értelmezni. Ugyanez a szemlélet érvényesül a védett területekkel kapcsolatban, amelyek a bioszféra megőrzésében játszott kétségtelen jelentős szerepük mellett számos település lakóinak nyújtják a megélhetés alapvető forrásait. A „közös teherviselés” hiányának problémája nem csak globális, de országos, regionális, sőt kistérségi szinten is érzékelhető.

Magyarország természeti adottságai kedvező feltételeket kínálnak ahhoz, hogy a fenntartható fejlődés riói elveit érvényesítsük, ezen adottságok a legkorszerűbb tudományos módszerekkel lényegében feltártak és rendszerezettek. Jóval kevesebb ugyanakkor az ismeretünk arról, hogy *a területi, gazdasági és társadalmi feltételekkel milyen mértékben rendelkezünk*. Többek között ez a hiány felelős azért, hogy a területi tervezésben a fenntartható fejlődés elve gyakran megalapozás nélkül, csak szándékkifejezés szintjén jelenik meg. Dolgozatommal az említett hiány pótlásához kívántam hozzájárulni.

Kutatásom a területi tervezési feladatok egyik célterületére, a városias kistérségekre irányult, *a városok és a térségük közötti kölcsönös, tehát kétoldalú egymásrautaltság komplexitásának helyreállításában keresve a fenntartható fejlődés elvei érvényesítésének lehetőségét*. A város és közvetlen térsége egyfajta autonóm egységgé válása – amely így, mint egység vesz részt a globális társadalom kapcsolatrendszerében – Magyarországon a szabad területek megőrzésének, a mobilitás csökkentésének és a fenntartható fogyasztási szokások kialakulásának – tehát a riói elvek érvényesítésének – *egyik* hatékony eszköze lehet.

Kutatásaim során *feltártam azokat az ismérveket*, amelyeknek megfelelően adott városias kistérség, mint ökológiai-társadalmi-gazdasági egység, optimális kereteket biztosít a fenntartható fejlődés rió elveinek érvényesítésére, továbbá *összeállítottam egy kritériumrendszert*, amelynek alapján adott városias kistérségben felmérhető a fenntartható fejlődést megalapozó erőforráskészlet.

A mintaterületen – Esztergom–Dorog térségében – az optimális térség-szervezés lehetőségeit és korlátait vizsgáltam, a javasolt térségnek, a jellegadó kistáj nyomán, a Kelet-Gerecse elnevezést adtam. Reprezentatív jelleggel feltártam a térség fenntartható fejlődést megalapozó erőforráskészletének néhány fontosabb elemét. Célokat fogalmaztam meg, amelyek megvalósítása az erőforrás-készlet aktivizálását és bővítését hivatott szolgálni.

A hangsúlyt – a fenntartható fejlődés folyamatában elért eredményeket mérő indikátorrendszerekkel szemben – nem az eredményekre, hanem a *lehetőségekre* helyeztem, bár sok esetben a kettő nem választható szét, mivel az eredmények a fejlődés következő fázisában már erőforrásnak minősülhetnek. Az értekezésben a következő kérdésekre kerestem a választ:

5. Melyek a fenntartható fejlődés szempontjából optimális városias kistérség, mint ökológiai-társadalmi-gazdasági egység, legfontosabb ismérvei?
6. Melyek a fenntartható fejlődést megalapozó erőforrások városias kistérségekben?
7. A mintatárség mely településeinek térséggé szerveződése biztosíthatná – elméletileg – a lehető legkedvezőbb feltételeket a fenntartható fejlődés elveinek érvényesítésére?
8. Melyek a fenntartható fejlődés erőforrásai a mintatárségben, hogyan aktivizálhatók, hogyan bővíthető az erőforráskészlet?

A kutatás eredménye egy olyan *tervezési segédeszköz*, amely hozzájárul, hogy városias kistérségek fejlesztési és rendezési terveiben a fenntartható fejlődés riói elvei a lehető legmesszebbmenőkig érvényesülhessenek. A kidolgozott segédeszköz és megállapításaim tudományos alapot nyújtanak városias kistérségek Local Agenda 21 akcióprogramjainak remélhetőleg minél előbb sorra kerülő kidolgozásához, általánosságban a fejlesztési programok és a fenntartható fejlődés elvei közötti összhang növeléséhez.

Fogalmak, alapelvek

A *fenntartható fejlődés* folyamat, amelynek során az emberiség képessé válik a bioszféra szabta keretek között méltányos életminőséget biztosítani a jelen és a jövő generációk minden tagja számára. A fenntartható fejlődés alapelvei:

- A környezet állapotában bekövetkező változások és a társadalmi-gazdasági fejlődés oszthatatlansága,
- A globális és helyi érdekek együttes kezelése,
- Az erőforrások használatának és megőrzésének egyidejűsége,
- Az erőforrás-gazdálkodás autonómiája,
- Az ökoszisztéma alrendszereként való társadalmi és gazdasági működés.

Erőforrásnak tekintem adott térség mindazon természeti, társadalmi, térszerkezeti, tájhasználati és gazdasági adottságait, rendszereit, működési mechanizmusait, amelyeket az ott élő társadalom konkrét időben maga számára hasznosnak ítél és értékrendjének, ismereteinek, valamint lehetőségeinek megfelelő mértékben és módon saját céljaira hasznosít. Az erőforrások mennyiségi és minőségi szinten tartása, újratermelése és hasznosítása az *erőforrás-gazdálkodás*.

A települések, térségek azon erőforrásait, amelyek révén képessé válnak a fenntartható fejlődés folyamatába történő aktív bekapcsolódásra, *a fenntartható fejlődés erőforrásainak* nevezem. A fenntartható fejlődés erőforrásainak körébe tehát mindazon tényezők beletartoznak, amelyeket, megfelelő korlátok között hasznosítva, javul a település vagy térség lakóinak életminősége, miközben a bioszféra igénybevételük összességében csökken, közelít a globális ökológiai teljesítmény arányosan rájuk jutó részének nagyságrendjéhez. A globális ökológiai teljesítmény arányos részének közelítő becslését segíti az *ökológiai lábnyomszámítási* módszer, amelynek gyakorlati jelentőségére, alkalmazási lehetőségeire dolgozatomban kitérek.

Az *életminőség*, a bioszféra állapota mellett a fenntartható fejlődés legfontosabb indikátora, az anyagi, szellemi és lelki szükségletek komplex rendszeréből vezethető le: egy ember életminősége/jóléte azt fejezi ki, hogy a mérés pillanatában szükségletei milyen mértékben vannak kielégítve. Ugyanez egy adott társadalom egészére is vonatkoztatható. Az életminőség tehát lényegesen különbözik az életszínvonalától, ami a növekedésorientált gazdaság indikátoraként a piacon értékesített javakhoz való hozzájutás mértékét fejezi ki és növekedése, valamint csökkenése arányos az egyén felhalmozott vagyona pénzben kifejezhető értékének és aktuális pénzbeli jövedelmének vásárlóértékével.

Városias kistérségnek – az európai uniós elvek hazai adaptációjának megfelelően – azokat a kistérségeket nevezem, ahol a lakosság legalább 80 százaléka 120 fő/km²-nél sűrűbben lakott településen él. A városias kistérségek potenciálisan a város-vidék kapcsolat rehabilitációjának legkisebb léptékű földrajzi-társadalmi terei. A hazai városias kistérségek sajátossága, hogy, bár különböző arányban és megoszlásban, egyszerre szembesülnek a vidék és az agrárium valamint az urbanizáció és az ipari szerkezetváltás jellegzetes társadalmi, környezeti és gazdasági tüneteivel, amelyek részben erősíthetik, részben kiegyenlíthetik egymást.

Fenntarthatók azok a kistérségek,

- amelyek, endogén erőforrásaik sokféleségének és belső kapcsolatrendszerük komplexitásának kihasználása révén képesek az újraelosztás rapszodikusán változó rendszerének és/vagy a globális gazdaság szereplőit mozgató érdekviszonyoknak való *kiszolgáltatottságtól* függetleníteni magukat és egyenrangú partnerként a tágabb térség, és a globális társadalmi-gazdasági folyamatok részesévé válni,
- amelyek a döntési-felelősségi kompetenciájukon kívül eső térségek társadalmának életesélyeit negatívan befolyásoló környezet-igénybevételüket a lehető legkisebbre csökkentik, termelési-fogyasztási rendszerüket a lehető legnagyobb részben endogén erőforrásokra építik,
- ugyanakkor képesek és készek vállalni mindazokat a feladatokat és kötelezettségeket, amelyek a globális társadalmi és környezeti felelősség elve alapján rájuk hárulnak.

A fenntartható fejlődés szempontjából *optimális kistérségről* általában nem, csak konkrét földrajzi térben beszélhetünk. Az optimalizálás során a fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtése szempontjából legkedvezőbb nagyságú (települések száma, népesség nagysága, terület nagysága) és összetételű térség meghatározására törekedtem. Az adottságok, érdekek, értékek, függőségi viszonyok alapján települések térben összefüggő, optimálisnak minősíthető csoportjának együttműködése a konkrét földrajzi tér fenntartható fejlődés szempontjából releváns erőforrásainak megőrzését, hasznosítását és bővítését a lehető leghatékonyabbá teszi. Optimális térfelosztás csak akkor jöhet létre, ha a jelenlegi (tervezési-statisztikai) térfelosztás javasolt módosítása a szomszédos kistérségek számára nem jelent kedvezőtlen változást.

A fenntartható térség működése – az Agenda 21-nek megfelelően – az *autonóm erőforrás-gazdálkodás* elvén alapszik. Az autonóm erőforrás-gazdálkodás a lehetőségek mértékéig zárt, vagyis független körfolyamatokra épül. A gazdálkodás szervezeti rendszere önszerveződésen és a belső valamint a tágabb – globális, regionális, nemzeti – környezettel kötött társadalmi szerződéseknek megfelelő önszabályozáson alapul, ahol egyének és a közösségek – a szubszidaritás és reciprocitás elvének megfelelően – saját hatáskörben döntenek saját erőforrásaik hasznosításáról, védelméről és fejlesztéséről, vagyis a gazdálkodás mikéntjéről. Az autonómia ezen értelmezés szerint elvileg független a hagyományos értelemben vett politikai autonómiától, másrészt a politikai autonómia, éppúgy, mint a nemzetállami keretek, nem nyújt semmiféle garanciát arra az autonómiára, amelyre az Agenda 21 utal. Az autonóm erőforrás-gazdálkodás feltétele **a horizontális, hálózatszerű kapcsolatrendszerek elsőbbsége** a vertikális kapcsolatrendszerekkel szemben.

A *fenntartható természetierőforrás-gazdálkodás érdekében* Magyarországon kiemelt és halaszthatatlan feladatnak kell tekinteni

- a természeti erőforrás-felhasználás radikális csökkentését, a hatékonyság növelése, a kibocsátások, különösen a CO₂ kibocsátás csökkentése, és zárt termelési-fogyasztási láncok kialakítása révén,
- a lehető legnagyobb mértékben mérsékelni kell a biológiailag produktív területek beépítés, talajszennyezés, erózió, szikesedés stb. következtében történő inaktívvá válását,
- a természeti tőke azon tartalékainak lehető legnagyobb mértékű bővítését, amelyekből kapacitáshiánnyal rendelkezünk (ezt szolgálná pl. a földhasználati zónarendszer ajánlásainak megvalósítása, az erdőtelepítés, a megújuló energiaforrások hasznosítása, a vízvisszatartó-rendszerek kialakítása).

TUDOMÁNYOS EREDMÉNYEK

Az elvégzett kutatások és vizsgálatok alapján kidolgoztam egy *tervezési segédeszközt*, amely két egymással szoros összefüggésben álló, egymást kiegészítő kritériumrendszerből áll. A kidolgozott tervezési segédeszköz célja a fenntartható fejlődés elveinek érvényesítése a területfejlesztési – rendezési tervezésben. Hasonló célt szolgálnak a fenntartható fejlődés mérésére szolgáló indikátorrendszerek. Míg azonban az indikátorrendszerek alapvetően az elért eredményeket mérik, addig az általam kidolgozott rendszer a lehetőségekre koncentrál. Kutatásom kifejezetten városias kistérségekre irányult, eredményeim olyan térségekben alkalmazhatók, amelyek megfelelnek a városias kistérség kritériumainak.

Az első kritériumrendszer a jelenlegi statisztikai kistérségi lehatárolás felülvizsgálatán keresztül *olyan társadalmi-ökológiai-gazdálkodási egységek meghatározására alkalmas*, amelyek az adott földrajzi téren belül a lehető legkedvezőbb feltételeket kínálják a fenntarthatóság elveinek érvényesítésére. Ma, amikor a folyamatok a régiók, és így a régiókat alkotó kistérségek közigazgatási intézményesülése felé haladnak, amikor a fejlesztési pénzforrások alapvetően a térségekbe irányulnak, amikor magukat a kistérségeket közismerten sok bizonytalanság veszi körül, a kidolgozott kritériumrendszer minden kétséget kizáróan valós és aktuális igényeket elégít ki.

A kritériumrendszerbe beépített mozgástér – az alsó és a felső korlát – nem csak az objektivitás korlátainak tünete, hanem elengedhetetlen feltétele annak, hogy az egymással szomszédos kistérségek mindegyike számára a lehető legkedvezőbb kistérségi formációk alakulhassanak ki.

A második kritériumrendszer városias kistérségek komplex erőforráskészletének feltárásához szolgál segédeszközzül. A kritériumokat a könnyebb kezelhetőség érdekében háromszintű rendszerbe foglaltam, biztosítva, hogy a vizsgálatokat az anyagi lehetőségektől függően lépésenként lehessen elvégezni. A csoportosításra annál is inkább szükség van, mert a vizsgálatok társadalomtudományi, gazdasági, műszaki, tájgazdálkodási, földrajzi tudományokban járatos szakemberek továbbá a területfejlesztés helyi szereplőinek szoros együttműködését igényli.

Egy adott kistérség erőforrásainak teljes feltárása hatalmas munkát igényel, mindazonáltal egy előzetes szűréssel – mint amilyen a dolgozatban bemutatott esettanulmány is – kimutathatók a legfontosabb, a leginkább veszélyeztetett erőforrások, vagy azok a tényezők, amelyek még csak potenciális erőforrásnak tekinthetők. A fenntartható fejlődést megalapozó erőforrások ismerete nem jelenti azt, hogy minden erőforrást azonnal ki is kell használni. *Olyan tudásnak kerülünk birtokába, amelynek révén eldönthető, mit érdemes a jövő generációk számára megőrizni, ápolni, milyen lehetőségeket fontos nyitva hagyni, mit veszíthetünk a rövid távú érdekek érvényesülésével.*

Az *esettanulmány* bebizonyította a segédeszköz használhatóságát, ugyanakkor kiderültek azok a korlátok, nehézségek is, amelyekkel az alkalmazás során szembe kell néznünk.

Elméleti megállapítások

A fenntartható fejlődés szempontjából optimális városias kistérség ismérveinek kutatása során a következőket állapítottam meg:

A városias kistérségekben – a város és vidék kooperációjában rejlő lehetőségek kihasználása révén – mind a „városhiányos” vidéki térségeknél, mind pedig a „vidékhiányos” agglomerációknál kedvezőbb feltételek kínálkoznak az autonóm erőforrás-gazdálkodás megvalósítására és általában a fenntartható fejlődés elveinek érvényesítésére. A város-vidék

kapcsolat lényege a térség népességeltartó-képessége, mint komplex erőforrás hasznosításához és fenntartásához kötődő kölcsönös egymásrautaltságban rejlik. A kis- és középvárosok fejlettsége jelentős mértékben attól függ, hogy térségük mennyiben tart igényt szolgáltatásaikra, a vidék viszont akkor tudja igénybe venni a város szolgáltatásait, ha megfelelő jövedelemmel rendelkezik. A vidék jövedelmét pedig többek között a saját térsége városának-városainak nyújtandó szolgáltatásai alapozhatnák meg.

Kimutattam, hogy – az általános vélekedéssel szemben – *a heterogén adottságú térségek kedvezőbb feltételeket nyújtanak* a fenntartható fejlődés elveinek érvényesítésére, mint a homogén adottságúak. Ez éppúgy vonatkozik a táji adottságokra, a településrendszerre, mint a társadalom és a gazdaság összetételére, nem vonatkozik ugyanakkor az erőforrásokkal kapcsolatos értékrendre és a hozzájuk fűződő érdekviszonyokra. Az utóbbiak tehát egyúttal a heterogenitás felső korlátját is jelentik.

A térségszervezés optimalizálása során városias kistérségekben kiemelt jelentőséget kell tulajdonítani a *közlekedési-szállítási igények minimalizálásának*. Ebből nem csak az következik, hogy a vonzáskörzeti alapú lehatárolásnak a jövőben is kell, hogy legyen létjogosultsága, hanem, hogy legalább ugyanakkora súllyal kell figyelembe venni a kisebb települések között kialakult *horizontális kapcsolatrendszerek topológiai (sűrűsödési-ritkulási) viszonyait*. A mobilitás minimalizálásának fontos feltétele, hogy a térségek intézményellátás terén a lehető legnagyobb önállóságra tegyenek szert. Ez nem csak a minimális kínálat, hanem bizonyos választási lehetőség meglétét is kívánja, ami viszont túl kis térségek mellett nem lehetséges.

Elméleti kutatásaim és a konkrét térségben szerzett tapasztalatok egyaránt felhívták a figyelmet *a vízgyűjtő-terület, mint ökológiai-gazdasági-társadalmi egység potenciális jelentőségére*. Az Európai Unió által is szorgalmazott vízgyűjtő alapú tervezés a több országot érintő elsőrendű vízgyűjtők területére vonatkozik, kutatásom során azonban arra a felismerésre jutottam, hogy a kistérségi léptéknek megfelelő harmadrendű vízgyűjtők önálló tervezési-fejlesztési egységként történő kezelése legalább olyan fontos lenne. Bár a vízgyűjtő-terület, mint komplex önirányítású egység megvalósítása ma irreális célkitűzésnek tekinthető, *a vízgazdálkodás jelenlegi, megyehatárokhoz kötött intézményrendszerének vízgyűjtő-alapú átalakítását, a helyi-térségi vízi társulások mainál nagyobb autonómiáját az integrált vízgazdálkodás megvalósítása érdekében* reális, és a víz, mint egyik legveszélyeztetettebb erőforrásunk védelme érdekében elengedhetetlennek tartom.

A térségi önszerveződési folyamatokban nem elhanyagolhatóak a *szubjektív elemek* és ezeknek az optimális térségi keretek meghatározása során – a nehézségek ellenére – fontos szerepet kell szánunk. Ide tartoznak a lakosok *mentális térképén* megjelenő társadalmi-térhasználati tényezők, az egyéni térhasználatokhoz, térbeli cselekvési szokásokhoz köthető területek, az összetartozás-tudatot, a kötődést meghatározó táji, néprajzi homogenitás, a közös történeti gyökerek, termelési hagyományok. A szubjektív tényezők ugyanakkor bizonyos mértékig módosulhatnak, egyes elemei felerősödhetnek, mások gyengülhetnek. Erre a lehetőségre a jelenlegi területi tervezés is szívesen épít is (helyi, regionális identitástudat erősítése, imázsépítés).

A térségszervezés optimalizálására vonatkozóan megállapítottam, hogy reális az a törekvés, amely egy hosszú távú, a társadalmi és a gazdasági tevékenységek széles körére kiterjedő együttműködésre képes *„kemény mag”* és egy több irányba kötődő *„holdudvar”* kialakulásának lehetőségével számol. A holdudvar települései egyszerre vannak könnyebb és nehezebb helyzetben. Könnyebb annyiban, hogy – az esetek többségében – nagyobbak a választási lehetőségeik. Nehezebb helyzetüket a közismert periféria jelenségeken, identitási problémákon túl az okozza, hogy döntéseikben többféle érdeket kell figyelembe venniük, többfelé tartoznak felelősséggel.

A fenntartható fejlődést megalapozó erőforrásokkal, erőforrás-gazdálkodással kapcsolatban a következőket állapítottam meg:

Az erőforrás-gazdálkodás jelenlegi tendenciáinak áttekintése alapján kijelenthető, hogy rendelkezünk azokkal a tudományos eszközökkel és módszerekkel, amelyek révén a természetierőforrás-gazdálkodást, ökológiai és társadalmi szempontból, a mainál sokkal felelősségteljesebb irányba lehetne elmozdítani. A hangsúlyt most tehát azon tényezők, rendszerek fejlesztésére kell helyezni, amelyek révén a természetierőforrás-gazdálkodás a valóságban realizálódik.

A térségek legfontosabb erőforrásai a társadalom által elvárt életminőséget meghatározó – nem feltétlenül anyagi jellegű – feltételek, de csakis azok, amelyek a fenntartható fejlődés elveivel összhangban vannak. Ugyanilyen jelentőséggel bírnak az autonóm működést megalapozó önszerveződési, kommunikációs, kooperációs, integrálódási és integráló képességek. Ez a két tényezőcsoport ugyanis alapvető szerepet játszik a térségi társadalom érték- és érdekorientációinak alakulásában. A riói akcióprogram megvalósulása elképzelhetetlen a globális felelősségtudat kialakulása nélkül, ami viszont csak az egyéni és közösségi érdekelttség felismerése nyomán várható. Az ilyen jellegű erőforrások védelme, ápolása, erősítése a térségi szereplők kiemelt feladata.

Az életminőség javulását szolgáló törekvéseknek a valós emberi szükségletek kielégítésére kell irányulniuk. Mindennemű szükséglet kielégítésének végső célja az ember önálló cselekvőképességének fenntartása, növekedése, korlátja pedig a társadalom minden tagjának cselekvőképesség iránti szüksége és a bioszféra szükségletei. Az ökológiai fenntarthatóság szempontjából meghatározó, hogy a szükségletek kielégítése produktív tevékenység révén vagy közvetlenül, kimerülő vagy kimeríthetetlen javak fogyasztása által valósul meg.

Mind a gazdaság hatékonysága, mind pedig az ökológiai fenntarthatóság szempontjából fontos ösztönözni, hogy minél kevesebb, szinergikus hatásukban viszont a lehető legsokoldalúbb szükséglet-kielégítési módok kapjanak teret.

A szükségletek, a „kielégítők” és a kielégítést szolgáló termékek, szolgáltatások, tevékenységek, kapcsolatok rendszerezése és értékelése az első lépés a szükségletek kielégítésére vonatkozó fenntarthatósági követelmény teljesítésének. Ez a munka akkor lehet igazán eredményes, ha lakossági, civil és szakmai részvétellel történik. Csak így kerülhetők el az „ál-kielégítők”, a gátló vagy romboló hatású „kielégítők” megjelenése/továbbélése.

Az erőforrás-gazdálkodás autonómiájának alapvető, de nem egyedüli feltétele a térség népességeltartó-képessége. Legalább ilyen fontos, hogy ez az eltartóképesség a gazdálkodás folyamatában hasznosuljon, ez viszont csak akkor következhet be, ha a gazdálkodó szervezetek képesek integrálódni a térségi munkamegosztásba, legalább annyira képesek dinamizálni a térség természeti, táji, humánerőforrásait, mint a térség felvevő piacát.

A hatalmas energiaforrás-igény miatt az autonóm erőforrás-gazdálkodás egyik kulcsfeltétele a megújuló energiaforrások felhasználási arányának radikális növekedése. A jórészt helyben megtermelhető, vagy közeli térségekből beszerezhető megújuló energiaforrások hasznosítása nem csak a világgazdasági mozgásoknak való kiszolgáltatottságot csökkentené, de a helyi erőforrások helyben hasznosítása az energiára fordított költségek helyben maradását, munkahelyteremtést, új vállalkozásokat, a mezőgazdasági területek nyereséges hasznosíthatóságát eredményezné.

A mintatérsegre vonatkozó megállapítások

Az optimális térségi együttműködés kialakulásának lehetőségeivel és korlátaival kapcsolatban a következőket állapítottam meg:

A Dorogi és az Esztergom–Nyergesújfalui kistérség megosztottsága teljes mértékben ellentmond a történetileg kialakult kapcsolatrendszereknek, a településrendszer adottságainak, a kialakult munkamegosztásnak és a fenntartható fejlődés elveinek érvényesíthetősége szempontjából mindkét térséget hátrányosan érinti. A jelenlegi mesterséges, valójában nem létező határt átlapolják azok a *mikrotérségek*, amelyekben az egyes településeket igen szoros funkcionális kapcsolatok, táji homogenitásból, térszerkezeti pozícióból adódó közös érdekek kapcsolják össze. E mikrotérségek létezésének elismerése, a bennük rejlő lehetőségek kihasználása a térségfejlesztés fontos kiindulópontja lehet.

A két statisztikai kistérség jelenlegi csaknem 100 ezer (Párkányi kistérséggel együtt 130 ezer) fős népessége és a közel 180 fő/km² népsűrűsége egy olyan *alsó korlát*, amelynél „kisebb tömeg” esetén a fenntartható *városias térségben elvárt funkcionális komplexitás* aligha valósítható meg. Ugyanakkor olyan *felső korlát* is, amelynél „nagyobb tömeg” esetén a térségi autonómia megfelelő működéséhez szükséges *közvetlen vagy kevés áttétellel történő kapcsolattartás lehetősége* a legalsó és a legfelső döntési szintek között aligha valósítható meg.

A *heterogenitás*, ami Kelet-Gerecsének nevezett városias kistérséget táji értelemben (három nagytáj találkozásánál), a településrendszer vonatkozásában (5 jól elkülöníthető mikrotér-típus), gazdasági értelemben (az ipar legkülönbözőbb ágazatai mellett a mezőgazdaság még határozott jelenléte és a turizmus fokozatos térnyerése) egyaránt jellemzi, különlegesen kedvező lehetőséget kínál egy autonóm erőforrás-gazdálkodású fenntartható városias kistérség kialakulására. A térség nagyobb részét kitöltő Keleti-és Központi-Gerecse kistájak (a vizsgált térség 24 településéből 15 település), és az Únyi-patak csaknem teljesen azonos területen fekvő harmadrendű vízgyűjtője (az előbbi 15-ből 13 település, a mintatérség egészéből szintén 15 település) ugyanakkor egy olyan *ökológiai és közös tájtudaton alapuló „kemény mag”* szerveződését teszi lehetővé (összesen 17 település), amelyben a fenntartható fejlődés elveit messzemenően érvényesíteni képes *tájgazdálkodás* alakulhat ki. E kemény magban található a térség termékeny földterületeinek legnagyobb része.

Északon a Duna, keleten a Pilis, nyugaton a Gerecse vonulatai olyan természetföldrajzi „akadályokat” jelentenek – amelyek egyértelműsítették a térség belső kapcsolatrendszerét – a *sűrűsödési-ritkulási viszonyokat* – így nem véletlen, hogy a statisztikai kistérségi beosztás itt szokatlanul jól igazodik a természetföldrajzi határokhoz. Délen a – természetföldrajzi értelemben kevésbé határozott – megyehatár több évszázados stabilitásának eredményeként szintén viszonylag tiszta kapcsolódási viszonyok alakultak ki.

A Budapesti agglomerációnak a 10-es út mentén Esztergom irányába történő terjedése, továbbá az agglomerálódás hatására fokozatosan pólussá fejlődő Piliscsaba és Zsámbék vonzerejének növekedése eredményeképpen a jelenleg még egységnek mondható térség dezintegrálódása következhet be. A Budapesti agglomeráció továbbterjedése Tinnyén és Zsámbékon át Gyermely-Szomor érintésével a térség belső területei irányába (ennek nyomai már tapasztalhatók) ill. Tatabánya felé teljesen felboríthatja a térség ökológiai lábnyom egyenlegének még viszonylagosan meglévő egyensúlyát. Esztergom Párkány felé fordulása mögött e folyamatok dezintegráló hatásának ellensúlyozási szándéka sejthető.

A térség 24 településéből 10 teljesen kiesik Esztergom vonzáskörzetéből, valójában azonban a város csak a szomszédos 5 településnek tud a fenntartható kistérség kritériumainak megfelelő (jól megközelíthető) ellátást nyújtani. A 10 település számára Tata és Tatabánya, de mindenekelőtt Budapest nyújt még mindig jelentős távolságra fekvő, de Esztergomnál mindenképpen kedvezőbb alternatívát. Másik oldalról viszont a térségben található középfokú

és regionális hatáskörű intézményrendszer teljes egészében Esztergomba koncentrálódik, a másik két pólus jórészt csak alapfokú intézményközpont szerepét látja el.

Az eddigieket összegezve megállapítható, hogy Esztergom–Dorog térsége válaszut előtt áll. A térség termékeny földterületeinek aránya, a népsűrűség jelenlegi szintje, a térség még meglévő bár gyengülő funkcionális integritása, Esztergom térségi kötődésének, függőségének erőssége éppen azon a határon van, amikor *még nyitva áll a lehetőség egy olyan ökológiai-társadalmi-gazdasági egység fenntartására, amely mint önálló, autonóm identitás kapcsolódhat a regionális, globális rendszerekhez.*

A jelenlegi trendek akadálytalan folytatódása ugyan nem zárja ki a fenntartható fejlődés olyan elemeinek mainál nagyobb fokú érvényesíthetőségét, mint a megújuló energiaforrások révén az energiagazdálkodás gyökeres átalakítása, vagy a tömegközlekedés fejlesztése révén az életminőség javulása. *A termékeny földterületek beépülése, a gazdasági növekedés és az agglomeráció terjedése révén bekövetkező népességnövekedés és ezzel párhuzamosan a mobilitás növekedése* azonban az ökológiai lábnyom deficit növekedését és ezzel a jövő generációk életlehetőségeit, a fenntartható fejlődés esélyének globális csökkenését eredményezi.

A Kelet-Gerecse mintatárség fenntartható fejlődését megalapozó erőforrásokkal, aktivizálásukkal, bővítésükkel kapcsolatos megállapításaim:

Társadalmi erőforrások

A gazdasági növekedés jelenlegi trendje alapján feltételezhető, hogy Esztergom–Dorog térsége már rövidtávon is erős vonzerőt fog gyakorolni a máshonnan elvándorolni vágyókra és a növekedés főleg az agglomeráció-közeli vidéki térségeket fogja érinteni. Ennek eredményeképpen *felborulhat a város-vidék jelenlegi egyensúlya, a diszkrét pontokból álló településrendszer folytonos urbanizált sávokká fejlődhetnek.* A népességkoncentráció jövőbeli alakulása a belső fejlődésen túl jelentős részben a Budapesti agglomeráció fejlődésének, továbbá az ország és a határon túli szomszédos területek jelenleg csökkenő népességű területei népességmegtartó-képessége alakulásának függvénye, amire a mintatárség befolyása minimális. A várható népességnövekedés a térség fejlődése számára abban az esetben lehet kedvező, ha az a *pólusok alulhasznosított területeinek intenzifikálását segíti elő.*

A társadalmi erőforrások közül az *önszerveződési képességet* vizsgálva megállapítottam, hogy a térségben az országos átlagot jelentősen meghaladja a környezetvédelmi szervezetek száma, valamint igen jelentős – az életminőséget pozitívan befolyásoló – szabadidős és sporttevékenységek szervezettsége. Az ipari múlt hagyományainak továbbélését jelzi a munkavállalói érdekképviseletek igen nagy száma. A non-profit szervezetek száma azonban összességében elmarad az országos átlagtól, *különösen nagy az elmaradás a szociális, kulturális és oktatási, a legnagyobb azonban a kutatási tevékenységek területén.* A szociális kulturális és oktatási tevékenységet folytató szervezetekre különösen nagy szükség lenne az intézményhiányos perifériális területeken. Hiányoznak a kistérségi hatókörű szervezetek és nem épült ki kommunikáció a szervezetek között.

A *társadalmi kommunikáció* intézményesítésével kapcsolatban még csak kezdeti lépések történtek. A Dorogi és az Esztergom–Nyergesújfalui kistérségek közötti konfliktusok feloldását szolgáló kommunikációra a kutatás lezárásának időpontjáig nem történtek komoly kísérletek. Kezdeti fázisban van az információs társadalomhoz való csatlakozás, a térségi elektronikus kommunikáció kistérségi infrastrukturális és távszolgáltatási feltételeinek kiépültsége.

Megállapítottam, hogy a kistérségnek, mint területi-társadalmi-gazdasági identitásnak, igen korlátozottak a lehetőségei arra, hogy *érdekeit fölfelé, magasabb szinten képviselje,*

érvényesítse. Különösen ellentmondásos, hogy miközben a fejlesztések színtere mindinkább a kistérség és a régió, a választási körzetek teljesen más lehatárolás mentén alakult ki, a megválasztottak így legfőljebb településeket képviselhetnek, térségeket nem. Ugyanakkor az is megállapítható, hogy jelenleg a településeket szinte semmi sem motiválja arra, hogy parciális érdekeiket a kistérségi érdekeknek alárendeljék.

Térszerkezeti, tájhasználati erőforrások

A Kelet-Gerecse mintatárségben még *adottak a feltételek a folytonos ökológiai hálózat kialakítására*. A hálózat alapját az országos védelem alatt álló, védelemre javasolt területek, a felszínivíz-hálózat elemei – különös tekintettel az Únyi-patakra, amely a térség nagy részét behálózza – továbbá a Duna-völgy és a térség belső területeinek ökológiai kapcsolatát biztosító beépítetlen területeken meglévő ill. megújítandó biotópok képezhetik.

A Duna-völgy és a térség belső területeinek ökológiai kapcsolatát biztosító szabad területek közül különösen *veszélyeztetett a Tát és Nyergesújfalu közötti terület*, amelynek beépülése nem csak a két település, de a két „kisagglomeráció” (Esztergom–Dorog–Tokod–Tokodaltáró–Tát ill. Nyergesújfalu–Süttő–Lábatlan) összenövését eredményezné. Az ökológiai hálózat részeként védhető az érzékeny felszín alatti ivóvízbázisok. A felszínivíz-hálózat *csak a vízgyűjtő-terület rehabilitációja után töltheti be ökológiai szerepét*.

Az ökológiai hálózat ill. folyosórendszer részeként, a karsztvízszint 1970. előtti szintjének helyreállása után, megvalósulhatnak azok a *völgyzárógátas víztározók* (a Gyermelyi víztározóval együtt összesen mintegy 113 hektár), amelyek a térség vízgazdálkodási lehetőségeit és a rekreációs kínálatot is bővíthetik. Az ökológiai hálózat teljessé válását szolgálná a mezőgazdasági területeknek a Nemzeti Agrárkörnyezetvédelmi Programban javasolt 7-12 terület százaléknyi biotóppal történő tagolása.

A mintatárség – az ökológiai lábnyom elméletből kiindulva – *termékeny földterületek vonatkozásában már most is deficittel rendelkezik*, ez a deficit azonban még viszonylag csekély, ami a jelentős *ivóvízkészlet többlettel*, meglévő és potenciális *természetközeli terület többlettel* valamint a térség által felvállalt *veszélyeshulladék-ártalmatlanító tevékenységgel* kompenzálható és ez a kompenzálás, a közös teherviselés elvének megfelelően, a térség globális kötelezettsége.

A *beépült területek bővülésével járó közlekedési, szállítási igények növekedése és a biológiailag aktív területek mozaikossá válása* okozta károkból származó ökológiai lábnyomnövekedést is figyelembe véve feltételezhető, hogy a területek inaktívvá válása az esetleges népességnövekedésnél a fenntartható fejlődés elveinek érvényesíthetőségét jobban veszélyezteti.

Az ökológiai lábnyom-deficit további növekedésének megelőzése érdekében nem csak a természetvédelmi szempontból értékes földterületek megőrzését kell biztosítani, hanem mindazon mezőgazdasági termékek termelésére alkalmas területeket – *társégellátó övezet* – is, amelyek termelésére a térség természeti adottságai kedvező feltételeket kínálnak és amelyek más térségből való szállításából származó környezetterhelés a legjelentősebb (napi gyakoriságú, elsősorban közúton szállított termékek).

A helyi igényeket meghaladó mennyiségben is értékes, megőrzendő területnek kell minősíteni az Ászár–Neszmélyi borvidék részét képező ill. hasonló termőhelyi adottságokkal rendelkező szőlőtermő területeket. Az erősen urbanizálódó zónában további tartalékterületek szükségesek kondicionáló erdők telepítésére és rekreációs funkciójú területek kialakítására. A városi lakosság életminőségét javító funkciók egyúttal a *szabad területek megőrzésének aktív eszközei*.

Mindezen területek védelembe helyezése után a térségben, durván 10 ezer hektárnyi egyéb módon hasznosítható – jelenleg szántó művelésű – terület marad. A szántó művelésű

területeken, a takarmánytermelést, a megújuló energiaforrások (szélenergia, biomassa), ipari növények termelését, és a helyi adottságoknak megfelelően inkább speciális, mint tömegigényeket kielégítő élelmiszeripari célú szántóföldi termelést érdemes támogatni.

A *Duna menti urbanizációs sáv* különlegesen magas színvonalú urbánus életmód kialakítására predesztinált, amelynek megvalósulását csak a teljes urbanizált sáv egységes fejlesztési koncepciója és rendezési terve garantálhatja. Az ökológiai hálózat biztonsága, a szabad területek védelme érdekében a fejlesztést az *Esztergomtól Dunaalmásig terjedő, 30-35 km hosszú Dunavölgy-szakasz tájrendezési tervére*, valamint a jelenlegi vasúti pályát használó *Esztergom-Komárom, Esztergom-Tatabánya közötti kötöttpályás tömegközlekedési rendszer és a vízi szállítás visszaállításának koncepciójára* javaslom építeni. A termékeny terület szűkössége miatt minden eszközt meg kell ragadni a térségben a *biológiailag inaktív, alulhasznosított területek intenzifikálása* érdekében.

Az *Únyi-pataktól keletre fekvő 1,5-3-5 ezer lakosú középfalvak* legfontosabb erőforrásai a szőlőművelésű területek és a további biológiailag aktív területek. Az egymáshoz és városokhoz közel fekvő települések ideális lehetőséget biztosítanak a városi szolgáltatási színvonal és a természetközeli életmód egyesítéséhez. A szabad területeken a megőrzés aktív formáit kell ösztönözni, mint a rekreáció, a vízgazdálkodás, a természet- és tájvédelem és a megújuló energiaforrások termelése. A mikrotérség települései és Dorog között konszenzusteremtésre van szükség annak érdekében, hogy az *ipari beruházások területei minél koncentráltabban, intermodális közlekedési csomópontok szomszédságában, alulhasznosított biológiailag inaktív területeken jelenjenek meg*.

Az *Únyi-pataktól nyugatra fekvő középfalvak* adottságai az ökológiai hálózat fejlesztése mellett a mezőgazdasági struktúraváltásra, az élelmiszer és feldolgozás decentralizált fejlesztésére kínálnak kedvező feltételeket. A térség lehetőségeinek kihasználása ugyanakkor megköveteli a szolgáltatási színvonal növelését, ennek érdekében *a térség policentrikus jellege és a horizontális hálózatok megerősítését*. A térség integrálásában meghatározó az informatikai hozzáférés és a térségi identitástudat fejlesztése.

A *térség dél-keleti periferiáján fekvő 500-1000 lakosú kistelepülések* legfontosabb erőforrásai a vidékfejlesztésben jelentős horderejűnek számító *egyéni kezdeményezések*¹³⁸. Sürgető feladat a hosszú távú érdekeket veszélyeztető gyors növekedést engedő politika újragondolása. A mikrotérségben a távmunkán és helyi kismesterségeken, ökológiai gazdálkodáson alapuló *ökofalu/tefefalu programok* kezdeményezése játszhat jelentős szerepet.

A *Visegrádi-hegység és a Duna közé szorult Dömös és Pilismarót elemi érdeke a helyi önfenntartó-képesség erősítése*, különösen az energiagazdálkodás, a vízgazdálkodás és az életminőség szempontjából legfontosabb szolgáltatások területén. A vízgazdálkodási és energiagazdálkodási projektek, a természetvédelem, a szelíd turizmus, a vízi turizmus összehangolásával a két település akár az ökológikus tájgazdálkodás egyik kísérleti központjává válhat.

A térségben *nincsenek kihasználva a policentrikus településrendszer kínálta lehetőségek*. Ugyanakkor, tekintettel arra, hogy a pólusok mindegyike a térség periferiáján helyezkedik el, *szükség van egy a térség belső területeit kiszolgáló pólusra*, amelyre – közlekedéscsoporthelyi pozíciója és a térségben betöltött történeti szerepe, valamint jelenlegi mikrotérségi ellátó funkciója miatt – Bajna a legalkalmasabb. *Bajna pólusszerepét, ellátó funkciójának bővítésén túl*, a településen javasolt tájközpont – a *Dunazúg-hegység középtáj mezőgazdasági struktúraváltás kutatási-fejlesztési és oktatási központjának* megvalósítására lehet alapozni.

---

¹³⁸ Máriaalom: ökofalu és nyugdíjasház, Úny: teleház, ökogazdálkodás, Dág: nemzetiségi iskola, Szomor: Ökogazdálkodás, Epöl: falusi turizmus

Gazdasági erőforrások

A gazdasági erőforrások rendszeréből a szolgáltatási szektor és az anyagi termelés és forgalmazás fenntartható működését megalapozó erőforrások közül elemeztem néhányat. Az anyagi termelés és forgalmazás részének tekintetem az ipar, a bányászat és a mezőgazdaság mellett a víz-, energia-és hulladékgazdálkodást, a kereskedelmi tevékenységet, továbbá a fogyasztást, tehát minden olyan gazdasági tevékenységet, amely a társadalmi anyagárammal kapcsolatba lép.

A szolgáltatások közül – szűrőpróba-szerűen – olyan tényezőket ragadtam ki, amelyek az alapellátás intézményrendszerébe hagyományosan nem tartoztak bele, ma viszont már elengedhetetlen elemeknek tekinthetők (a humánszolgáltatások közül a fogorvosi és a családvédelmi ellátást, az oktatáson belül a nyelvoktatást és középiskolai oktatást, továbbá az informatikai szolgáltatásokat és az üzleti szolgáltatásokat). Megállapítottam, hogy a *humánerőforrás megőrzésére, fejlesztésére hivatott intézményi ellátás nem felel meg a kritériumoknak, különösen Bajna térségében és a mintatárség déli, délkeleti periferiáján jelentősek a hiányosságok*. Az üzleti szolgáltatások vizsgálata is Bajna térsége relatív hátrányos helyzetét bizonyította.

A mezőgazdaságon belül az ökológiai gazdálkodás szerepét vizsgáltam. Az *ökológiai gazdálkodást folytató gazdaságok területi aránya 2001-ben elérte az országos átlagot*, a Dorogi kismértékben kis mértékben meg is haladta. Ez azonban még messze elmarad attól a nagyságrendtől, mint amire minimálisan szükség lenne ahhoz, hogy legalább a védett és védelemre javasolt mezőgazdasági funkciójú területeken (2044 ha, az összes mezőgazdasági terület 7,5 százaléka¹³⁹) ökológiai mezőgazdaság működjön. Ehhez a *jelenlegi ellenőrzött területek nagyságát a jelenlegi 10,2-szeresére kellene növelni*.

Az ipari termeléssel kapcsolatban a *környezetvédelmi-környezettechnológiai ipar* jelenlétét vizsgáltam. Megállapítottam, hogy, miközben a megyei környezetvédelmi program *Dorogot az ágazat egyik kiemelt központjának tekinti*, azt valójában csak a veszélyeshulladék-ártalmatlanító tevékenység képviseli. Az *ágazat fejlődésének legjelentősebb akadályai az oktató-kutatóbázis, a közép- és felsőfokú szakemberek hiánya*. A felső fokú képzés helyszínéül – kihelyezett tagozat formájában – Dorog és Nyergesújfalu mellett is szólnak érvek: Dorog mellett a meglévő környezetvédelmi ipar, Nyergesújfalu mellett a térségen belüli jó elérhetőség, ugyanakkor Budapesttől távolabbi fekvés szól. Bármelyik városban fontos *fejlesztési katalizátorszerepet* tölthet be egy ilyen – regionális vonzerővel bíró – intézmény.

A kutatási-fejlesztési tevékenység beindítását és a szolgáltatások bővítését a térségben már gyökeret vert *hulladékgazdálkodásból* érdemes elindítani. További kiemelt területek a *vízgyűjtő-rehabilitációval és a megújuló erőforrások hasznosításával kapcsolatos kutatási-fejlesztési és szolgáltatói feladatok*, gyártó-szolgáltató tevékenységek.

A hulladékgazdálkodással kapcsolatban megállapítottam, hogy az ország egészét jellemző súlyos elmaradások a mintatárségben is érvényesek. Egyetlen többletet a veszélyeshulladék-ártalmatlanítás jelent. Pedig a népességkoncentrációja és területszerkezete (potenciális szállítási távolságok) lehetővé teszi a térségben *önálló térségi kommunális hulladékkezelő-ártalmatlanító rendszer* kiépítését, amely egy központi – válogatási, komposztálási és az újrahasznosítható komponensek értékesítésére irányuló tevékenységet magában foglaló – üzemegeységéből és az *alapszintű intézményellátásba integrált hulladékudvar-hálózatból* épülhet fel.

---

¹³⁹ Az Európai Unió 2006-ra a mezőgazdasági területek 10 százalékán irányoz elő ökológiai gazdálkodást.

JAVASLATOK TOVÁBBI KUTATÁSRA

A kutatás során, különösen az esettanulmány készítésekor, számos olyan kérdés, probléma felvetődött, amelyre az adott feltételek mellett az értekezés nem adhatott választ. Az alábbiakban felsorolt kérdések, problémák akár jövőbeli szakdolgozatok, Phd dolgozatok témái is lehetnek, mivel viszonylag jól lehatárolható kutatási területeket foglalnak magukban.

1. „Szükségletek-kielégítők” felmérésének módszertana,
2. Városellátó övezetek tájhasználatának vizsgálata referenciaterületeken (Egyesült Államok, Kína, hazai történeti példák), pontosabb definíció, területigény számítás módszerének pontosítása,
3. Rozsdaterületek, újrahasznosítható épületállomány és intenzifikálható beépített területek értékelésének módszertana és annak alapján felmérés készítése a mintatérsgben,
4. A mintatérsgben meglévő vasútvonala potenciális szerepének és lehetőségeinek vizsgálata, mint az urbánus tér strukturáló tényezője,
5. A jelenleginél differenciáltabb, változatosabb járműállományra épülő, a különböző környezetbarát közlekedési módokat (vasút, kerékpár, közúti tömegközlekedés) integráló tömegközlekedési rendszer lehetőségeinek vizsgálata a mintatérsgben,
6. Domborzati és úthálózati viszonyok értékelése a mindennapos kerékpáros közlekedés lehetősége szempontjából, szükséges módszertan kidolgozása,
7. A bányászat és a fenntartható fejlődés viszonyának tisztázása általában és a mintatérsgben
8. Önfenntartás lehetőségeinek vizsgálata a mintatérsgben az építőipari nyersanyagok terén,
9. A zártrendszerű, autonóm vízgazdálkodás megteremtése lehetőségeinek vizsgálata a mintatérsgben a jelenlegi vízgazdálkodási rendszerek fényében,
10. A térségben belüli regionális hulladékkezelő bázis lehetséges telephelyének kijelölése, az alapfokú intézményrendszerbe integrált hulladékudvar-hálózat megvalósíthatósága referenciák alapján,
11. A mintatérsg megújuló energiapotenciáljának felmérése, megfelelő módszertan kidolgozása és a megújuló energiaforrások használata sajátos szempontjainak vizsgálata a mintatérsgben és általában városias térségekben,
12. A térség részletes tájértékelése a védelmi funkciójú területek folytonos hálózatának kiépítése és a szükségletorientált, jellegzetesen „dombvidéki polikultúrás” térségellátó mező- és erdőgazdaság megteremtéséhez.